

GELEŽIES AMŽIAUS GYVENVIETĖ KERNAVĖJE: ILGALAIKIO APGYVENDINIMO ATSPINDŽIAI ARCHEOLOGINĖJE MEDŽIAGOJE

ROKAS VENGALIS

Straipsnyje analizuojama geležies amžiaus (I–XII a.) archeologinės gyvenvietės Kernavėje struktūra. Analizuojant gyvenvietės radinius, kultūrinį sluoksnį ir objektus stengiamasi atskleisti, kokios yra jų erdvinio paplitimo gyvenvietėje tendencijos, kokią informaciją šios materialinės liekanos teikia apie realiai egzistavusios gyvenvietės struktūrą. Susisteminus medžiagą išsiskiria keliasdešimties metrų skersmens atskirų laikotarpių radinių ir objektų koncentracijos, kurios kiekvienu laikotarpiu lokalizuojamos vis kitose vietose. Tai rodo, kad didelį plotą užimanti archeologinė gyvenvietė iš tiesų buvo apgyvendinta retai, panašu, kad tik atskiromis vienkieminėmis sodybomis, kurios nestovėjo vienoje vietoje visą gyvenvietės egzistavimo laikotarpį – kas kiek laiko persikeldavo tam tikru atstumu nuo ankstesnės vietos. Sodybų „judėjimas“ vyko apibrėžtos teritorijos ribose, o joje iš pavienių nedidelio skersmens koncentracijų ilgainiui ir susiformuoja daug didesnio skersmens archeologinė gyvenvietė. Čia atlikta analizė leido išskirti tikėtinas tokių sodybų vietas, tačiau dar labai trūksta duomenų apie pačių sodybų struktūrą ir išplanavimą.

Reikšminiai žodžiai: Kernavė, geležies amžiaus gyvenvietės, gyvenvietės struktūra, erdvinė analizė, ilgalaikis apgyvendinimas.

The article analyses the structure of the archaeological Iron Age (1st–12th century) settlement at Kernavė. By analysing the settlement's finds, cultural layer, and features, an effort was made to reveal what were the tendencies of their spatial distribution in the settlement and what information the remains of this material provides about the structure of the settlement that actually existed. After systemising the settlement's material, concentrations, several tens of metres in diameter, of finds and features from separate periods were distinguished. These concentrations are located at a different place in each period. This shows that the archaeological settlement, which occupies a large area, was in fact inhabited sparsely and it appears that it was only separate single-residence farmsteads. These farmsteads did not stand in the same place the entire period of the settlement's existence; at some interval they were moved a certain distance from the earlier location. The 'movement' of the farmsteads occurred within the boundaries of a defined territory, and an archaeological settlement much bigger in diameter gradually formed from the isolated small diameter concentrations within it. The analysis conducted here allows the likely locations of these farmsteads to be distinguished, but data about the structure and layout of these farmsteads is still greatly lacking.

Keywords: Kernavė, Iron Age settlements, settlement structure, spatial analysis, long-term habitation.

ĮVADAS

Archeologijos moksle pastaraisiais dešimtmečiais pagrindiniu informacijos šaltiniu vis dažniau tampa regioninių žvalgymų metu surinkta informacija. Archeologiniai žvalgymai šiuo metu savo svarba ir vykdomų projektų skaičiumi ne tik nenusileidžia, bet dažnai net ir lenkia tradicinius dide-

lės apimties kasinėjimus (Bintliff *ir kt.* 2000, p.1–2; Alcock, Cherry 2004, p.1–3). Pastaruoju metu išpopuliarėjusios tokios tyrimų kryptys kaip aplinkos archeologija ir kraštovaizdžio archeologija, taip pat, kaip ir jau anksčiau įsigalėjusi, gyvenviečių tinklo struktūros analizė itin prisidėjo prie archeologų dėmesio sutelkimo nuo atskiros archeologinės vietovės prie platesnės, regioninės perspektyvos (Galaty

2005). Dabartinėje literatūroje tam tikras regioninis atspalvis (gyvenviečių tarpusavio ryšių, gyvenvietės ir gamtinės aplinkos santykio analizė) dažniausiai pastebimas net ir tuose darbuose, kurie iš esmės skirti tik vienai archeologinei vietai (Kantner 2008, p.38). Vyraujant tokioms tendencijoms labai pasikeitė ir pats archeologinių žvalgymų statusas – iš pagalbinio metodo, padedančio preliminariai pasirinkti perspektyvesnes vietas platesniems kasinėjimams, jie tapo savarankišku metodu, leidžiančiu tikslingai rinkti informaciją, padedančią atsakyti į nagrinėjamus klausimus (Fish, Kowalewski 1990, p.262; Alcock, Cherry 2004, p.3–6). Prie to nemažai prisidėjo ir naujų technologijų – kompiuterinių metodų, GIS panaudojimas archeologijoje, leidęs visiškai naujai pažvelgti į regioninio mastelio duomenis, atvėręs naujas jų sisteminimo, analizės ir interpretacijos galimybes.

Tačiau Lietuvos archeologijoje tokios tendencijos dar yra ganėtinai svetimos, čia vyrauja stacionarūs kasinėjimai. Žvalgymai geriausiai atveju atliekami tik siekiant identifikuoti kasinėjimams perspektyvesnes vietas, o pačių žvalgymų, ypač paviršinių, duomenys paprastai net nelaikomi patikimu informacijos šaltiniu, jie dar turi būti patikrinami platesnės apimties kasinėjimais. Iš pagrindinių to priežasčių visų pirma reikėtų įvardinti istoriškai susiklosčiusias Lietuvos archeologijos tradicijas bei pastaruoju metu itin išsigalėjusią komercinę archeologiją. XX a. 2-ojoje pusėje Lietuvoje vyravusi etninė archeologija su jai būdinga metodologija orientavosi visų pirma į laidojimo paminklų tyrinėjimus – pagrindiniai duomenys keliamiems klausimams spręsti buvo laidosenos ypatybės bei papuošalų tipai, o duomenys apie tai galėjo būti surenkami tik platesnės apimties kasinėjimų metu (Vengalis 2009, p.34–35). Archeologiniai žvalgymai buvo neaktualūs paprasčiausiai dėl to, kad nebuvo keliami klausimai, į kuriuos jie galėtų padėti atsakyti. Pastaruoju metu dėl visuotinai išsigalėjusios komercinės archeologijos situacija tapo dar prastesnė. Šio išsigalėjimo pasekmė – absoliuti dauguma archeologinių lauko darbų Lietuvoje vykdomi neturint jokių mokslinių

tikslių, labai didelę dalį kasinėjimų atlieka asmenys, net neįsivaizduojantys, kokių naudingų duomenų jų atliekami „tyrimai“ gali suteikti mokslui. Be abejo, archeologiniai žvalgymai atliekami ir komercinės archeologijos rėmuose, tačiau vertinant daugelio jų metodiką gana sunku būtų juos pavadinti archeologiniais: svarbu tik iškasti įstatymuose numatytą minimalų plotą – nesvarbu, kur, kaip, ir net nekreipiant dėmesio į tai, ką galima tikėtis rasti. Žvalgymai šiame kontekste vertinami tik kaip priemonė išplėsti kasinėjimų apimtį siekiant komercinės naudos, t.y. jie sėkmingi tik tada, kai jų vietoje po to vykdomi didesnės apimties kasinėjimai.

Dėl išvardintų priežasčių visame šiame kontekste labai svarbus yra Lietuvos istorijos instituto kartu su Vilniaus universitetu ir Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija 2008–2010 m. vykdytas projektas „Kultūrinio kraštovaizdžio raida archeologijos ir gamtos mokslų duomenimis (ARCHEOKRAŠTOVAIZDIS)“, kurio pagrindiniai darbai buvo susiję būtent su atskirų regionų žvalgymais. Šia prasme tai – vienas pirmųjų (ypač jei kalbėsime tik apie geležies amžių, kuriam skirta didžioji dalis šio projekto plotmėje vykdytų darbų) bandymų Lietuvos archeologijoje pradėti kitose šalyse jau toli pažengusias regionines studijas. Jau pirmieji darbai, kurių dauguma buvo nukreipti į neatrastų gyvenviečių paieškas šalia žinomų laidojimo paminklų, parodė, kad šiuo metu mums žinomų archeologinių objektų skaičius dar yra labai nedidelis ir rodo tolesnių darbų šia kryptimi aktualumą.

Tačiau, kita vertus, vykdyti darbai išryškina ir empirinių bei teorinių žinių šioje srityje trūkumą. Vykdydamas didesnio masto žvalgomuosius tyrinėjimus labai svarbu iš anksto kruopščiai suplanuoti jų metodiką bei strategiją, kitaip daug laiko ir resursų reikalaujantys darbai bus atlikti neefektyviai ir apčiuopiamos naudos neduos. Būtent čia ir išryškėja tam tikros žinių spragos. Norint sėkmingai suplanuoti paieškos strategiją, svarbu žinoti, ko būtent yra ieškoma. Ir šiuo atveju neužtenka tokių apibrėžimų kaip „gyvenvietė“, „laidojimo paminklas“ ar pan., reikalingos kur kas gilesnės žinios apie tokių

sudėtinių objektų vidinę struktūrą. Tokie objektai nėra kažkokie konkretūs artefaktai, juos sudaro daugelis elementų, kurie atskirais atvejais gali būti skirtingai išsidėstę, skirtingai išlikę bei užimti skirtingo dydžio teritoriją. Skirtingoms tokių elementų kombinacijoms efektyviau surasti reikalingi skirtingi metodai, skirtingas jų išplanavimas, tikrinamų vietų tankumas, dydis ir t.t. Iš viso to galima daryti išvadą, kad regionų (makrolygmens) tyrinėjimai yra glaudžiai susiję su atskirų archeologinių vietovių vidinės struktūros (mikrolygmens) tyrinėjimais – trūkstant žinių viename lygmenyje, neišvengiamai komplikuojasi ir kito lygmens tyrinėjimai. Svarbu ir tai, kad toks principas galioja ne tik kalbant apie tyrinėjimų metodiką, bet taip pat ir apie rezultatų interpretaciją (Brück, Goodman 1999).

Nors sisteminga geležies amžiaus gyvenviečių paieška Lietuvoje dar nėra vykdyta, literatūroje jau yra pasirodę darbų, kuriuose, remiantis ankstesniais duomenimis, analizuojama vieno ar kito regiono apgyvendinimo struktūra (Šešelgis 1988; Bertašius 2000; Žulkus 2004; Simniškytė 2005; Tučas 2005; 2008). Visos Lietuvos teritorijos apgyvendinimo raida plačiai analizuota R. Tučo disertacijoje (Tučas 2012), o apie vidinę geležies amžiaus gyvenviečių struktūrą Lietuvoje dar beveik visai nežinoma (Vengalis 2009). Iš esmės nėra žinoma ne tik apie tai, kaip šios gyvenvietės galėjo atrodyti jų naudojimo metu, bet net ir tai, kaip jos atrodo dabar – archeologiniame kontekste: neaiškus archeologinių gyvenviečių dydis, struktūra, kokie būtent artefaktai yra jų požymiai, kaip jas atskirti nuo kitos paskirties (ūkinės, kulto ir pan.) objektų, ar gyvenvietę galima identifikuoti pagal bet kokį radinį, ar tik pagal tam tikrą radinių kompleksą ir t.t. Galima susidaryti įspūdį, kad daugumos tyrėjų archeologinės gyvenvietės vaizdinį formuoja visų pirma paminklosauginis požiūris – gyvenvietė suvokiama kaip vienas savarankiškas objektas (atskiras nuo piliakalnių ir laidojimo paminklų), turintis vientisą teritoriją su aiškiais ribomis, už kurių jau tik „tuščia teritorija“, nenutrūkstamai egzistavęs tam tikrą laikotarpį (kuris paprastai apibrėžiamas labai plačiai). Daugiausia

dėmesio sulaukia ir vertingesnėmis laikomos tos gyvenvietės, kurių kultūrinis sluoksnis storesnis, randama daugiau radinių. Iš tiesų tai daug sudėtingesnis ir kompleksiškesnis darinys, reikalaujantis išsamesnės analizės, teorinių žinių ir archeologinių formavimosi procesų supratimo. Atsižvelgiant į visas čia išvardintas problemas galima teigti, kad temos, susijusios su regionine analize, gali būti sėkmingai plėtojamos tik tuo atveju, jei atitinkamų rezultatų bus pasiekiami ir mikrolygmenyje – individualios gyvenvietės struktūros analizėje. Kadangi Lietuvos archeologijoje šiuo metu abiejų šių lygmenų tyrimai yra dar tik pačios pradinės fazės, labai svarbu, kad jie būtų plėtojami proporcingai (Vengalis 2009, p.46–47).

Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija, dalyvaudama minėtame projekte, vykdo tyrimus Neries slėnį apimančiame regione, darbiname etape sąlyginai suskirstytame į tris atskirus mažesnius regionus (žr. G. Vėliaus straipsnį šiame leidinyje). Du iš jų, Karmazinių ir Grabijolų, iki šiol buvo tyrinėti tik labai fragmentiškai, o trečiajame – Kernavės regione archeologiniai tyrimai kasmet vykdomi jau daugiau nei 30 metų. Toks nevienodas ištirtumas sudaro sąlygas spręsti anksčiau apibūdintą problemą ir geriau įgyvendinti mokslinius tikslus – nuodugniau ištirtos teritorijos duomenys yra tinkami individualios gyvenvietės struktūros (mikrolygmens) analizei, jų pagrindu galima konstruoti tam tikrus modelius, pasirinkti atitinkamą metodiką, kuri būtų efektyvesnė tiriant mažai ištirtas teritorijas. Tyrimai didesniame, nors ir mažiau ištirtame, regione savo ruožtu leidžia analizuoti gyvenviečių tinklą, apgyvendinimo struktūrą (makrolygmuo), patikrinti konstruojamus modelius bei metodikos efektyvumą, palyginti plačios apimties kasinėjimų ir žvalgymų metu surenkamų duomenų informatyvumą.

Didesnio regiono apgyvendinimas analizuojamas minėtame G. Vėliaus straipsnyje, o šis darbas skirtas vienos intensyviau tyrinėtos gyvenvietės struktūros analizei. Tam pasirinkta Kernavės regione esanti geležies amžiaus gyvenvietė. Tiek anks-

tesniais metais, tiek vykdant minėtą projektą šioje gyvenvietėje yra ištirtas jau gana nemažas plotas, vykdyti žvalgymai magnetometru, todėl jau galima daryti tam tikras išvadas apie gyvenvietės struktūrą, analizuoti jos kaitą įvairiais laikotarpiais. Vis dėlto nors čia ištirtas jau daugiau nei 4000 m² plotas, tai sudaro tik palyginti nedidelę visos gyvenvietės dalį, todėl, savaime suprantama, gyvenvietės struktūra negali būti atskleista pakankamai detalai. Šio darbo tikslas – Kernavės archeologinės gyvenvietės struktūros analizė. Terminu „archeologinė gyvenvietė“ čia norima pabrėžti, kad analizuojama ne „gyvos“ gyvenvietės struktūra, t.y. ne tai, kaip ji atrodė jos egzistavimo metu, bet tai, kaip ji atrodo dabar, archeologiniame kontekste – kaip išsidėstę kultūrinis sluoksnis, objektai ir radiniai, kaip išsiskiria atskirų laikotarpių medžiaga. Darbo tikslas jokiū būdu nesiejamas su šios gyvenvietės tyrimų medžiagos publikavimu, čia medžiaga analizuojama gana vienpusiškai, tik tiek, kiek ji susijusi su gyvenvietės struktūriniais aspektais.

„Gyvos“ gyvenvietės struktūros analizė, be abejo, leistų atsakyti į kur kas daugiau archeologijos moksle kylančių klausimų, tačiau akivaizdu, kad toks tikslas dėl duomenų stygiaus šiuo metu dar yra neįgyvendinamas. Pirminių duomenų šiam tikslui būtent ir suteikia archeologinės gyvenvietės struktūra. Tačiau net ir su šiais duomenimis iki rekonstrukcinės gyvenvietės interpretacijos dar yra ilgas kelias – tam turėtų būti lyginami duomenys iš kelių plačiai tyrinėtų gyvenviečių su gerai išlikusia materialine medžiaga, analizuojami archeologinio konteksto formavimosi procesai, specialiai atliekami gamtamoksliniai tyrimai ir t.t.

Duomenys apie archeologinės gyvenvietės struktūrą, kaip minėta, svarbūs ir regioniniams tyrimams, žvalgymų strategijai planuoti – be jų sunku nuspręsti, kokius metodus taikyti efektyviausia, kaip pasirinkti konkrečių žvalgomų vietų tankumą, išsidėstymą ir pan. Ne mažiau tai svarbu ir interpretuojant pačius žvalgymų rezultatus – pvz., ar gyvenvietės požymiu galima laikyti ir kelis rastus radinius, ar jų reikia daugiau; ar jie turi būti

randami keliuose gretimuose šurfluose, ar užtenka ir vieno; ar žemės paviršiuje aptikti radiniai taip pat patikimai identifikuoja gyvenvietę, kaip rastieji kultūriniam sluoksnyje, ar ne; ar pagal šurflų radinius galima spręsti apie visos gyvenvietės chronologiją ir t.t.

Be abejo, gyvenvietės struktūrą atskleisti geriausiai padėtų visiškai ištirta nedidelė trumpalaikė gyvenvietė su vienu užstatymo horizontu. Tai padėtų suprasti įvairių artefaktų išsidėstymo gyvenvietės erdvėje principus. Tačiau tokių objektų Lietuvoje dar neturime. Ilgalaikėse gyvenvietėse su persimaišiusiais atskirų laikotarpių radiniais gyvenvietės struktūra atsekama kur kas sudėtingiau, lieka neaišku, kuriam laikotarpiui priklauso daugelis objektų. Tačiau tokie paminklai kartu teikia ir kitokios, ne mažiau svarbios informacijos. Pavykus išskirti atskirus horizontus aiškėja, kaip laikui bėgant gyvenvietė kinta, kokią įtaką vėlesniems laikotarpiams daro ankstesni, kaip veikia postdepoziciniai procesai ir kaip archeologinėje medžiagoje atrodo jų visų samplaika. Svarbu nustatyti ir tai, ar atskirais laikotarpiais gyvenvietės struktūra išlieka tokia pati, ar ji laikui bėgant kinta – ar skirtingi laikotarpiai reprezentuojami panašių struktūrų, ar skirtingų.

ARCHEOLOGINĖS GYVENVIETĖS SAMPRATA

Kaip minėta, šiame darbe analizuojama archeologinė gyvenvietė, priešpastatant ją „gyvai“ gyvenvietei. Todėl visų pirma reikėtų detalčiau paaiškinti, kodėl skirstoma būtent taip – kas tai yra archeologinė gyvenvietė ir kodėl ją svarbu išskirti.

Į skirtumus tarp archeologinio ir „gyvo“ (sisteminio) konteksto dėmesys pirmą kartą atkreiptas tik labiau susidomėjus archeologiniais formavimosi procesais (Ascher 1968; Schiffer 1972). Formavimosi procesų teorija teigia, kad įvairūs artefaktai savo gyvavimo ciklo metu patiria tam tikras transformacijas, kurios modifikuoja tiek jų individualias

savybes, tiek ir erdvinį atskirų artefaktų tarpusavio santykį. Sisteminiame kontekste artefaktai pereina savo gyvavimo ciklą nuo medžiagų jiems pagaminti surinkimo, pagaminimo, naudojimo, taisymo iki išmetimo ar apleidimo. Po išmetimo jie arba patenka į archeologinį kontekstą, arba grąžinami atgal į sisteminių kontekstą antrinio panaudojimo, perdirdimo ar kitais tikslais. Tiek vienu, tiek kitu atveju jų transformacija nesibaigia – net ir archeologiniame kontekste atsidadę artefaktai toliau yra veikiami tiek gamtinių, tiek kultūrinių formavimosi procesų ir tai vyksta iki pat jų suradimo archeologinių kasinėjimų metu (Schiffer 1972; 1987). Apibūdinant archeologinių kasinėjimų metu aptiktą artefaktą yra atskleidžiami jo bruožai (išvaizda, fizinės savybės, erdvinė padėtis) tik tam tikru, paskutiniuoju jo gyvavimo ciklo momentu, jau kurį laiką pabuvus archeologiniame kontekste. Ankstesniais gyvavimo etapais artefaktų bruožai galėjo būti kitokie, todėl jokios išvados apie sisteminių kontekstą negali būti daromos tiesiogiai remiantis archeologiniame kontekste esančiais artefaktais. Kadangi artefaktai yra nuolat transformuojami įvairių formavimosi procesų, informacija apie ankstesnius jų gyvavimo ciklo etapus gali būti atkurta tik įvertinus tų procesų poveikį.

Paprastai formavimosi procesų teorija, taip pat ir „gyvo“ (sisteminio) bei archeologinio konteksto išskyrimas labiau pabrėžiami gyvenviečių tyrimuose, o analizuojant laidojimo paminklus į tai dėmesio kreipiamas daug rečiau. Taip yra dėl svarbių šių paminklų medžiagos skirtumų. Laidojimo paminkluose veikiantys formavimosi procesai paprastai yra daug lengviau nuspėjami, dažnai jie laikomi savaime suprantamais dalykais ir todėl detaliau neanalizuojami. Laidojimo paminkluose aptinkamų radinių patekimas į archeologinį kontekstą aiškiai siejamas su tam tikru įvykiu – laidotuvių apeigomis. Tų apeigų metu artefaktai sąmoningai perkeliama iš sisteminio į archeologinį kontekstą – užkasami ir daugiau neliečiami. Vėliau jie veikiami daugiausia tik gamtinių postdepozicinių procesų, tokių kaip irimas ar erozija, nors kai kada pasitaiko ir kultūrinės

kilmės transformacijų – kapų plėšimas, perlaidojimas, netyčinis suardymas. Visi tokie postdepoziciniai procesai ir jų poveikis yra palyginti nesunkiai identifikuojami, nes aiškiai išsiskiria atskiri konkrečios veiklos epizodai – atskiri kapai.

Visai kitaip archeologinis kontekstas formuojasi gyvenvietėse. Čia jį formuoja daugybė skirtingų veiklų, artefaktai į archeologinį kontekstą patenka daugeliu būdų, skirtingose jų gyvavimo ciklo fazėse. Daugelis artefaktų tarp jų išmetimo/opleidimo ir patekimo į archeologinį kontekstą dar turi ilgą fazę, kurios metu jie yra transformuojami ir fizine, ir erdvine prasme. Pvz., išmestos sudužusio puodo šukės dar ilgai gali gulėti žemės paviršiuje, kur prieš patekdamos į archeologinį kontekstą (po žeme) dar bus trypiamos (fizinė transformacija) ir spardomos (erdvinė transformacija). Svarbu ir tai, kad gyvenvietėse archeologinis kontekstas formuojasi ne atskirais epizodais, kaip laidojimo paminkluose, bet nuolat ir ilgą laiką. Formavimosi procesai gyvenvietėse yra labai įvairiapusiški ir sudėtingi, pvz., artefaktai į sisteminių kontekstą gali būti grąžinti ir po to, kai jie jau buvo patekę į archeologinį (iškasami, perdirdami). Dėl to gyvenvietėse archeologinis kontekstas yra dar labiau „iškraipytas“ nei laidojimo paminkluose, jame yra daug sudėtingiau išvelgti sisteminio konteksto pėdsakus.

Artefaktų gyvavimo ciklas kartu su archeologiniais formavimosi procesais archeologinėje medžiagoje sukuria vadinamąjį palimpsesto efektą. Ši sąvoka taip pat svarbi šiame straipsnyje, todėl ją reikėtų paaiškinti detaliau. Žodis „palimpsestas“ (gr. *palimpsestos* – naujai nuskustas) reiškia pergamentą arba papirusą, ant kurio rašyta antrą kartą, nuskutus ankstesnius įrašus. Nors ir nuskusti bei maskuojami ryškesnio paskutinio įrašo, ankstesni įrašai yra išvelgiami ir įskaitomi. Archeologijoje ši sąvoka plačiai vartojama norint pabrėžti, kad visa materialinė kultūra simbolizuoja ne vieną kažkokį konkretų įvykį, bet daugelio įvykių, kuriuos artefaktai patyrė nuo jų pagaminimo iki dabarties, samplaiką. Nors ryškiausiai išvelgiami paskutiniai įvykiai, atidesnė analizė leidžia išvelgti ir ankstesnių įvykių paliktus

pėdsakus, tačiau jie yra persikloję tarpusavyje ir sunkiau išskiriami. Archeologijoje šis efektas būdingas absoliučiai visai materialinei kultūrai, jis pasireiškia įvairiuose lygmenyse, tiek kalbant apie individualų daiktą, tiek ir apie visą kraštovaizdį (Bailey 2007). Dažnai artefaktai archeologijoje datuojami pagal jų pagaminimo laiką, tačiau žvelgiant plačiau, iš tiesų daiktas, jei tik yra surastas, egzistuoja nuo jo pagaminimo iki dabarties. Per tą laikotarpį jis yra patyręs daug įvykių, kurių dalis turi ir fizinę išraišką, kuri yra pastebima.

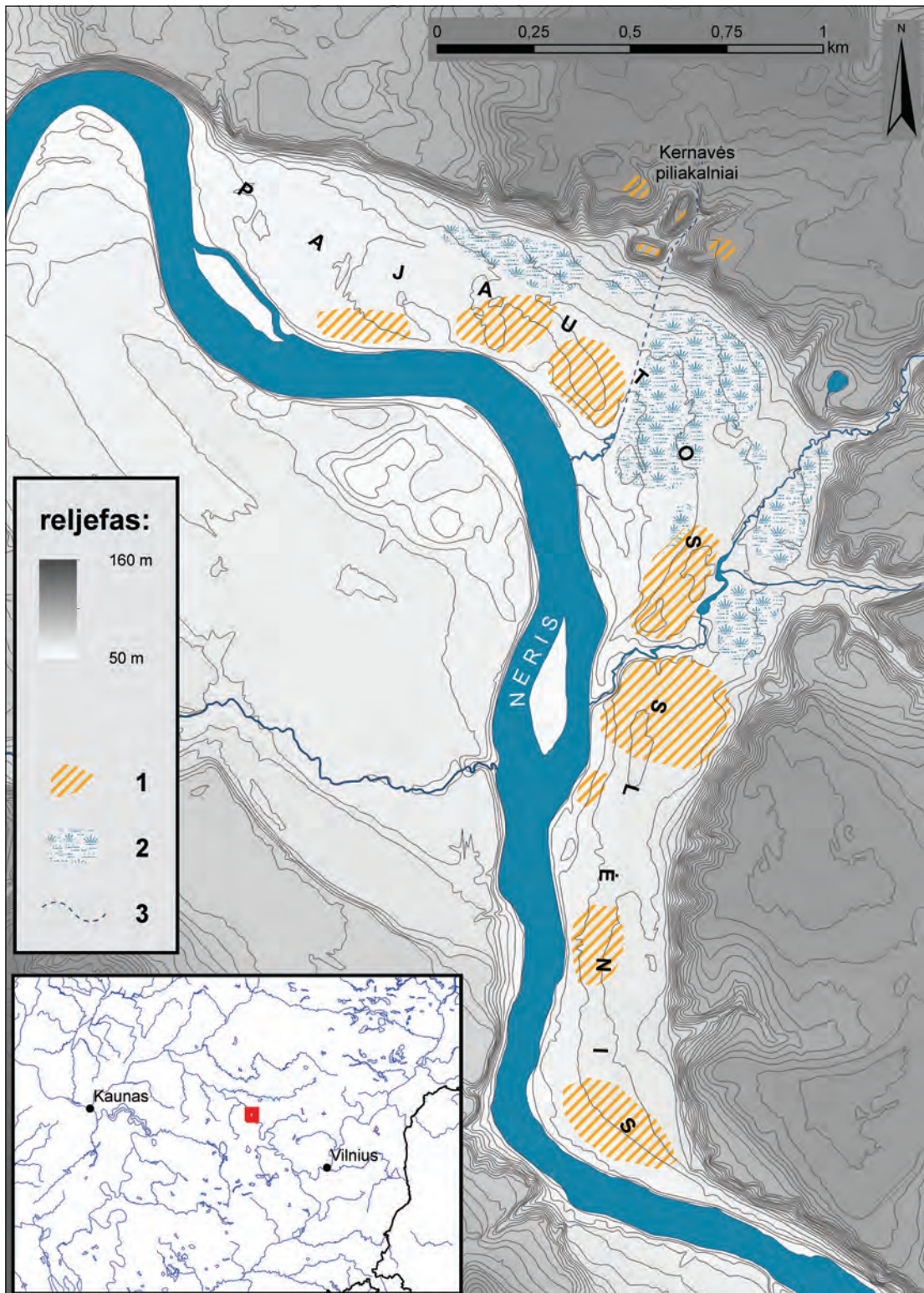
Kalbant apie archeologinę gyvenvietę, palimpsesto efektas ryškiai pastebimas tiek erdvinėje, tiek ir laiko perspektyvoje. Erdvinėje perspektyvoje šis efektas pasireiškia tuo, kad įvairių skirtingose ir tose pačiose vietose vykdomų veiklų materialiniai pėdsakai ilgainiui susilieja ir sudaro vientisą koncentraciją, kurioje jau sunku išskirti atskirų veiklų arealus. Laiko perspektyvoje efekto poveikis yra toks, kad veiklų, vykdomų toje pačioje vietoje skirtingais laikotarpiais, pėdsakai persikloja tarpusavyje ir archeologinėje medžiagoje sudaro vientisą artefaktų koncentraciją. Čia svarbu ir tai, kad veiklų pėdsakai ne tik susilieja, bet vėlesnės veiklos taip pat modifikuoja ankstesnių paliktus pėdsakus, kartais juos net ir visiškai panaikina. Vėlesnių veiklų pėdsakai savo ruožtu taip pat yra maskuojami ankstesnių. Tokią archeologinės medžiagos savybę labai svarbu akcentuoti, norint teisingai suprasti archeologinių gyvenviečių medžiagą.

Anksčiau archeologinių formavimosi procesų poveikis bei palimpsesto efektas buvo laikomi žalingais reiškiniais, suardančiais archeologinę medžiagą, jos interpretavimo galimybes darančiais labai ribotas. Vėliau, gilinantis į šiuos procesus, prieita prie išvados, kad tai yra universali, neišvengiama ir prigimtinė archeologinės medžiagos savybė, šie procesai ne iškraipo archeologinį kontekstą, bet jį formuoja (Binford 1981). Jų metu natūraliai prarandama dalis informacijos, bet kartu atsiranda ir naujos – patys formavimosi procesai gali būti informacijos apie toje vietoje vykdytas veiklas šaltinis (Tani 1995).

Šiame darbe analizuojama archeologinė gyvenvietė traktuojama kaip palimpsestas – visų jos gyvavimo laikotarpių bei po jos apleidimo vykusių procesų rezultatas. Visą gyvenvietę kaip vieną palimpsestinį artefaktą bandoma skaidyti į smulkesnius erdvinio ir chronologinio požiūriu darinius – išskiriant atskirus periodus, apibrėžiant teritorijas, kuriose paplitę išskirtais periodais datuojami radiniai ir kiti objektai. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad tokiu būdu palimpsesto efektas nepanaikinamas, tik perkeliamas į smulkesnį lygmenį. Akivaizdu, kad ir išskyrus atskirą periodą, jis visvien nėra vieno įvykio rezultatas, bet susideda iš daugelio tame etape vykusių įvykių paliktų pėdsakų. Jeigu ir būtų įmanoma išskirti dar smulkesnius periodus, jie vis tiek būtų palimpsestai, tik dar smulkesnio lygio. Teigiama, kad šis efektas niekaip negali būti pašalintas, bet to nereikėtų laikyti labai neigiama savybe. Kadangi pats palimpsestas yra tarsi kelių procesų sintezė, todėl bet kuriame mastelyje gali suteikti tam tikros informacijos, svarbu tik atkreipti dėmesį į tai, kad įvairiuose masteliuose ta informacija yra skirtingo pobūdžio (Bailey 2007, p.209–210).

KERNAVĖS GYVENVIETĖ IR JOS TYRIMAI

Kernavės senovės gyvenvietė įsikūrusi dešiniajame Neries krante – upės slėnyje ir viršutinės terasos pakraščiuose. Šis slėnis, vadinamas Pajautos, yra apie 3 km ilgio ir iki 600 m pločio, P dalyje besitęsiantis Š–P, Š dalyje – R–V kryptimis. Iš viso slėnis apima apie 135 ha (1 350 000 m²) plotą. Nuo aplinkinės teritorijos slėnį skiria statūs, apie 30–40 m aukščio šlaitai, kurie slėnio galuose jį tarsi uždaro, prieidami prie pat upės (1 pav.). Slėnio šlaitai išvagoti raguvų, centrinėje dalyje juo teka 3 nedideli upeliai (vienas jų šiuo metu yra kanaluotas). Tarp tokių raguvų esančiuose kyšuliuose buvo įrengti ir keturi Kernavės piliakalniai. Slėnio paviršius pakilęs 6–9 m virš Neries vandens lygio, jo reljefas tolstant nuo upės nežymiai aukštėja. Pačiame slėnyje atskiros terasos

I pav. Geležies amžiaus gyvenvietė Kernavėje: 1 – aptikslės vietos, kuriose aptinkama apgyvendinimo pėdsakų, 2 – drėgnos, užpelkėjusios vietos, 3 – kanalizuoja upelio vaga; izohipsės kas 2 m. R. Vengalio brėž.

vizualiai neišsiskiria, visas jis priskiriamas II viršsalpinei Neries terasai¹.

Centrinė slėnio dalis dėl iš šlaitų srūvančio gruntinio vandens yra gana smarkiai užpelkėjusi. Manoma, kad tokie pelkėjimo procesai galėjo prasidėti dar atlančio periodu – tuomet čia susiklostė iki 2 m storio durpių sluoksnis (Kudaba, Kunkskas 1972, p.23–24). Pelkėtos vietos susitelkusios arčiau šlaitų esančioje slėnio dalyje, o arčiau upės į paviršių išeina smėlio ir žvyro aliuviniai sluoksniai.

Įvairių laikotarpių, datuojamų nuo vėlyvojo paleolito iki XIV a., apgyvendinimo pėdsakų aptinkama visame slėnyje. Šiame straipsnyje analizuojamame periode – geležies amžiuje (I–XII a.) – taip pat buvo apgyvendinta didžioji slėnio dalis, o šalia piliakalnių – ir viršutinės terasos pakraščiai (1 pav.). Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad apgyvendinimo pėdsakų aptinkama ne išties visose teritorijose, bet atskirose vietose, kurias skiria tušti plotai. Be abejo, dalis tokių tuščių plotų būtų užpildyti juose atlikus detalesnius žvalgymus ar kasinėjimus, tačiau bet kokių atveju jau iki šiol atlikti tyrimai leidžia teigti, kad visame slėnyje aiškiai išsiskiria tankiau ir rečiau apgyvendintos zonos.

Archeologiniai tyrimai Kernavėje kasmet vykdomi jau nuo 1979 m. Iki 2011 m. čia jau ištirtas bendras 14 000 m² plotas, iš jo 8200 m² – Pajautos slėnyje. Pagal bendrą slėnio plotą nesunku apskaičiuoti, kad ištirta tik 0,6% jo teritorijos. Tyrimai vykdyti skirtingose slėnio dalyse. Didesnės apimties vientisi plotai ištirti 7-iose skirtingose vietose, jų dydis svyruoja nuo 360 iki 2060 m². Kitose vietose tyrinėta mažesniais, iki 50 m² dydžio ploteliais arba 1–4 m² dydžio šurfais. Visų tyrimų medžiaga kol kas publikuota tik informacinio pobūdžio straipsneliuose leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“, kiek plačiau paskelbti tik 1984 m.

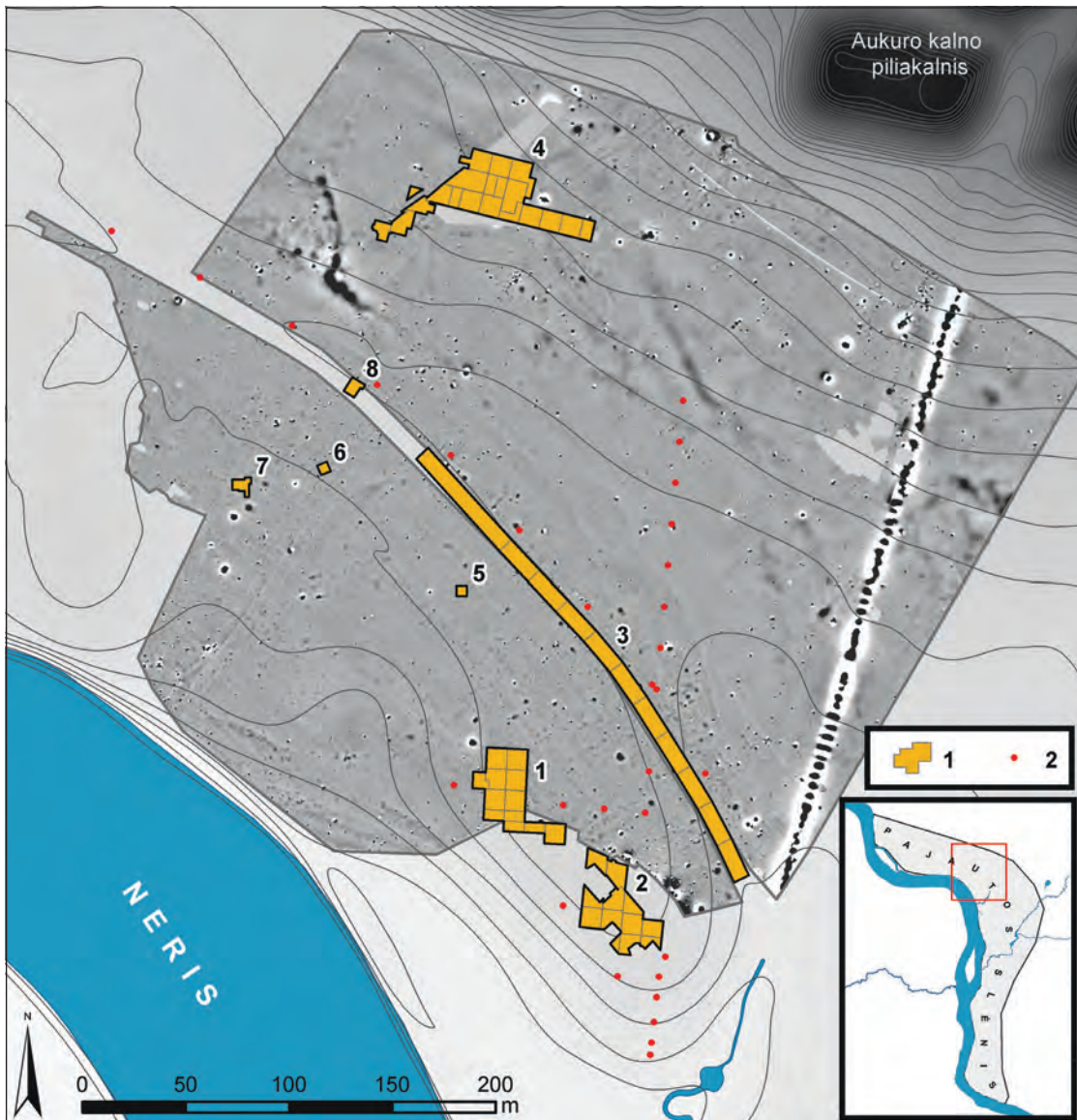
A. Luchtano tyrinėjimai slėnio V dalyje (Лухтан 1987).

Didesnės apimties tyrimų daugiausia vykdyta centrinėje slėnio dalyje, priešais piliakalnius (2 pav.). Šiame straipsnyje ir bus apsiribota būtent šia gyvenvietės dalimi. Geležies amžiaus kultūrinis sluoksnis ir radiniai čia aptikti tik plotuose, kastuose arčiau upės – reljefe nežymiai išsiskiriančioje smėlingoje pakilumėlėje, iš Š ir R pusių apsuptoje pelkėtų plotų. Prie piliakalnių tirtame plote 4², kuriame aptiktas XIII–XIV a. miesto kultūrinis sluoksnis, analizuojamo laikotarpio apgyvendinimo pėdsakų neaptikta. Geležies amžiui priskiriama tik šioje vietoje aptikta medgrinda, ėjusi P–Š kryptimi. Nors ji tiksliau nedatuota, priskiriama geležies amžiui, kadangi stratigrafiškai nuo XIII–XIV a. kultūrinio sluoksnio ją skyrė gana storas durpių sluoksnis, be to, jos paviršiuje aptikta keramikos grublėtu paviršiumi. Po medgrinda taip pat užfiksuotas gana storas durpių sluoksnis. Tai rodo, kad ji greičiausiai buvo įrengta tuo metu šlapioje, užpelkėjusioje ir netinkamoje gyventi vietoje (Luchtanas 1988, p.138).

Daugiausia dėmesio šiame darbe skiriama pločio 3 medžiagai (2 pav.). Šioje vietoje tyrimai vykdyti 2003 m. Tuomet per slėnį einančio kelio vietoje buvo ištirtas vientisas 8 m pločio ir 260 m ilgio plotas (2060 m²), kuriame aptiktas II–XIV a. kultūrinis sluoksnis su gausiais radiniais, tarp jų – per 38 000 vnt. (apie 180 kg) keramikos šukių (Luchtanas 2005a). Šių tyrimų medžiaga straipsnyje analizuojamiems klausimams yra itin reikšminga visų pirma dėl savo gausumo ir tikslios fiksacijos – visa keramika, net ir smulkesni jos fragmentai kasinėjimų metu buvo sistemingai fiksuojama 1 m² tikslumu. Tai leidžia šią medžiagą nagrinėti erdvinės analizės metodais, kurių pagalba šiame darbe ir bandoma atskleisti archeologinės gyvenvietės struktūrą.

¹ Pagal projekto „Archeokraštovaizdis“ metu Valstybinės geologijos tarnybos geologų ir kartografų, vadovaujamų dr. J. Pocienės, sudarytą M 1:50 000 geologinį-geomorfologinį žemėlapi.

² Kadangi analizuojamoje gyvenvietės dalyje yra ištirta jau apie 90 atskirų perkasų ir šurfų, jų numeracija kartojasi atskirų metų tyrimuose, šiame darbe naudojama supaprastinta numeracija – visos besijungiančios perkasos vadinamos vienu plotu, jiems ir suteikiami atskiri numerai (2 pav.).

2 pav. Straipsnyje analizuojama geležies amžiaus Kernavės gyvenvietės dalis, kasinėtų plotų numeracija ir magnetometru žvalgyta teritorija: 1 – kasinėti plotai, 2 – kasti šurfai; izohipsės kas 1 m. *R. Vengalis brėž.*

Kiti du didesni plotai – 1 ir 2 (949 ir 902 m²) – tyrinėti 1989–1997 m. (Luchtanas 1990; 1992; 1994; 1996; 1998). Nuo ploto 3 jie nutolę apie 50 m į PV. Čia rasta įvairių laikotarpių, nuo akmens amžiaus iki XIV a., apgyvendinimo pėdsakų, taip pat I t-mėčiu pr. Kr. datuojamas kapinynas, bet daugiausia aptikta būtent geležies amžiumi datuojamų radinių ir objektų. Mažesnės apimties kasinėjimai analizuo-

jamoje teritorijoje taip pat dar vykdyti 1992 (šurfai), 2002 (šurfai), 2003 (plotas 8) ir 2010 (plotai 5–7) m. (Luchtanas 2005b; Vengalis 2011).

Projekto „Archeokraštovaizdis“ metu beveik visa šiame darbe analizuojama gyvenvietės dalis buvo žvalgyta magnetometru (2 pav.). Žvalgymų metu gauti duomenys taip pat panaudoti straipsnyje.

RADINIAI

Analizuojant archeologinės gyvenvietės struktūrą bus atskirai nagrinėjami 3 pagrindiniai jos elementai – radiniai, objektai ir kultūrinis sluoksnius. Nors šie elementai labai glaudžiai tarpusavyje susiję, netgi persipynę – pvz., radinius galima laikyti kultūrinio sluoksnio sudėtine dalimi, objektų užpildą sudaro kultūrinis sluoksnius – toks skirstymas atrodo logiškiausias ir patogiausias dėl ganėtinai skirtingos šių elementų specifikos, skirtingų procesų, veikusių jų formavimąsi ir išsidėstymą (Vengalis 2009, p.88–96).

Pagrindinis čia atliekamos archeologinės gyvenvietės struktūros analizės uždavinys yra iš visų tyrimų metu surinktų duomenų išskirti atskirų periodų medžiagą ir identifikuoti tam tikrus kiekvieno išskirto periodo erdvinis dėsnį. Radiniai čia analizuojami kaip svarbiausi, o neturint absoliučių datų – ir vieninteliai chronologiniai indikatoriai. Šiame skyriuje apsiribojama tik keramikos analize – ji kaip chronologinis indikatorius laikoma kur kas reikšmingesnė už individualius radinius. Iš kitų radinių keramika išsiskiria savo masiškumu bei datavimo galimybėmis. Masiškumas užtikrina tai, kad aiškiau išryškėja erdviniai analizuojamų radinių pasiskirstymo dėsnį, gauti rezultatai nėra iškraipomi pavienių atsitiktinių radinių. Individualių radinių aptinkama daug kartų mažiau, be to, didžioji jų dalis yra neaiškių dirbinių fragmentai, neturintys aiškesnės chronologijos. Individualūs radiniai paprastai yra svarbesni analizuojant gyvenvietės struktūrą funkciniu kriterijumi – bandant išskirti tam tikras veiklos zonas, su kuriomis jie yra siejami, tačiau į šio darbo tikslą tai neįeina.

Analizuojant keramiką buvo sudaryta duomenų bazė, į kurią įtrauktos visos nagrinėjamuose plotuose rastos keramikos šukės, saugomos Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato archeologijos ir istorijos muziejaus fonduose. Duomenų bazėje buvo registruojama kiekvienos keramikos šukės rūšis, jos dydis ir radimo vieta. Iš viso duomenų bazę sudaro 45 261 keramikos šukė.

Keramikos rūšis ir chronologija identifikuojama pagal jau anksčiau sudarytą klasifikaciją (Vengalis 2009, p.48–85). Kadangi chronologija pagal šią klasifikaciją yra tik santykinė ir atsiradus naujų duomenų gali būti tikslinama ar net keičiama, absoliučių datų naudojimo šiame darbe stengiamasi vengti, o išskirti chronologiniai periodai įvardijami tiesiog pagal keramikos pavadinimą. Kalbant apie brūkšniuotąją keramiką šiame darbe, turimas omenyje tiktai neryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos stilius, datuojamas II a. 2-ąja puse, kadangi ankstyvesnės, ryškiai briaunotos brūkšniuotosios keramikos nagrinėjamuose plotuose visai nebuvo aptikta. Ankstyvąjį ir vėlyvąjį keramikos lygiu paviršiumi stilius teko sujungti į vieną, kadangi analizuojant daugiausia tik smulkius keramikos fragmentus, šiuos stilius atskirti vieną nuo kito pavyksta labai retai. Duomenų bazėje buvo registruojama ir kartu su geležies amžiaus keramika aptikta apžiasta XIII–XIV a. keramika, tačiau ji netelpa į šio darbo chronologinius rėmus, todėl šie duomenys čia detalai neanalizuojami, naudojami tik aptariant kai kuriuos klausimus palyginimo tikslais. Prie pagrindinių stilių priskirta ir jiems būdingų šalutinių tipų keramika (Vengalis 2009, p.48–85). Tiktai juodoji gludinta keramika registruota atskirai, kadangi ji egzistavo kartu tiek su brūkšniuotąja, tiek ir su ankstyvąja grublėtąja keramika. Duomenų bazėje naudota keramikos klasifikacija pateikta lentelėje (1 lent.).

Sudarant duomenų bazę buvo stengiamasi identifikuoti kiekvieną keramikos fragmentą, tačiau net 60% šukių pasirodė esančios neidentifikuojamos rūšies. Bandant tam tikrai rūšiai priskirti kiekvieną šukę, neišvengiamai atsiranda paklaida, kadangi gyvenvietės medžiagoje vyrauja ganėtinai smulkūs fragmentai, o ir tarp stambesnių šukių nemaža dalis yra apsitrynusiu, sunkiai identifikuojamu paviršiumi. Pripažįstant, kad kažkuri dalis šukių galėjo būti identifikuota klaidingai, galima teigti, kad tokia paklaida neturėtų būti didelė ir, esant pakankamai dideliame bendros medžiagos kiekiui, realiai egzistuojančių tendencijų neiškreipia. Daugiau abejonių sukeliančios šukės registruotos kaip nenustatytos

1 lentelė. Duomenų bazėje užfiksuotos keramikos suvestinė

Keramikos rūšis	Datavimas	Šukės dydis (cm)							Iš viso:
		<2	2–5	5–10	10–15	15–20	>20	neužfiksuotas*	
brūkšniuotoji	II a. 2-oji pusė	1774	1802	93	1	1		66	3737
ankstyvoji grublėtoji	III–IV/V a.	3719	3666	334	23		2	462	8206
vėlyvoji grublėtoji	IV/V–VII a.	111	478	44		1			634
vėlyvoji kruopėtoji	VII–VIII a.	150	565	135	13			43	906
grublėtoji (nenustatytos rūšies)	III–VIII a.	453	410	6	1			46	916
lygiu paviršiumi	VIII–XII a.	140	771	98	11			156	1176
apžiesta	XIII–XIV a.	432	1033	283	12			22	1782
juodoji gludinta	II–IV a.	775	255	18				11	1059
nenustatyta	II–XIV a.	24231	2577	25	8			4	26 845
Iš viso:		31 785	11 557	1036	69	2	2	810	45 261

* Subyrėjusios šukės, restauruoti puodai, „lizdai“ su įvairaus dydžio šukėmis.

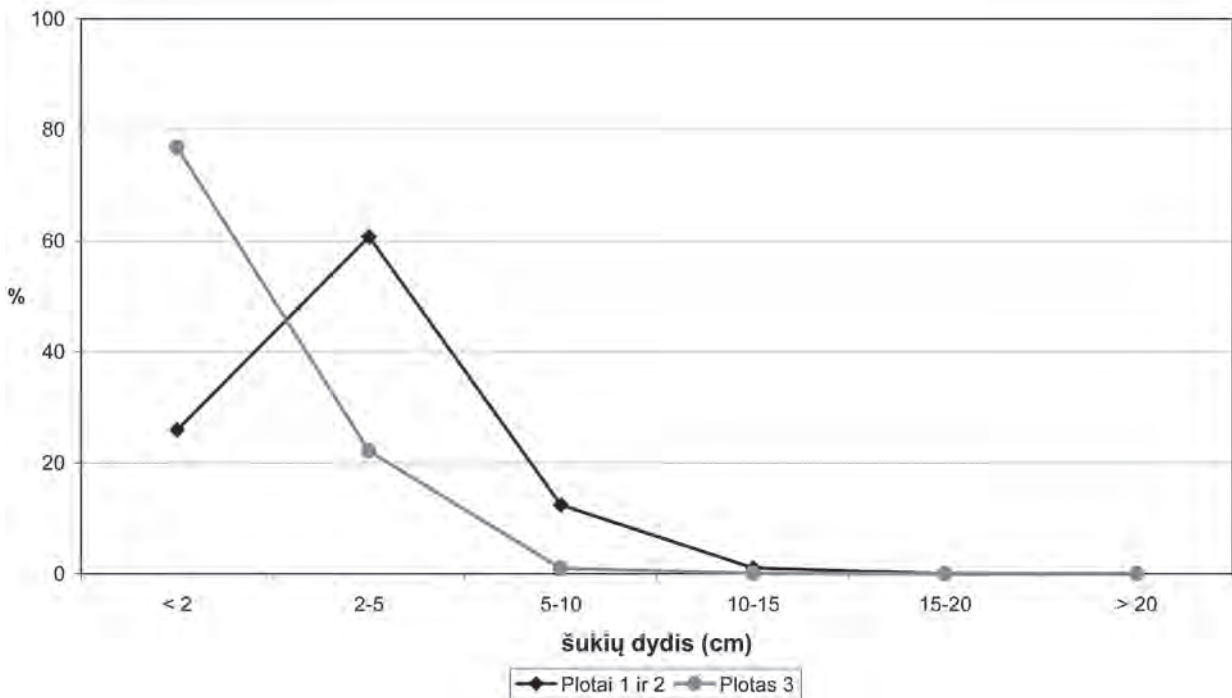
rūšies, taip pat įvesta kategorija „nenustatytos rūšies grublėtoji keramika“, kuriai priskirtos šukės grublėtu paviršiumi, bet neidentifikuojamo stiliaus. Keramikos identifikavimą šiek tiek palengvina tai, kad šukes dažnai pavyksta priskirti tam tikrai rūšiai nebūtinai tik pagal stiliui būdingus ir jį identifikuojančius požymius, bet taip pat ir pagal panašumą į šalia rastą aiškiai nustatomo stiliaus šukę.

Kaip minėta, registruotas ir keramikos fragmentų dydis pagal kategorijas (1 lent.), matuojant maksimalų šukės skersmenį. Registruojant dydį tikėtasi, kad tai gali padėti išskirti skirtingas veiklos zonas – stambių ar smulkių šukių vyravimas tam tikroje vietoje gali rodyti skirtingo pobūdžio veiklą tame areale, skirtingai vykusius atliekų šalinimo arba kaupimosi procesus. Nors registruotas visų plotų keramikos dydis, iš esmės erdvinė analizė pagal šukių dydį galima tik plote 1, kuriame rinkta ir užfiksuota visa keramika, nepriklausomai nuo fragmentų dydžio. Plotuose 1 ir 2 kasinėjimų metu taip pat rinkta visa keramika, bet registruotos ir metrikas turi tik stambesnės šukės, o smulkiosios neturi tikslesnės radimo vietos, todėl erdvinei analizei netinka ir į duomenų

bazę neįtrauktos. Ši aplinkybė iškreipia plotų 1 ir 2 keramikos fragmentų dydžio proporcijas (3 pav.), taip pat sumažina ir bendrą jos kiekį – iš ploto 3 į duomenų bazę įtraukta beveik 8 kartus daugiau keramikos šukių nei iš plotų 1 ir 2 kartu.

Bandyta registruoti ir šukės paviršiaus nusidėvėjimą, kuris taip pat galėtų rodyti skirtingas veiklos zonas, postdepozitinių procesų poveikį ir pan. (Schiffer 1987, p.271–278; Nielsen 1991). Buvo išskirtos 3 kategorijos – šukė neapsitrynusiu, šiek tiek apsitrynusiu ir smarkiai apsitrynusiu paviršiumi. Vis dėlto tokios kategorijos neturi aiškių kriterijų, ir bandant kuriai jų priskirti konkrečią šukę, nuolat iškildavo abejonių. Todėl, norint išvengti subjektyvumo, šukių paviršiaus nusidėvėjimo registravimo teko atsisakyti.

Kiekvienos rūšies keramikos paplitimas čia analizuojamas atskirai. Darbe laikomasi nuomonės, kad skirtingų stilių keramika egzistavo skirtingais laikotarpiais, todėl jų kiekio tarpusavio lyginimas yra nereikšmingas (Vengalis 2007, p.125–126; 2009, p.85). Tai yra vienas nuo kito nepriklausantys dydžiai – vieno laikotarpio šukių skaičius tam tikroje vietoje neturi

3 pav. Dėl skirtingos keramikos registravimo strategijos išryškėjantys šukių dydžių proporcijų skirtumai atskiruose plotuose. R. Vengalio brėž.

jokios įtakos kito laikotarpio šukių skaičiui. Skirtingų stilių keramikos kiekio lyginimas nebūtų visai korektiškas dar ir dėl to, kad kai kurios rūšys (pvz., juodoji gludinta keramika) identifikuojamos labai lengvai, iš pačių mažiausių šukių, kitos – daug sudėtingiau, joms reikia stambesnių fragmentų, o tai, savaime suprantama, iškreipia keramikos rūšių kiekio proporcijas. Skirtingų stilių kiekis šiame darbe lyginamas tik dėl bendros iliustracijos, siekiant parodyti skirtingų laikotarpių radinių paplitimo netolygumus.

Atsižvelgiant į turimą medžiagą radinių paplitimas nagrinėjamas dviem skirtingais masteliais. Visų tyrinėtų plotų medžiaga pateikiama smulkesniu masteliu, kur smulčiausias erdvinis vienetas yra perkasa. Šiuo atveju skaičiuojama visa perkasoje rasta keramika – ir suartame, ir kultūriniame sluoksnyje, ir objektuose. Čia kyla problemų dėl to, kad, kaip minėta, vieno plotų keramika registruota visa, kitų – tik stambesni fragmentai, dėl to atskirų plotų keramikos kiekio palyginimas tampa neobjektyvus.

Siekiant išvengti šio netikslumo, skirtingų plotų keramikos kiekis lyginamas tik pagal stambesnes nei 2 cm skersmens šukes. Tarp neregistruotos plotų 1 ir 2 keramikos beveik visi fragmentai yra smulkesni nei 2 cm, todėl tokiu būdu šią problemą pavyksta išspręsti. Vis dėlto reikia turėti omenyje, kad realus keramikos kiekis yra didesnis nei pateikiamas analizėje. Bet kuriuo atveju, net skaičiuodami ir smulkesnius fragmentus, negautume realaus keramikos kiekio, kadangi nemaža jos dalis patenka ir tarp nenustatytos rūšies keramikos.

Stambesniu masteliu analizuojama tik ploto 3 keramika, kuri registruota 1 m² tikslumu. Plotuose 1 ir 2 buvo išlikę tik labai fragmentiškas kultūrinis sluoksnis, o jo keramika užfiksuota tik perkaso tikslumu, kartu su paviršiniame sluoksnyje rasta keramika, todėl, savaime suprantama, netinka analizei šiuo masteliu. Stambesniu masteliu keramikos paplitimas pateikiamas jau tik pagal rastosios kultūriniame sluoksnyje kiekį. Objektai tokiu masteliu jau laikomi

atskirais kontekstais, kadangi radinių patekimą į juos sąlygoja kiti procesai nei į kultūrinį sluoksnį.

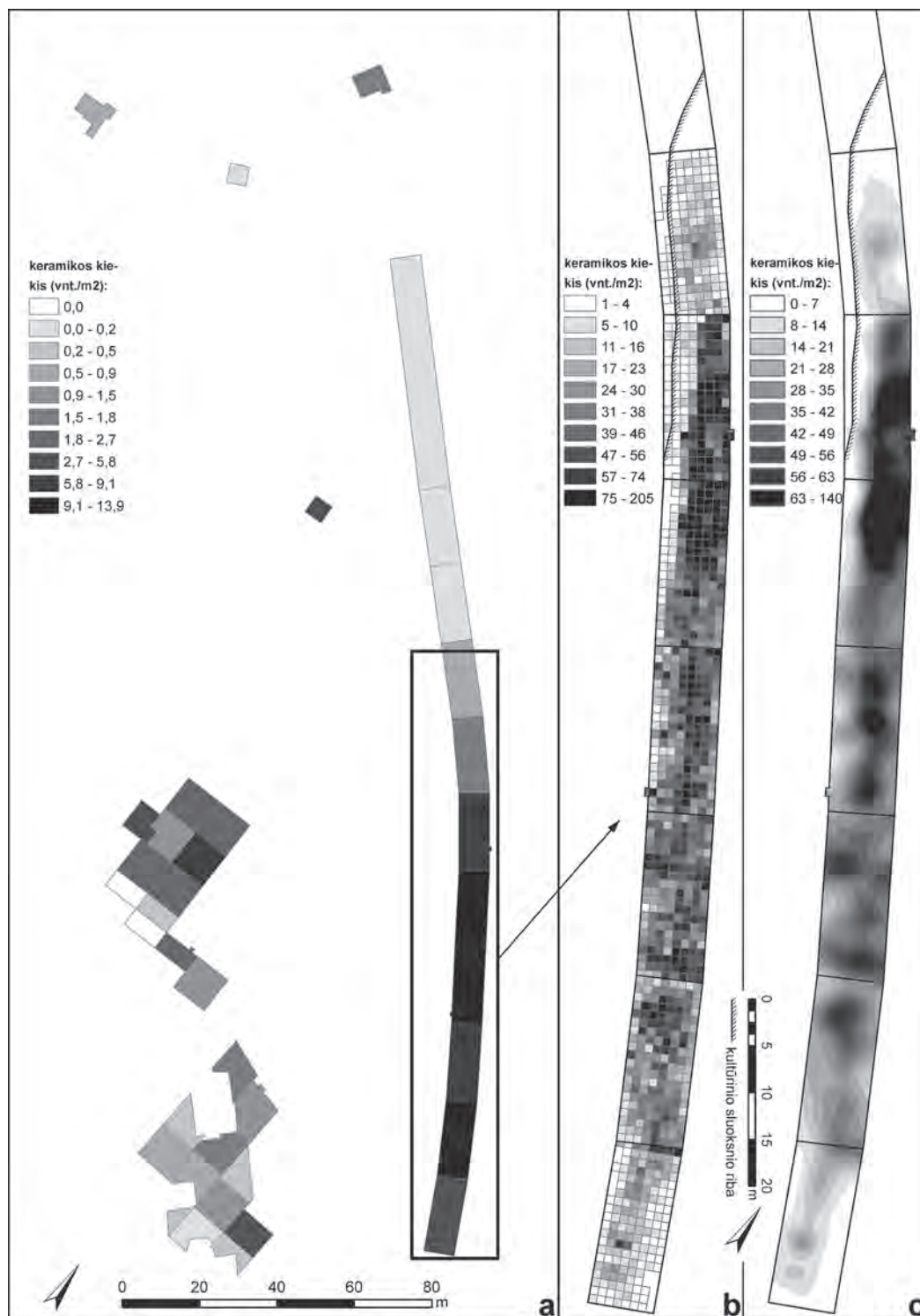
Sudėtingi erdvinės statistikos metodai šiai analizei netaikomi, iš esmės apsiribojama vizualiniu keramikos paplitimo įvertinimu sudarytuose planuose. Planai sudaryti ESRI ArcGIS 10.0 programos pagalba, juose keramikos tankumas vaizduojamas spalvomis. Kiekvieno plano spalvų skalės intervalai nustatyti individualiai – skirtinguose planuose ta pati spalva reiškia skirtingą keramikos kiekį. Greta pateikiamas ir originalus keramikos kiekis kiekviename kvadrato, ir izolinijų planas, sudarytas kringingo metodu, kuris sumažina skirtumą tarp greta esančių taškų. Abiejuose planuose vaizduojama tas pats, tačiau pirmasis jų yra objektyvesnis, antrasis – aiškiau suvokiamas plika akimi.

Žvelgdami į bendrą keramikos paplitimą tyrinėtuose plotuose matome, kad jos rasta beveik visur, tačiau labai nevienodas kiekis (4:a pav.). Tokį nevienodą paplitimą iš tiesų gana nesunku paaiškinti – didesnis keramikos kiekis aiškiai koreliuoja su perkasomis, kuriose aptiktas storesnis kultūrinis sluoksnis ir daugiau objektų. Nors tokia sąsaja yra aiški, iš esmės ji jokios reikšmingesnės informacijos nesuteikia, tik iliustruoja ir taip didesnių abejonių nekeliantį faktą. Analogiškus rezultatus matome ir analizuodami keramikos paplitimą stambesniu masteliu – ji paplitusi visame kultūriniame sluoksnyje, paplitime išsiskiria ryškesnės koncentracijos, tačiau jų sistema neaiški, chaotiška (4:b, c pav.). Mažesnis keramikos tankumas atitinka vietas, kuriose prasčiau išlikęs kultūrinis sluoksnis. Tokia situacija gali pasirodyti nuvilianti ir duodanti pagrindo abejoti gyvenvietės medžiagos informatyvumu, galimybėmis radinių paplitime išžvelgti tam tikras reikšmingas tendencijas. Tačiau gyvenvietės medžiagą suvokiant kaip palimpsestą, nesunku suprasti, kad iš tiesų tokiam paplitime kažkokių tendencijų ir neturėtų būti įmanoma išžvelgti. Reikšmingi erdviniai dėšningumai gali išryškėti tik tuo atveju, jei yra analizuojamas tarpusavyje susijusių artefaktų paplitimas, t.y. erdvinė kiekvieno objekto padėtis turėtų priklausyti nuo kitų objektų. Šiuo atveju viename

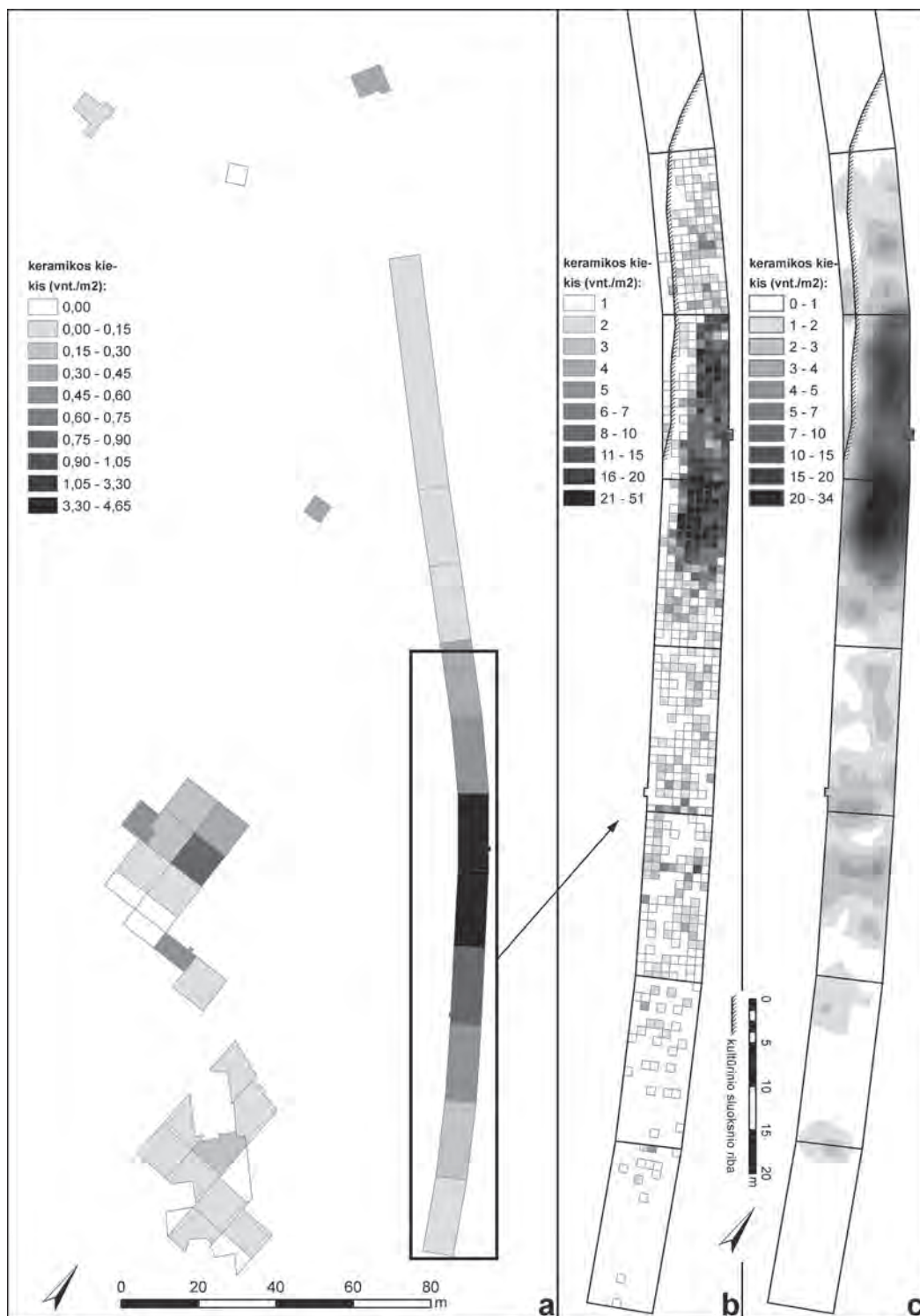
plane yra pavaizduotas daugiau nei tūkstančio metų intervalu datuojamų radinių paplitimas – per tokį ilgą laikotarpį gyvenvietės struktūra, be abejo, ne kartą keitėsi ir po kiekvieno pokyčio formuodavosi nauji erdviniai dėšningumai, kartu ir naujos radinių paplitimo tendencijos, mažai tesusijusios su anksčiau. Atskirų laikotarpių radinių koncentracijos perdengia vienos kitas, o jas visas susumavus, kaip pavaizduota 4 pav., gali išryškėti tendencijos, realiai neegzistavusios nė viename gyvenvietės apgyvendinimo etape. Savaime suprantama, ši problema bus tuo ryškesnė, kuo ilgesnio periodo radiniai bus analizuojami kartu, o spręsti ją galima tik skaidant radinių kompleksą į kuo smulkesnius etapus.

Trumpo periodo radinių erdvinį paplitimą puikiai iliustruoja *brūkšniuotosios keramikos* pavyzdys (5 pav.). Aiškios tendencijos čia išryškėja tiek smulkiu, tiek ir stambiu masteliu. Smulkesniame mastelyje ryškiai išsiskiria dvi ploto 3 perkasos, kuriose aptikta net 63% visos brūkšniuotosios keramikos. Kitose vietose jos kiekis daug kartų mažesnis, tačiau galima pastebėti, kad jis tolygiai mažėja tolstant nuo koncentracijos ribų (5:a pav.). Tai rodo, kad ir už koncentracijos ribų rastos keramikos paplitimas yra susijęs su ta pačia koncentracija.

Šios tendencijos detalčiau išryškėja analizuojant brūkšniuotosios keramikos paplitimą stambesniu masteliu (5:b, c pav.). Čia matome, kad koncentracija yra kompaktiška, turi labai aiškias ribas, už kurių keramikos kiekis staiga sumažėja. Koncentracijos skersmuo – 35 m, tačiau į tyrinėtą plotą ji telpa ne visa, todėl iš tiesų skersmuo gali būti ir kiek didesnis. Įdomu ir tai, kad pačios koncentracijos ribose išsiskiria dar dvi atskiros 8 ir 12 m skersmens koncentracijos, skiriamos apie 5 m tarpo, kuriame 2–3 kartus mažesnis keramikos tankumas. Galbūt šias smulkesnes koncentracijas norėtųsi sieti su pastatais, tačiau bent jau kol kas nereikėtų skubėti to daryti – tiesioginė didesnės radinių koncentracijos sąsaja su pastato vieta yra praktiškai niekuo nepagrįsta prielaida. Iš tiesų pastato vietą lygiai taip pat gali rodyti ir mažesnė radinių koncentracija ar net visai tuščias plotas. Beveik visada tai labiau priklauso netgi ne

4 pav. Bendras keramikos paplitimas tyrinėtuose plotuose. R. Vengalis brėž.

5 pav. Brūkšniuotosios keramikos paplitimas tyrinėtuose plotuose. *R. Vengalis brėž.*

nuo tiesioginės pastato funkcijos, bet nuo jo apleidimo pobūdžio, apleidimo metu ir po jo veikiančių kultūrinių formavimosi procesų (LaMotta, Schiffer 1999). Taigi šiuo atveju kaip pastato vietą lygiai taip pat galima būtų interpretuoti ir tarpą tarp minėtų koncentracijų. Tokias interpretacijas komplikuoja tai, kad šioje vietoje neaptikta jokių kitų pastatams būdingų pėdsakų (stulpaviečių, molio tinko ar degusių koncentracijų), be to, koncentracijų formos nėra visiškai aiškios, kadangi jos išeina už tyrineto ploto ribų. Bet koku atveju šis pavyzdys rodo, kad erdvinės radinių analizės pagalba įmanoma išskirti ir pakankamai detalius radinių paplitimo netolygumus, tačiau interpretuojant juos turėtų būti atsižvelgiama ir į kitokio pobūdžio duomenis, atkreipiamas dėmesys ir į formavimosi procesus, galėjusius vykti analizuojamame plote.

Apibendrinant brūkšniuotosios keramikos paplitimą analizuojamoje Kernavės gyvenvietės dalyje galima spėti, kad viena ryškiai išsiskirianti koncentracija turėtų būti susijusi su šioje vietoje buvusia sodyba. Koncentracijos skersmuo ir tolstant nuo jos tolygiai mažėjantis keramikos kiekis leidžia daryti prielaidą, kad sodyba buvo vienkiamio tipo. Intensyvesnių zonų, keramikos duomenimis, už šios sodybos teritorijos tyrinėtuose plotuose neišryškėja.

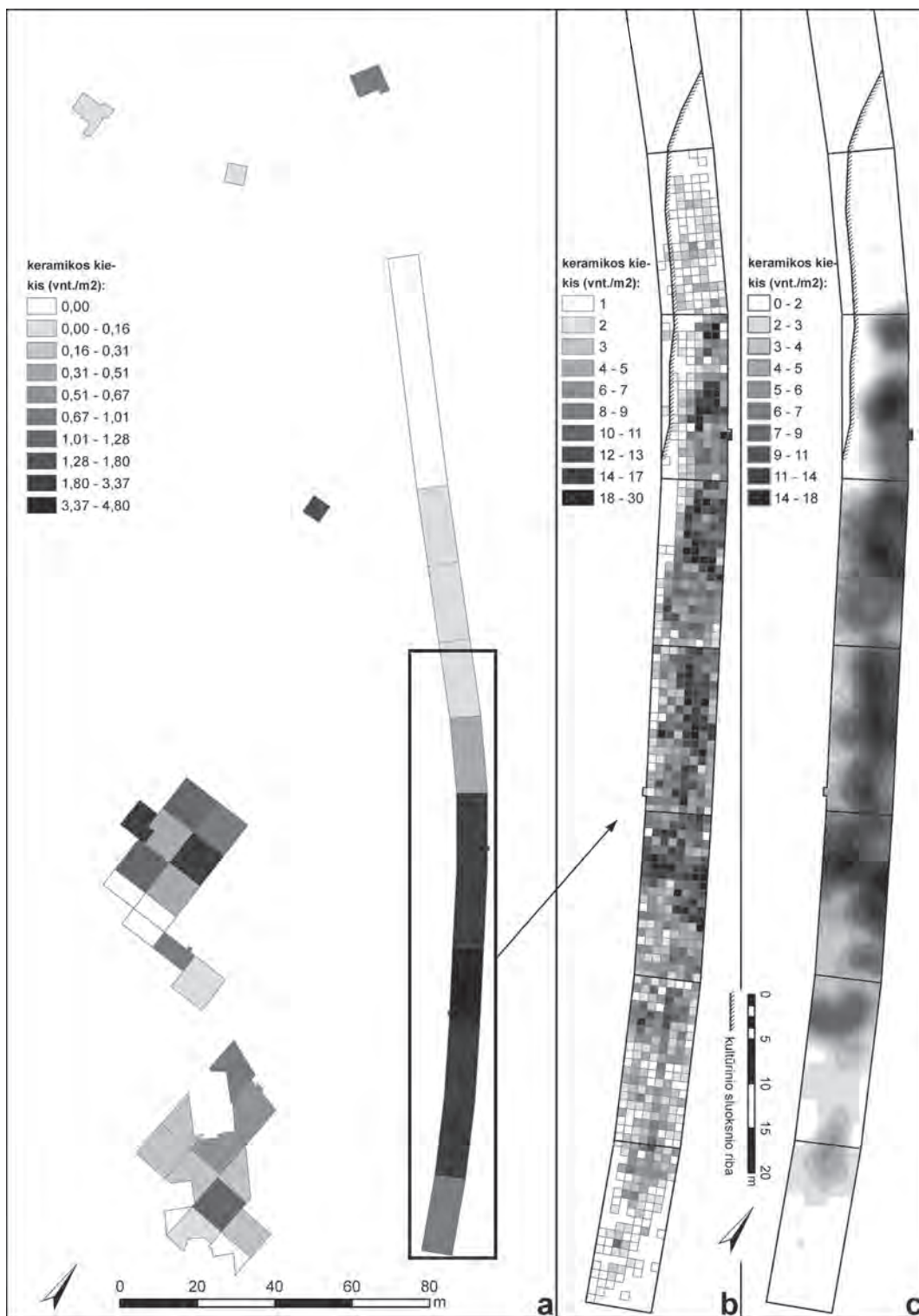
Pažvelgę į *ankstyvosios grublėtosios keramikos* paplitimą matome visai kitokias tendencijas (6 pav.). Šios keramikos aptikta gerokai daugiau nei kitų rūšių ir ji dominavo visuose analizuojamuose plotuose (1 lent.). Smulkesniame mastelyje į akis krinta gana netolygus jos paplitimas plotuose 1 ir 2. Plote 3 ankstyvosios grublėtosios keramikos paplitimas atrodo tolygesnis, tačiau netolygumai išryškėja stambesniu masteliu. Čia matome, kad išsiskiria keletas koncentracijų, tačiau jos nėra tokios ryškios, kaip brūkšniuotosios keramikos atveju – tarpuose tarp jų taip pat aptikta nemažai keramikos fragmentų. Iš esmės ankstyvosios grublėtosios keramikos paplitimas labiau primena bendrą visos keramikos paplitimą, todėl galima teigti, kad palimpsesto efektas šiuo atveju neišnyksta. Galima spėti, kad taip yra dėl to, kad šiuo laikotarpiu gana tankiai buvo apgyvendinta

visa analizuojama teritorija, todėl ribos tarp atskirų sodybų, kurias turėtų rodyti atskiros radinių koncentracijos, susilieja ir vizualiai neišsiskiria. Kitas variantas galėtų būti toks, kad teritorija tankiai apgyvendinta nebuvo, tačiau per ankstyvosios grublėtosios keramikos egzistavimo laikotarpį sodybų vietos ne kartą keitėsi, taip suformuodamos ištisinį šios keramikos paplitimą.

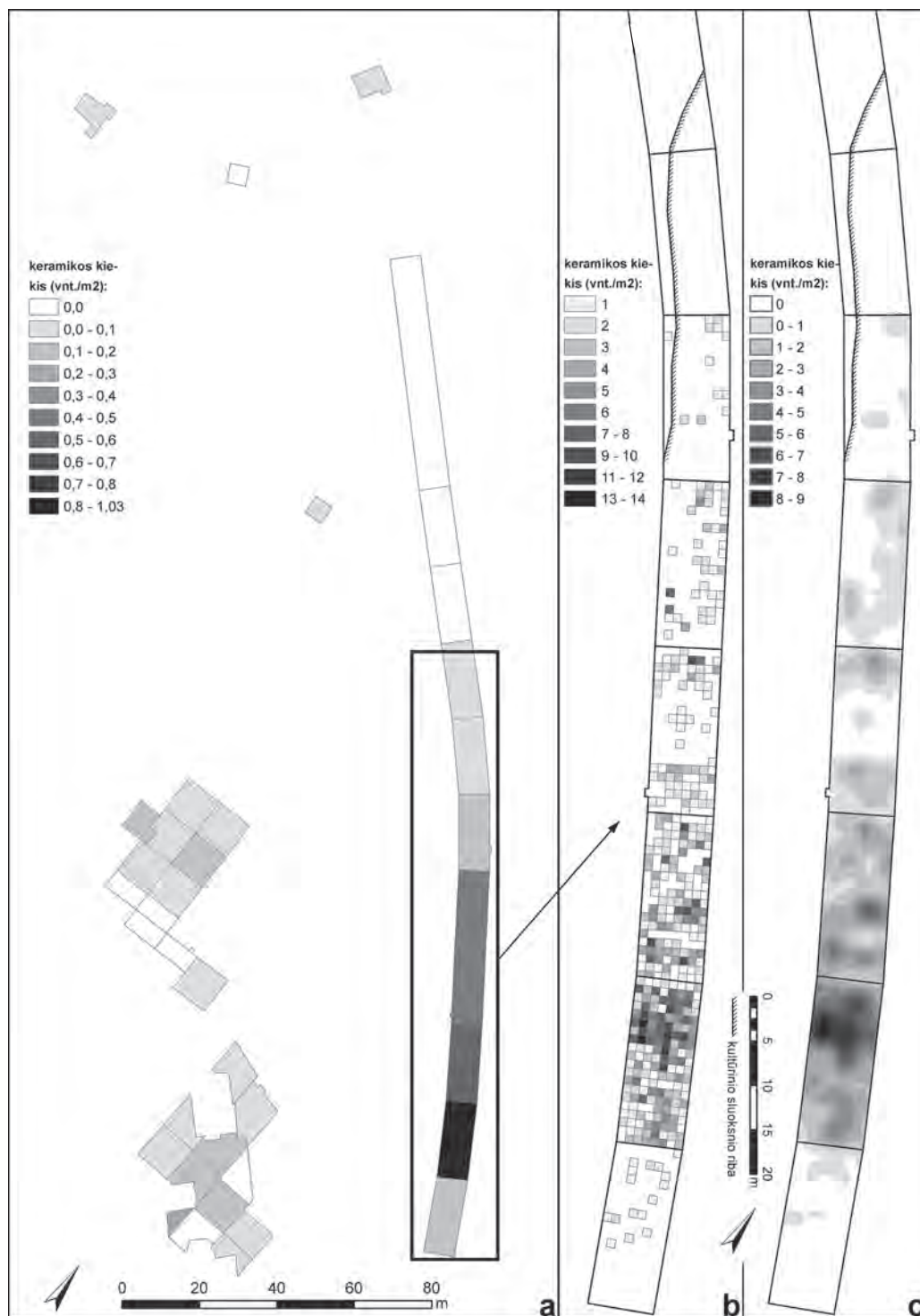
Vėlyvosios grublėtosios keramikos analizuojamoje Kernavės gyvenvietės dalyje aptikta mažiausiai iš visų šiame darbe nagrinėjamų keramikos rūšių. Visuose plotuose aptiktos tik pavienės šios keramikos šukės, šiek tiek daugiau jų pasitaikė tik plote 3 P dalyje (7 pav.). Čia išsiskiria apie 45 m skersmens teritorija, kurioje ir aptikta didžioji dalis šios keramikos. Tiesa, ir šioje vietoje vėlyvosios grublėtosios keramikos aptikta palyginti nedaug, jos tankumas paprastai neviršija 4-ių šukių kvadratiniam metre. Didesniu keramikos tankumu šioje vietoje išsiskiria tik apie 8 m skersmens plotelis, kuriame jos kiekis 2–3 kartus viršija esantį aplinkinėje teritorijoje.

Vėlyvosios grublėtosios keramikos paplitimas galbūt šiek tiek primena anksčiau aptartą brūkšniuotosios keramikos paplitimą, kadangi čia taip pat visuose plotuose išsiskiria tik viena palyginti nedidelio skersmens koncentracija. Pagrindinis skirtumas būtų tas, kad brūkšniuotosios keramikos koncentracija buvo žymiai intensyvesnė ir labiau išsiskyrė iš aplinkinės teritorijos. Tuo tarpu vėlyvosios grublėtosios keramikos koncentracija yra per maža, kad ją būtų galima drąsiai sieti su atskira sodyba, nebent tai yra tik koncentracijos pakraštys, o intensyvesnė jos dalis yra likusi už tyrineto ploto ribų. Taip pat galimas variantas, kad tai yra ne gyvenamosios, bet nuo jos nutolusios kažkokios specifinės, ūkinės paskirties vieta, kurioje keramikos atliekų kaupimosi mastai buvo mažesni. Pvz., galima pastebėti, kad šios koncentracijos ribos gana tiksliai sutampa su geležies šlako paplitimu plote 3.

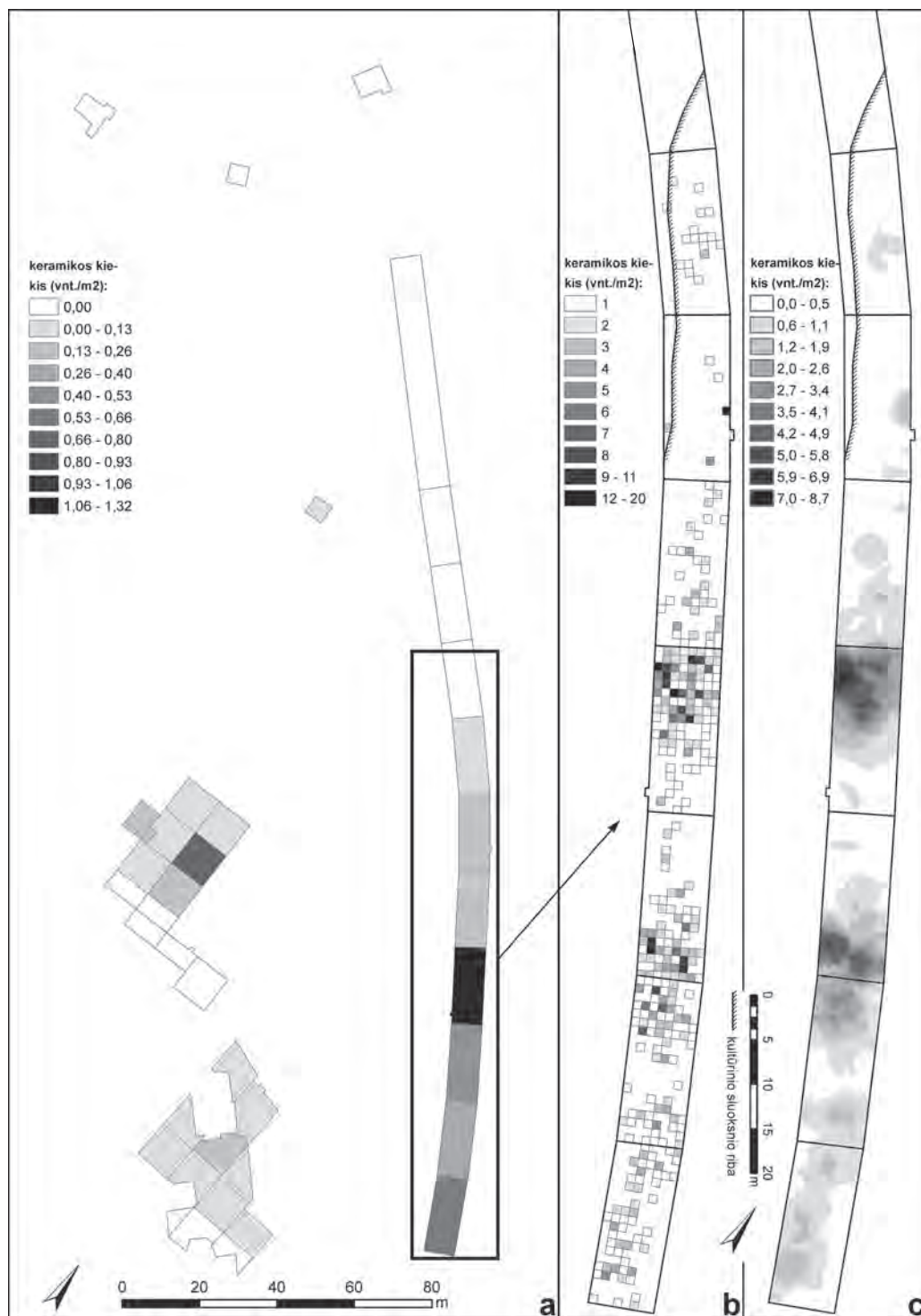
Vėlyvosios kruopėtosios keramikos aptikta šiek tiek daugiau nei vėlyvosios grublėtosios, tačiau bendras jos kiekis taip pat yra palyginti nedidelis. Kiek daugiau jos aptikta vienoje ploto 1 perkasoje ir

6 pav. Ankstyvosios grublėtosios keramikos paplitimas tyrinėtuose plotuose. R. Vengalis brėž.

7 pav. Vėlyvosios grublėtosios keramikos paplitimas tyrinėjuose plotuose. *R. Vengalio brėž.*

8 pav. Vėlyvosios kruopėtosios keramikos paplitimas tyrinėtuose plotuose. R. Vengalis brėž.

ploto 3 P dalyje (8 pav.). Apie pusę plote 1 aptiktos vėlyvosios kruopėtosios keramikos telkėsi viename objekte, tačiau ir teritorijoje aplink jį jos aptikta kur kas daugiau nei aplinkinėje teritorijoje. Plote 3 išsiskiria trys nedidelės šios keramikos koncentracijos, dvi iš jų yra ryškesnės, trečioje šukių tankumas neviršija 3–4-ių šukių kvadratiname metre. Visos šios koncentracijos yra nedidelio skersmens, siekiančio tik iki 20 m. Reikia manyti, kad atskirų sodybų toks skersmuo būtų per mažas, todėl jas reikėtų priskirti tik kažkokioms atskiroms veiklos zonoms. Kadangi koncentracijas skiria tik nedidelis, iki 15 m atstumas, neatmestina galimybė, kad šios veiklos zonos gali priklausyti ir tai pačiai vienai sodybai, t.y. jos yra vienos, platesnio skersmens ir nedidelio tankumo koncentracijos dalys.

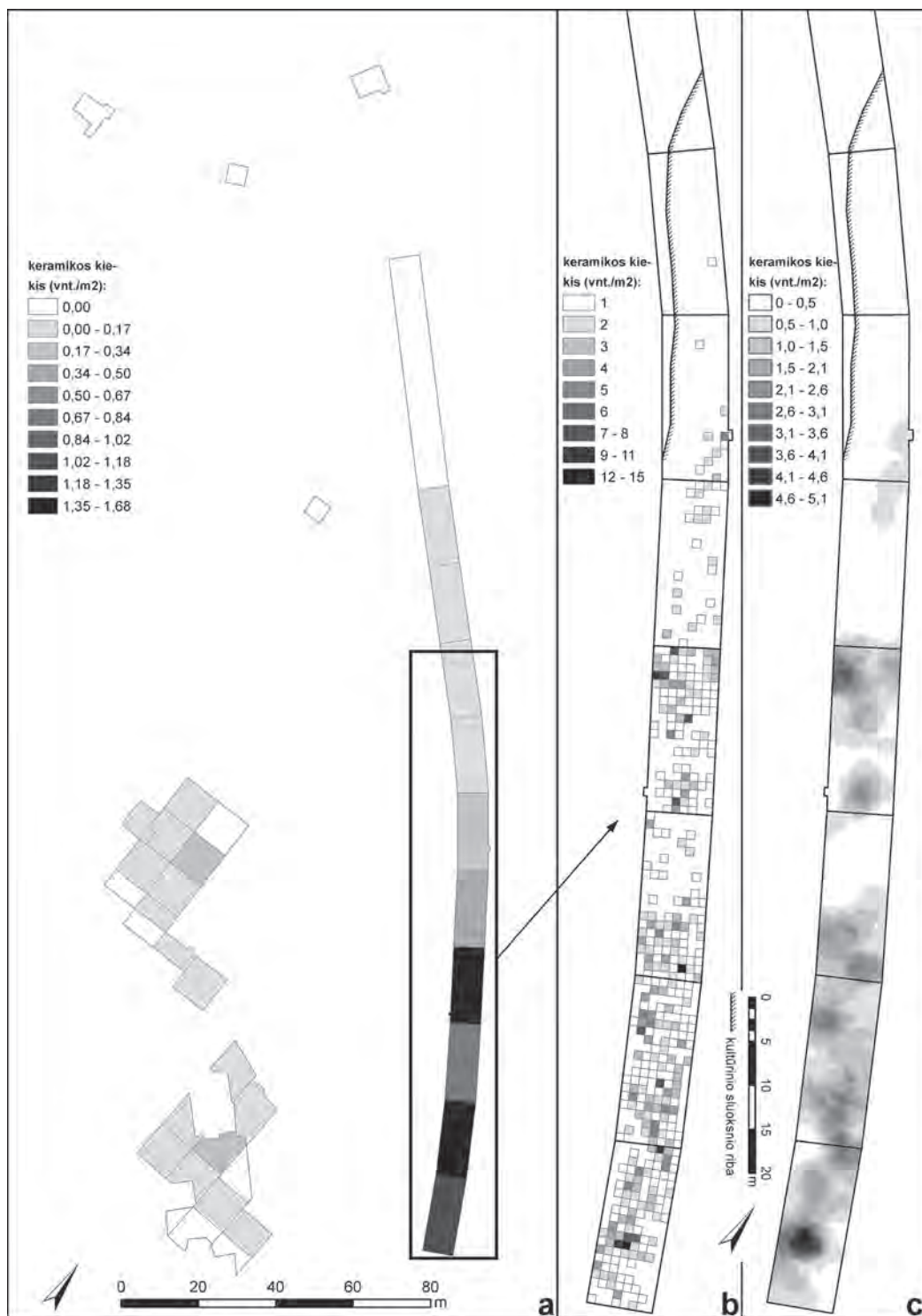
Lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi paplitimas iš esmės beveik identiškas vėlyvosios kruopėtosios keramikos paplitimui – beveik sutampa jų koncentracijų ribos, panašus ir aptiktų šukių kiekis. Pagrindinis skirtumas tik tas, kad keramikos lygiu paviršiumi koncentracijos yra šiek tiek plačiau išsibarsčiusios, jose nėra tokių patankėjimų, kaip kruopėtosios keramikos paplitime (9 pav.). Toks sutapimas vargu ar gali būti atsitiktinis, tai greičiausiai rodo tam tikrą gyvenvietės struktūros tęstinumą šių dviejų keramikos rūšių naudojimo laikotarpiams.

Kaip minėta, duomenų bazėje registruoti ir keramikos fragmentų dydžiai. Analizuojant atskirų rūšių keramikos fragmentų erdvinį pasiskirstymą pagal dydį (dėl jau anksčiau minėtų priežasčių čia pateikiama tik ploto 3 kultūriniame sluoksnyje rastos keramikos analizė), jokių reikšmingesnių dėsninumų nepastebėta – neišsiskiria zonos, kuriose vyrauja tik smulkesnės ar tik stambesnės šukės, jos pasiskirsčiusios beveik vienodai. Tačiau lyginant skirtingų rūšių keramikos dydžių proporcijas tarpusavyje, nesunkiai pastebimi reikšmingi skirtumai (10 pav.). Tokius skirtumus galėjo lemti kelios priežastys.

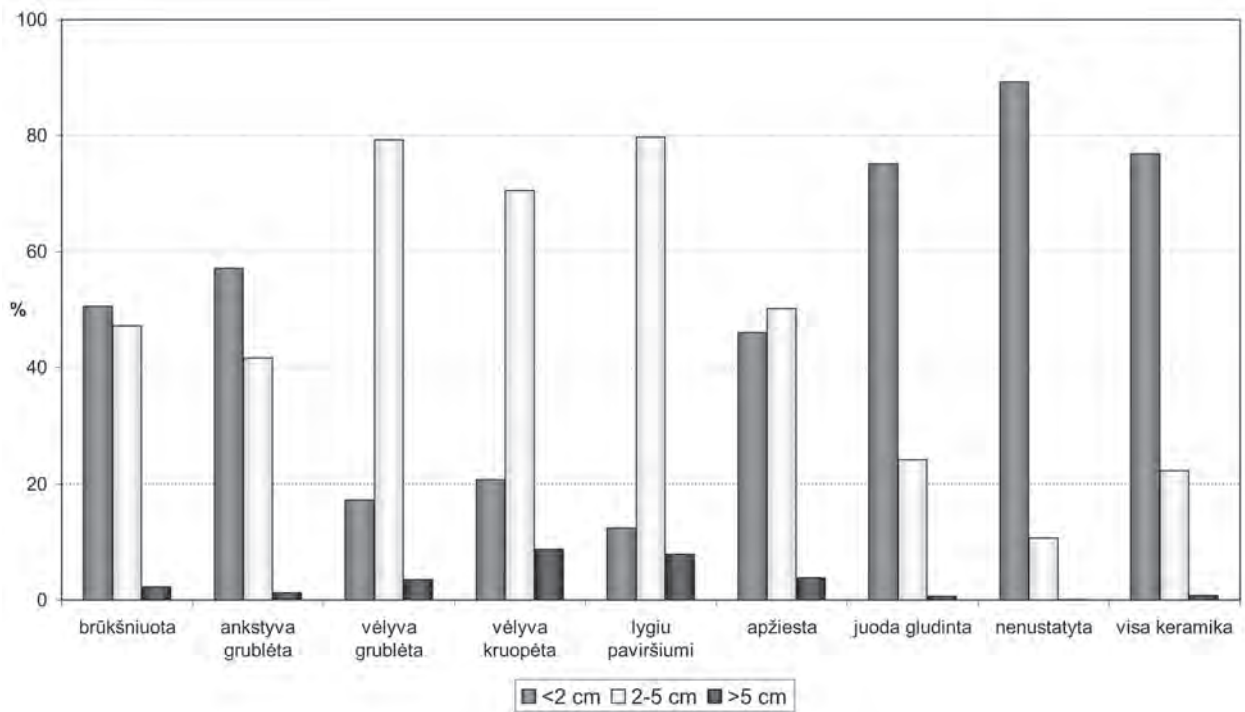
Pirmoji jų yra subjektyvi, susijusi su keramikos šukių identifikavimo problemomis. Savaiame suprantama, skirtingų rūšių keramika turi skirtingų identi-

fikavimo požymių, vienu jie yra ryškesni, kitų – sunkiau įžvelgiami. Geriausiai identifikuojamų keramikos rūšių dydžių proporcijos yra artimesnės bendroms visos keramikos šukių dydžių proporcijoms, bet tarp sunkiau identifikuojamų rūšių proporcingai mažėja smulkių šukių ir daugėja stambių, kadangi daugiau smulkių šukių patenka tarp nenustatytos rūšies keramikos. Pvz., juodosios gludintos keramikos, kuri yra identifikuojama labai lengvai net iš paties mažiausio fragmento, dydžių proporcijos visiškai atitinka visos keramikos dydžius, o tarp kitų keramikos rūšių smulkių šukių kiekis proporcingai yra gerokai mažesnis (10 pav.). Įdomios tendencijos šia prasme išryškėja lyginant skirtingų rūšių keramikos proporcijas bendrame keramikos kiekyje tik tarp tam tikro dydžio šukių. Tarp smulkių ryškiai vyrauja ankstyvoji grublėtoji keramika, o tarp stambesnių skirtingų rūšių keramikos proporcijos vienodėja (11 pav.). Iš to galima daryti išvadą, kad tarp smulkių nenustatytų šukių yra proporcingai daugiau sunkiau identifikuojamų rūšių keramikos, kurios kiekis realiai turėjo būti didesnis, nei tai atspindi duomenų bazėje. Atsižvelgiant į tai galima numanyti, kad, net ir realiai esant vienodam keramikos kiekiui, tokių sunkiau identifikuojamų rūšių kaip vėlyvosios grublėtosios, vėlyvosios kruopėtosios, lygiu paviršiumi keramikos koncentracijos erdvinėje analizėje neatrodys tokios intensyvios, kaip lengviau identifikuojamų ankstyvosios grublėtosios ar brūkšniuotosios keramikos koncentracijos. Tai dar kartą įrodo, kad atskirų keramikos rūšių kiekio lyginimas tarpusavyje negali būti objektyvus.

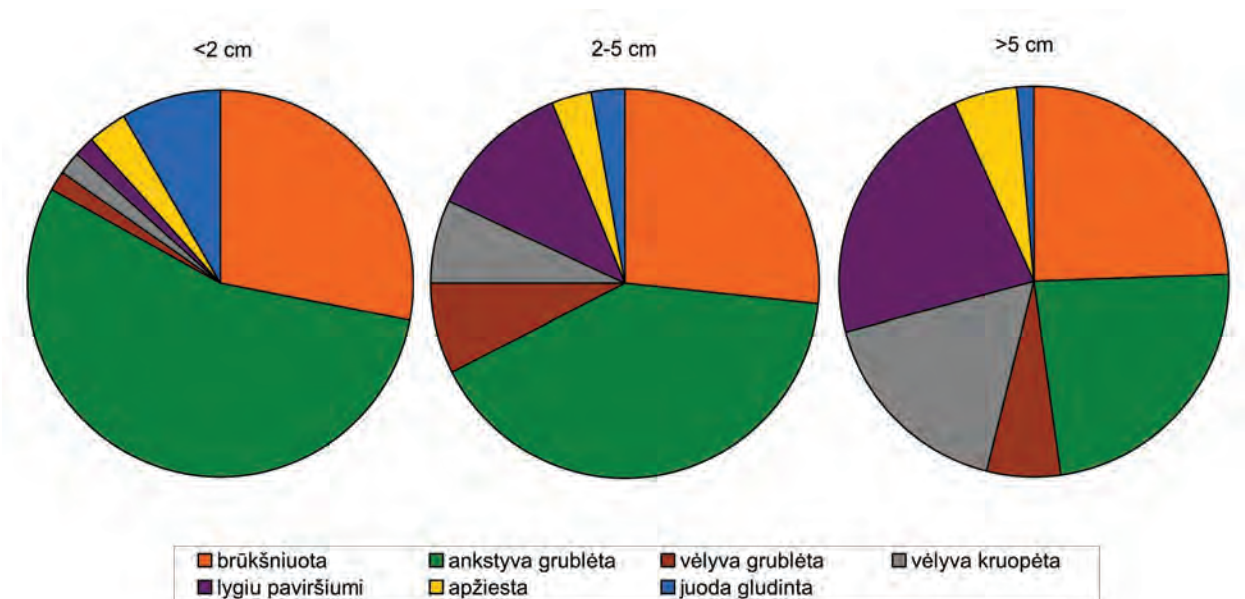
Tačiau vien tik tokios subjektyvios priežastys išryškėjusių keramikos dydžio proporcijų skirtumų lemti negalėjo. Pvz., net ir vertinant tik vidutinių ir stambių šukių paplitimą, brūkšniuotosios keramikos koncentracija yra vis tiek daug kartų intensyvesnė nei minėtų sunkiau identifikuojamų rūšių keramikos. Šiame darbe plačiau neanalizuojama, tačiau duomenų bazėje įregistruota XIII–XIV a. keramika, nors ir gali būti priskiriama prie gana lengvai identifikuojamų rūšių, tačiau kiekiu nusileidžia visoms kitoms rūšims. Todėl skirtingų keramikos rūšių šukių

9 pav. Keramikos lygiu paviršiumi paplitimas tyrinėtuose plotuose. R. Vengalio brėž.

10 pav. Atskirų keramikos rūšių šukių dydžių proporcijos. *R. Vengalio brėž.*

11 pav. Skirtingų keramikos rūšių kiekio proporcijų skirtumai, išryškėjantys analizuojant tik tam tikro dydžio fragmentus. *R. Vengalio brėž.*

dydžių proporcijų neatitikimas taip pat turėjo būti nulemtas ir kitų priežasčių, tarp kurių svarbią vietą, be abejo, užima skirtingo pobūdžio veiklos zonos, kuriose vyko skirtingo pobūdžio formavimosi procesai. Galima pastebėti, kad proporcingai daugiau stambesnių šukių aptikta būtent tose koncentracijose, kurios nėra labai ryškios ir čia nepriskirtos prie gyvenamųjų zonų. Ypač ryškiai tai matyti kruopėtosios ir lygiu paviršiumi keramikos atvejais. Kad tai nėra tik keramikos identifikavimo sudėtingumo pasekmė, įrodo ir tai, kad tarp šių rūšių keramikos pasitaikė neįprastai daug ne tik vidutinių, bet ir stambių šukių (10 pav.). Šių rūšių keramikos koncentracijos išsiskiria taip pat ir dideliu keramikos „lizdų“ skaičiumi – iš viso ploto 3 kultūriniame sluoksnyje aptikta 16 „lizdų“, iš kurių 5 priklausė vėlyvajai kruopėtajai ir 9 – keramikai lygiu paviršiumi. Visa tai rodo šių koncentracijų vietose vykusią kitokio pobūdžio, ne tokią intensyvią, leidusią išlikti stambesniems fragmentams, veiklą – galbūt čia buvo mažiau trypiama, rečiau šluojama ir pan. Didesnis stambesnių šukių skaičius gali būti susijęs ir su tuo, kad šių rūšių keramika yra vėlyvesnė už kitas analizuotas, todėl ji mažiau nukentėjo nuo postdepozicinių procesų – vėlyvesnių apgyvendinimų ardomojo poveikio.

Apbendrinant visus čia pateiktus keramikos paplitimo analizės rezultatus galima teigti, kad skirtingais periodais datuojamų keramikos rūšių paplitimas gana ryškiai skiriasi, tačiau nė vienas jų nėra chaotiškas – atsitiktinis ar taip suardytas, kad nebūtų įmanoma išvelgti tam tikrų paplitimo erdvėje tendencijų. Keramikos koncentracijos, kurios dėl palimpsesto efekto yra neįžvelgiamos nagrinėjant bendrą visos keramikos paplitimą, puikiai išryškėja analizuojant trumpesnių laikotarpių medžiagą atskirai. Deja, atskiri laikotarpiai, kurie čia išskirti pagal skirtingų keramikos stilių egzistavimo periodus, dar yra ganėtinai plačios chronologijos, todėl palimpsesto efektą ne visada pavyksta eliminuoti iki pageidaujamo lygmens – tai labiausiai išryškėjo ankstyvosios grublėtosios keramikos atveju. Skirtingas keramikos paplitimas rodo gyvenvietės

struktūros kaitą atskirais periodais – net ir nesiejant keramikos koncentracijų su tam tikro pobūdžio veiklos zonomis, akivaizdu, kad keramikos atliekų kaupimosi procesai skirtingu metu vyko skirtingose vietose. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad gyvenvietės struktūros ir keramikos kaita nevyksta tais pačiais intervalais. Pvz., aiškių atitikimų galima pastebėti tarp brūkšniuotosios ir ankstyvosios grublėtosios, kruopėtosios ir keramikos lygiu paviršiumi koncentracijų. Tai rodo, kad šių keramikos stilių kaitos metu gyvenvietės struktūra nekito, o ankstyvosios grublėtosios keramikos egzistavimo laikotarpiu tokia kaita vyko, dėl to ir atskiros šios keramikos koncentracijos susilieja tarpusavyje.

Labai svarbus dalykas, aiškėjantis iš šios analizės, yra tai, kad didelės, kelių šimtų metrų skersmens keramikos koncentracijos gyvenvietėje susiformuoja tik ilgalaikio apgyvendinimo eigoje dėl palimpsesto efekto. Tuo tarpu trumpalaikėse gyvenvietėse tokio dydžio koncentracijų tikėtis neverta, kaip rodo Kernavės gyvenvietės pavyzdys, jos gali būti kelių arba keliolikos metrų skersmens, o už jų ribų to laikotarpio radinių tankumas yra labai mažas arba jų iš viso nebėra. Visa tai rodo, kad greičiausiai gyvenvietės užstatymas buvo vienkieminis – gyvenvietę sudarė atskiros sodybos, viena nuo kitos nutolusios tam tikru atstumu. Laikui bėgant tokios sodybos keldavosi iš vienos vietos į kitą, o dėl tokio kėlimosi gyvenvietės teritorijoje ilgainiui radiniai išsibarsto vientisai. Toks sodybų perkėlimas iš vienos vietos į kitą, beje, yra labai būdingas ir didžiąjai šio laikotarpio Europos daliai (Hamerow 2002, p.104–106).

Išskyrus individualias atskirų laikotarpių radinių koncentracijas, atsiveria visiškai kitos galimybės ir „gyvos“ gyvenvietės struktūrai analizuoti, archeologinės gyvenvietės medžiagai interpretuoti, bet tokio pobūdžio interpretacijoms būtina iširti didesnės apimties vientisą teritoriją. Į plotą 3, kuris yra 8 m pločio, nė viena išskirta keramikos koncentracija neįtelpa visa apimtimi, todėl lieka neaiškus jų dydis, forma, konfiguracija, vienalaikių koncentracijų tarpusavio santykiai. Dėl šios priežasties gana keblu nustatyti tokių koncentracijų prigimtį – ar tai

pastatai, ar šiukšlynai, ar kiemo dalis, ūkinės paskirties zona ir pan. Tokios koncentracijos šiame darbe įvardijamos kaip atskiros sodybos, tik smulkesniu masteliu, nepretenduojant į interpretacijas, kokios būtent sodybos dalys tai galėtų būti. Ištyrus didesnės apimties plotą galima tikėtis, kad stambesnio mastelio analizėje galima būtų išvelgti ir atskiras veiklos zonas pačioje sodyboje, radinių koncentracijas susieti su kokiais nors konkrečiais sodybos elementais. Be abejo, į tokio pobūdžio analizę taip pat turėtų būti įtraukta ne tik keramika, bet ir visi kiti radiniai bei objektai.

KULTŪRINIS SLUOKSNIS

Kitas svarbus archeologinės gyvenvietės elementas yra kultūrinis sluoksnis. Prieš tai aptarti radiniai buvo svarbūs pirmiausia chronologiniu aspektu, o kultūrinis sluoksnis dažniausiai akcentuojamas kalbant apie gyvenvietės užimamą teritoriją – jo paplitimo ribos dažniausiai siejamos ir su visos gyvenvietės ribomis. Šiame skyriuje kultūrinis sluoksnis taip pat analizuojamas visų pirma erdvinė prasme – keliamas klausimas, ar tikrai kultūrinis sluoksnis yra paplitęs visoje gyvenvietės teritorijoje ir ar jo storį galima sieti su intensyviausiai apgyvendintomis zonomis?

Bet vis dėlto pirmiausia reikėtų aptarti klausimą, koks darinys yra kultūrinis sluoksnis, kaip ir kodėl jis susiformuoja gyvenvietėse. Norint atsakyti į šį klausimą, be abejo, visų pirma turėtų būti mikroskopiskai tiriami jo sudėtis, struktūra – tik tai padėtų nustatyti, kokių procesų metu susidaro šis sluoksnis, kaip jis kaupiasi, nuo ko priklauso jo storis ir pan. Šiame darbe tokie tyrimai nėra atliekami, bet norima akcentuoti, kad bet koku atveju šie procesai yra daug sudėtingesni, nei galima suprasti iš daugelio tyrinėtojų pateikiamo jo traktavimo. Apskritai gali susidaryti įspūdis, kad Lietuvoje dauguma archeologų būtent kultūrinį sluoksnį laiko pagrindiniu archeologinės gyvenvietės atributu. Manoma, kad jis yra pagrindinis intensyvios žmogaus veiklos, ūkinių ir gyvenamosios paskirties zonų požymis,

o jo storis, intensyvumas (paprastai tapatinamas su spalvos tamsumu) dažnai tiesiogiai siejami su vietos apgyvendinimo trukme, joje vykdytos veiklos intensyvumu. Vis dėlto besąlygiškai sutikti su tokiais teiginiais nesinorėtų, juolab kad kokių nors kultūrinio sluoksnio apibrėžimų ar šiek tiek detalesnės jo analizės Lietuvos archeologijos literatūroje rasti būtų ganėtinai sudėtinga. Galima pastebėti, kad jau pats terminas „kultūrinis sluoksnis“ įvairių autorių yra suprantamas ir vartojamas labai nevienodai – vieni jį skiria nuo objektų, suarto ir supiltinio sluoksnių, kiti šiuos elementus laiko kultūrinio sluoksnio dalimi. Tačiau visa tai susiję ne tiek su nusistovėjusios bendros terminologijos nebuvimu, kiek ir su paties sluoksnio formavimosi procesų tyrimų stygiumi. Stokojant specialių tyrimų vyrauja intuityvus, labai supaprastintas kultūrinio sluoksnio formavimosi suvokimas, kurį trumpai apibūdinti galima maždaug taip: įžemis rodo pirminį apgyvendinimo paviršių, o ilgiau gyvenant toje pačioje vietoje sluoksnis nuolat kaupiasi iš apačios į viršų, taip ankstyviausi radiniai atsiranda apačioje, vėlyviausi – viršuje. Ankstyvesni radiniai tokiu atveju yra padengiami nuolat storėjančio sluoksnio, ir jei jis nesuardomas, išlieka savo vietose.

Iš tiesų dirvodaros procesai, kurie dalyvauja sluoksnio formavimosi procese, yra daug sudėtingesni – po žemės paviršiumi dėl faunos, floros, temperatūrų skirtumo ir kitų faktorių nuolat vyksta intensyvus dirvos judėjimas, kurio metu kultūrinis sluoksnis plečiasi ne tik į viršų, bet ir žemyn, į įžemį, ankstyvesni radiniai susimaišo su vėlesniais ir t.t. Atskiri kultūrinio sluoksnio horizontai, stratigrafiniai sluoksniai paprastai susiformuoja tik tada, kai vyksta pakankamai intensyvūs sedimentacijos procesai (Holliday 2004). Net ir be specialių tyrimų nesunku pastebėti, kad Lietuvos geležies amžiaus gyvenvietėms labiau būdingas vientisas, persimaišęs, o ne stratifikuotas kultūrinis sluoksnis. Kernavėje, kaip ir kitose Lietuvos geležies amžiaus gyvenvietėse, jis vizualiai išsiskiria kaip tamsiai pilkos ar net beveik juodos žemės sluoksnis, esantis tarp įžemio ir armens. Jis dažniausiai būna nuo kelių iki kelias-

dešimties centimetrų storio, o kartais gali siekti ir kelis metrus. Atskiri stratigrafiniai sluoksniai Kernavės geležies amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje neišsiskiria nė vienoje tyrinėtoje vietoje³, vertikalus radinių paplitimas taip pat paneigia atskirų horizontų egzistavimą (Vengalis 2004, p.10–11). Kernavės gyvenvietės dalyje, nuo šiamo darbe analizuojamų plotų nutolusioje apie 400 m į P, atlikus kultūrinio sluoksnio sudėties tyrimus paaiškėjo, kad jį sudaro 95% smėlio, o tamsi spalva atsiranda dėl angliukų ir labai suirusios organikos⁴ (Baltramiejūnaitė 2011, p.152). Taigi tik labai mažą jo dalį sudaro antropogeninės veiklos artefaktai, didžiąją – substratinis smėlis. Tai taip pat patvirtina teiginį, kad kultūrinio sluoksnio formavimasis čia nevyko kryptingai iš apačios į viršų, bet maišėsi su žemiau buvusiais horizontais – paviršiuje besiformuojančiam sluoksniui paprastai yra būdingas žymiai didesnis organikos procentas (Holliday 2004, p.264).

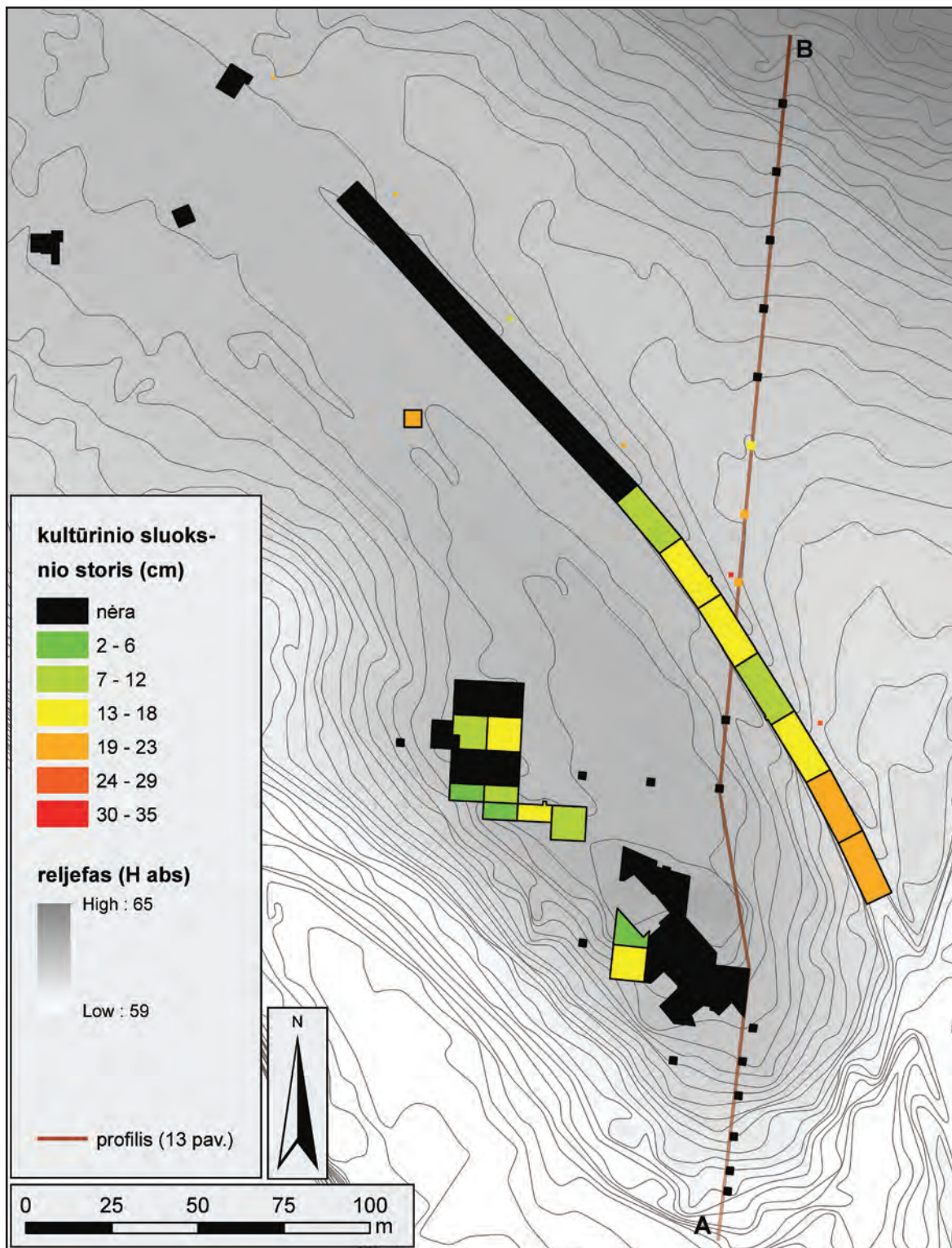
Turint omenyje, kad organinė medžiaga kultūriniame sluoksnyje sudaro tik labai nedidelę dalį, kyla klausimas, ar iš tiesų jo storis labiausiai priklauso nuo žmonių vykdomos veiklos intensyvumo arba trukmės. Atsižvelgiant į reikšmingą mineralinių uolienų dalį jame, galima daryti išvadą, kad sluoksnio storis labiau priklauso nuo sedimentacinių ir dirvodaros procesų, o ne nuo žmogaus veiklos toje vietoje. Nuo žmogaus veiklos labiau priklausytų organinės medžiagos kiekis, kuriuo galima apibūdinti kultūrinio sluoksnio intensyvumą, tačiau taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad organinės medžiagos kaupiasi ne ten, kur veikia intensyviausia, bet ten, kur yra išmetama daugiausia organinių atliekų. Ar abi šios vietos atitinka viena kitą erdvėje, jau atskiras klausimas, tačiau bet koku atveju galima teigti, kad tikrai ne visada. O tai jau kelia pagrįstų abejonių, ar tikrai kultūrinis sluoksnis formuojasi visoje gyvenvietės teritorijoje, galbūt labiau logiška būtų jo tikėtis tik tam tikrose jos zonose.

Pažvelgę į kultūrinio sluoksnio paplitimą tyrinėtoje Kernavės gyvenvietės vietose matome, kad jo yra tik palyginti nedidelėje gyvenvietės dalyje (12 pav.). Visoje joje sluoksnis yra gana plonas, daug kur jo storis siekia tik keletą centimetrų. Vis dėlto prieš darant kokias nors išvadas reikėtų kelti klausimą, ar tai tikrasis, originalus, paplitimas, ar jo būta ir kitose vietose, tik ten jis jau buvo suardytas iki kasinėjimų. Pajautos slėnyje visais laikais gana intensyviai veikė tiek kultūriniai, tiek ir gamtiniai ardomieji veiksniai – žemės ūkis, Neries potvyniai, vėjo pustymai ir kt. Atsakymo į klausimą, koku lygiu kultūrinis sluoksnis šioje gyvenvietėje yra suardytas, galima bandyti ieškoti suartame sluoksnyje aptinkamuose radiniuose. Jeigu tą sluoksnį traktuosime kaip suardytą kultūrinį, galima manyti, kad didesnis armenyje aptiktų radinių kiekis turėtų rodyti didesnius kultūrinio sluoksnio suardymus, o kur armenyje radinių neaptinkama, ten greičiausiai nebuvo ir kultūrinio sluoksnio.

Vis dėlto į tai reikėtų žiūrėti šiek tiek atsargiai. Iš tiesų viršutiniame, armens, sluoksnyje aptinkamus radinius galima vertinti dvejopai – arba kaip radinius iš ariant suardyto kultūrinio sluoksnio, arba kaip išmestus toje vietoje, kur kultūrinis sluoksnis niekada ir nebuvo susidaręs (pvz., senovėje į ariamą lauką kartu su organinėmis atliekomis – trąšomis išmesti radiniai). Kokios prigimties yra konkrečioje vietoje aptikti radiniai, galbūt kai kuriais atvejais būtų galima nustatyti pagal jų erdvinį išsidėstymą, funkcinę įvairovę, tačiau dažniausiai tai gana sudėtinga – kasinėjimų metu viršutinio sluoksnio radinių surinkimui ir fiksavimui paprastai skiriama daug mažiau dėmesio, be to, čia jų ir taip būna nedaug, nes jie blogiau išlieka. Bandant lyginti atskirų Kernavės gyvenvietės perkasų suartame sluoksnyje rastos keramikos kiekį, taip pat susiduriama ir su jau anksčiau minėta problema – atskirų metų tyrimuose taikytos skirtingos radinių rinkimo bei registravimo

³ Čia turima omenyje tik papėdės gyvenvietė. Piliakalniuose, tiek Kernavėje, tiek ir kitur, atskiri sluoksniai išsiskiria gana dažnai, ir tai rodo, kad piliakalnių ir atvirų gyvenviečių kultūrinių sluoksnių formavimosi procesai vyko ganėtinai skirtingai.

⁴ Analizę atliko dr. D. Kisieliene.

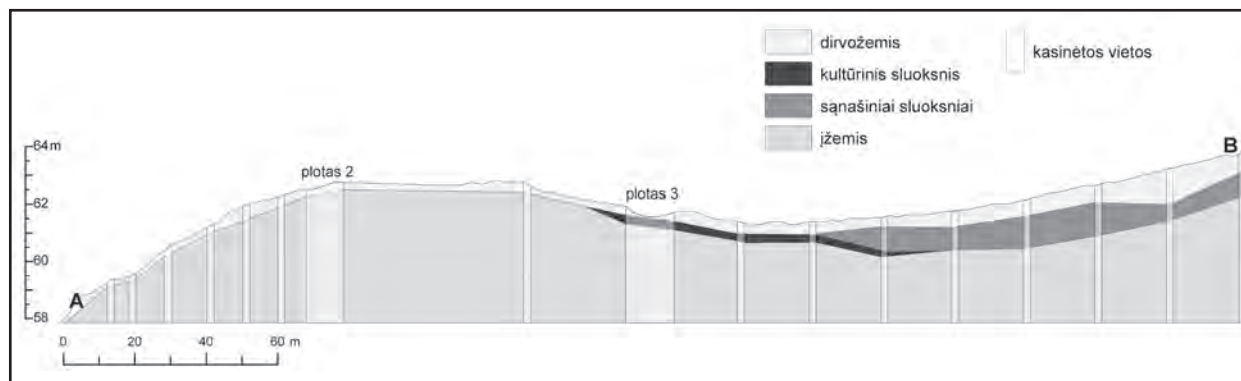
12 pav. Kultūrinio sluoksnio paplitimas tyrinėtoje Kernavės gyvenvietės dalyje. A–B – 13 pav. pavaizduoto profilio vieta; izohipsės kas 0,2 m. R. Vengalis brėž.

metodikos, todėl atskirų plotų palyginimas tampa komplikuoatas. Dėl šios priežasties bendra visų plotų viršutinio sluoksnio keramikos kiekio analizė būtų neobjektyvi, todėl tenka juos nagrinėti atskirai.

Plote 1 kultūrinis sluoksnis išlikęs šiek tiek geriau tik P dalyje, jo fragmentų aptikta ir ploto centre, o paviršiniame sluoksnyje rastos keramikos kiekis gerokai didesnis buvo ploto Š dalyje, P dalyje jos rasta labai nedaug. Taigi išlikę kultūrinio sluoksnio fragmentai bei keramikos koncentracija tose vietose, kur jo nėra, rodo, kad sluoksnis šioje vietoje vis dėlto buvo, tačiau arimo ar kitų veiksnių buvo suardytas. Plote 2 kultūrinis sluoksnis išlikęs tik V krašte, kur reljefas pradeda leisti į šlaitą. Visose šio ploto perkasoje paviršiniame sluoksnyje aptiktas tik gana nedidelis keramikos kiekis. Iš to galima spręsti, kad jei kultūrinis sluoksnis šioje vietoje ir buvo, tai greičiausiai nelabai intensyvus. Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad šis plotas kastas dabartinės sodybos kieme, todėl paviršiniame sluoksnyje esantys radiniai galėjo labiau sunykti dėl intensyvesnės žmonių veiklos pastaraisiais laikais. Plote 3 šiuo atžvilgiu išryškėja gana įdomios tendencijos. Kaip matyti iš 12 pav., kultūrinis sluoksnis šiame plote aptiktas tik P dalyje, kur suartame sluoksnyje buvo palyginti nedidelis keramikos kiekis. Gerokai daugiau keramikos armens sluoksnyje čia aptikta 6–9-oje perkasoje (skaičiuojant nuo P) – būtent

ten, kur kultūrinis sluoksnis pradeda plonėti ir jau visai išnyksta, todėl beveik galima neabejoti, kad jis šioje vietoje turėjo tęstis bent jau apie 50 m toliau į Š, nei kasinėjimų metu aptikta jo riba. Tai taip pat patvirtina ir į R nuo šio ploto kasti šurfai. Tuo tarpu pačiame plote 3 Š gale (perkasose 10, 11) kultūrinio sluoksnio neaptikta, o armens sluoksnyje pasitaikė tik pavienių keramikos šukių, todėl galima manyti, kad čia sluoksnio ir nebūta, juolab kad šioje vietoje visai nerasta jokių objektų. Mažesnieji plotai, kuriuose neaptikta kultūrinio sluoksnio, šiek tiek skiriasi. Plotas 6, kuriame aptiktos tik kelios keramikos šukelės, labai primena ploto 3 Š dalį, tuo tarpu plotų 7 ir 8 paviršiniuose sluoksniuose aptikta nemažai radinių, be to, įžemio pagilėjimuose čia pasitaikė labai fragmentiški kultūrinio sluoksnio likučiai. Taigi matome, kad kultūrinis sluoksnis kadaise turėjo būti paplitęs žymiai didesnėje gyvenvietės dalyje nei tai užfiksuota kasinėjimų metu, tačiau vis tiek negalima teigti, kad gyvenvietės teritoriją jis buvo padengęs ištisai – labai tikėtina, kad kai kuriose vietose sluoksnis vis dėlto taip ir nebuvo susidaręs.

Turint omenyje, kad vienos vietose kultūrinis sluoksnis yra visiškai suardytas, o greta – išlikęs, galima kelti klausimą, ar taip atsitiko dėl to, kad vienos vietos patyrė didesnę ardomąjį poveikį, o kitos – mažesnę, ar suardymų poveikis visur buvo beveik vienodas, bet sluoksnio daugiau išliko ten, kur jis buvo storesnis ir gilesnis. Čia galima atkreipti dėmesį ir

13 pav. Skersinis Kernavės gyvenvietės profilis P–Š kryptimi (profilio vieta pavaizduota 12 pav.) – kultūrinio sluoksnio paplitimas tyrinėtų plotų ir šurfų duomenimis. R. Vengalis brėž.

į išlikusio kultūrinio sluoksnio ryšį su reljefo netolygumais. Nors kalva, kurios viršutinėje dalyje yra plotai 1 ir 2, reljefe išsiskiria labai nežymiai, per Kernavės gyvenvietę P–Š kryptimi išvestame profilyje matyti, kad kultūrinis sluoksnis yra išlikęs tik jos Š šlaite (13 pav.). Iš to paties profilio matyti, kad kadaise ši kalva reljefe išsiskyrė labiau, nes žemesnės vietos šiuo metu yra padengtos sąnašų sluoksniais, kurie kai kur dengia ir kultūrinį sluoksnį. Lygiai tokia pati situacija, kai kultūrinio sluoksnio išlikimas tiesiogiai susijęs su reljefo formomis, yra ir kitoje Kernavės gyvenvietės vietoje, apie 400 m į P nuo analizuojamos teritorijos (Vengalis 2004). Galima daryti išvadą, kad net ir labai nežymūs reljefo netolygumai, nuolydžiai turi gana didelės įtakos sedimentacijos procesų pobūdžiui, o kartu ir kultūrinio sluoksnio išlikimui. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad reljefo nuolydis gali turėti įtakos ir paties kultūrinio sluoksnio pasislinkimui, todėl jis gali būti randamas nebūtinai toje pačioje vietoje, kur formavosi.

Taigi kultūrinio sluoksnio paplitimas Kernavės gyvenvietėje parodo, kad jis niekaip negali būti siejamas su gyvenvietės ribomis. Dėl savo struktūros kultūrinis sluoksnis yra pats neatspariausias suardymams archeologinių gyvenviečių elementas, jo gali visai nebeklikti vos vieną ar kelis kartus suarus gyvenvietės teritoriją. Todėl kasinėjimų ar žvalgymų metu fiksuojamas kultūrinio sluoksnio paplitimas yra labiau susijęs su postdepoziciniais procesais nei su archeologinės gyvenvietės teritorija. Bent jau Kernavės gyvenvietės atveju kultūrinis sluoksnis užima kur kas mažesnę arealą nei kiti elementai – radiniai ir objektai. Lyginant kultūrinio sluoksnio ir radinių paplitimą nesunku pastebėti, kad didžiausias radinių tankumas visada sutampa su kultūrinio sluoksnio paplitimu, tačiau taip yra, be abejo, dėl to, kad kultūriniame sluoksnyje radiniai išlieka žymiai geriau nei ariamame. Todėl analizuojant radinių pasiskirstymą, jų tankį, kiekvienas ariamame sluoksnyje aptiktas radinys turi santykinai didesnę reikšmę nei rastasis kultūriniame sluoksnyje.

OBJEKTAI

Trečiasis archeologinės gyvenvietės elementas yra objektai. Objektams vadinami nejudinami artefaktai – duobės, stulpavietės, židiniai, grindiniai, pylimai ir pan. Tarpusavyje susiję objektai sudaro struktūras, kurios gali būti pastatų, tvorų, gynybinių įtvirtinimų ir kitų įrengimų liekanos ar atskiros dalys. Palyginti su kitais archeologinės gyvenvietės elementais, objektai išsiskiria tuo, kad jie visada aptinkami tik savo vietoje, t.y. archeologinių tyrimų metu aptikus tam tikrą objektą, galima tvirtai pasakyti, kad būtent šioje vietoje jis ir atliko savo funkciją. Kadangi objektai susiję su gyvenvietėje buvusiais statiniais ir įrengimais, yra nejudinami, todėl pagrįstai laikomi pagrindiniu informacijos apie gyvenvietės struktūrą šaltiniu. Vis dėlto nors potencialiai ir yra informatyvūs, objektai, kaip ir kiti anksčiau aptarti elementai, turi specifinių ypatybių, kurios kelia nemažai problemų, norint gauti tos jų teikiamos informacijos. Šiame skyriuje bus analizuojama, ką galima pasakyti apie Kernavės gyvenvietėje aptiktų objektų funkciją, kaip ir pagal ką jie gali būti datuojami, taip pat skiriama dėmesio ir erdviniam jų išsidėstymui, analizuojama, ar jie jungiasi į kokias nors struktūras, ar galima išskirti skirtingo pobūdžio zonas tyrinėtoje Kernavės gyvenvietės dalyje. Geomagnetinių žvalgymų metu gautų duomenų pagrindu analizuojamos ir bendros objektų paplitimo Kernavės gyvenvietėje tendencijos.

Analizuojamoje Kernavės gyvenvietės dalyje tirtuose plotuose užfiksuota iš viso 790 objektų. Kadangi ši vieta buvo apgyvendinta labai ilgą laikotarpį, nuo vėlyvojo paleolito iki XIV a., dalis objektų, be abejo, priklauso ir kitiems, šiame darbe nenauginėjamiems laikotarpiams. Analizuojant geležies amžių, galima nekreipti dėmesio tik į ankstesnių laikotarpių objektus, tuo tarpu vėlyvesni, šiuo atveju – XIII–XIV a., į analizę turi būti įtraukti, kadangi juose randama nemažai ir geležies amžiumi datuojamų radinių – neretai sunku nustatyti, ar tai geležies amžiaus, ar XIII–XIV a. objektas. Neabejotinai ankstesniems periodams priklauso tik 36 objektai –

10 akmens amžiaus duobių ir 26 vėlyvojo bronzos amžiaus kapai. Dauguma likusiųjų turėtų priklausyti geležies amžiui, mažesnė dalis – XIII–XIV a. Absoliuti dauguma objektų yra įvairaus dydžio ir formos duobės – jos užpildytos kultūriniu sluoksniu, kuriame pasitaiko įvairių radinių. Objektai taip pat įvardintos 9 akmenų sancaupos ar grindinėliai ir 3 degusio molio ploteliai – tokie nuo prieš tai minėtų skiriasi visų pirma tuo, kad juose nėra radinių, pagal kuriuos būtų galima nustatyti jų funkciją ar chronologiją.

Funkcija paprastai yra pagrindinis dalykas, kuris akcentuojamas kalbant apie gyvenvietėse aptinkamus objektus. Jie vadinami stulpavietėmis, ūkinėmis duobėmis, židiniai ir panašiais pavadinimais, tiesiogiai rodančiais objekto funkciją. Funkcija paprastai nustatoma pagal objekto formą, įrengimą ir radinius. Vis dėlto egzistuoja ne viena priežastis, dėl kurios objekto funkcijos identifikavimas tampa ne pačia lengviausia užduotimi. Kernavės, kaip ir kitose Lietuvos geležies amžiaus gyvenvietėse, absoliučią objektų daugumą sudaro į žemį įkastos duobės, užpildytos kultūriniu sluoksniu ir radiniais. Jos, be abejo, atliko tam tikrą funkciją, kadangi buvo kasamos koku nors konkrečiu tikslu. Bet ir archeologinė medžiaga, ir etnografiniai pavyzdžiai rodo, kad labai dažnai pasitaiko atvejų, kai tokie ar panašūs objektai yra įrengiami vienu tikslu, o vėliau, jį įvykdžius ar netekus aktualumo, jau įgauna visai naują funkciją. Pavyzdžiui, atsargoms saugoti iškasta duobė vėliau gali būti panaudota atliekoms mesti (Winter 1976, p.28–29). Skirtingais tikslais tas pats objektas gali būti naudojamas ir pakaitomis – vienu metu atlikti vieną funkciją, kitu – kitą (Rapoport 1990). Tokiais atvejais objekto forma ir konstrukcija jau neatitinka jame rastų radinių. Tik labai retais atvejais pavyksta nustatyti keletą funkcijų, kam galėjo būti naudojamas tas pats objektas, dažniau pasitaiko variantų, kai toks funkcijos pakeitimas lemia, kad nebeidentifikuojama nė viena. Taip yra dėl to, kad tos pačios ar panašios formos duobė ar kitas įrengimas gali būti pritaikomi skirtingiems tikslams, todėl vien pagal konstrukciją, be radinių, funkcijos negalima

identifikuoti. Taip pat ir atvirkščiai – vien tik pagal radinius, neatsižvelgiant į konstrukciją, nustatyti objekto funkciją ne visada įmanoma. Analizuojant objektuose aptinkamus radinius reikia atsižvelgti ir į tai, kad reikšmingiausieji, tiesiogiai objekto funkciją atspindintys radiniai galėjo būti organiniai ir jau sunykę, o randami – galbūt tik pavieniai, patekę atsitiktinai, kurie gali labiau klaidinti nei padėti identifikuoti tikrąją objekto paskirtį. Tai taip pat lemia, kad dažnai būna gana sudėtinga nustatyti, ar radinių patekimas į objektą susijęs su jo pirmine paskirtimi, ar antrine, ar galbūt čia patekę apskritai jau nustojus tą objektą naudoti – užkasant duobę. Daugiau informacijos šiuo klausimu dažniausiai galima gauti tik kasinėjimų metu, atkreipiant dėmesį į tam tikras detales, galbūt grunto savybes, mikroskopinius artefaktus, tuo tarpu analizuojant ankstesnių kasinėjimų medžiagą objektų paskirtis kur kas dažniau lieka neaiški.

Bandant vertinti Kernavės gyvenvietėje aptiktų objektų funkciją pagal jų formą ir konstrukciją paaiškėja, kad vos keletas jų šiuo atžvilgiu bent kažkiek išsiskyrė iš bendros masės. Tarp objektų su šiek tiek aiškiau nuspėjama paskirtimi galima paminėti tik vieną pastatą (plotas 1), du židinius (plotai 1, 3) ir dvi geležies lydymo krosneles (plotas 1). Taip pat aptikti du labai išsiskiriantys, tačiau ne visai aiškios paskirties objektai. Pirmasis jų, aptiktas plote 2, buvo beveik 2 m skersmens, apie 1 m gylio plokščiadugnė duobė stambiais akmenimis išgrįstomis sienomis. Sprendžiant pagal akmenų konstrukciją bei iki raudonumo perdegusį smėlį, šį objektą galima traktuoti kaip krosnį, tyrimų autoriaus A. Luchtano nuomone, skirtą puodams išdegti (Luchtanas 1998). Tokia interpretacija tikėtina, tačiau jai patvirtinti trūksta su šia funkcija susijusių radinių, pvz., brokuotų, išdegimo metu sudužusių puodų, kurie paprastai yra būdingi tokios paskirties objektų aplinkai. Kitas dalykas – vargu, ar I t-mečio lipdytinei keramikai išdegti buvo naudojamos krosnys, sprendžiant pagal visus požymius, ji greičiausiai buvo išdegama atviru būdu, paprastame lauže. Krosnyje išdegama galėjo būti nebent tik juodoji gludinta keramika, tačiau

krosnies aplinkoje aptiktos tik kelios smulkios šios keramikos šukelės. Kitas išsiskiriantis objektas buvo aptiktas plote 7. Tai – apskritos formos, 3,5–4 m skersmens, apie 0,6 m gylio duobė, kurioje atsidenė kvadrato formos, 2,5x2,5 m skersmens, iki 20 cm storio sutrupėjęs degusio molio padas (Vengalis 2011). Jokių radinių ar kitų požymių, galinčių suteikti daugiau informacijos apie šio objekto funkciją, neaptikta, galima tik spėti, kad tai – kažkokio specifinės paskirties pastatėlio liekanos.

Be jau minėtų, aptikta ir dar keletas iš bendros masės išsiskiriančių, tačiau dar labiau neaiškios paskirties objektų. Pvz., plotuose 1 ir 2 aptiktos kelios pailgos, 5–10 m ilgio ir iki 1,5 m pločio duobės-grioviai (visos datuojamos kiek vėlesniu, XIII–XIV a. laikotarpiu), plote 3 – padrikos akmenų sankaupos arba tame pačiame plote – nedidelio skersmens duobės, kurių užpildą sudaro vien tik perdegę akmenys.

Be keliolikos čia paminėtų objektų, likę – tai įprastos, įvairaus skersmens, beveik apskritos ar kiek ištęstos formos duobės. Mažesnio skersmens duobės vadinamos stulpavietėmis, didesnio – ūkinėmis duobėmis. Stulpaviečių funkcija iš esmės yra aiški, reikia tik turėti omenyje, kad stulpai nebūtinai žymi pastatų vietas, jie taip pat buvo naudojami ir tvoroms bei kitiems statiniams ir įrengimams. Kalbant apie stulpaviečių atskyrimą nuo ūkinių duobių galima pastebėti, kad aiškios ribos tarp jų nėra – duobių skersmuo varijuoja tolygiai. Daugeliu atvejų stulpavietes išskirti padeda ir kitos jų savybės, tokios kaip skerspjūvio forma, užpildo struktūra, bet skersmuo yra svarbus tuo, kad dažnai apie senesnių kasinėjimų objektus informacija yra labai skurdi, be brėžinyje pavaizduotos objekto formos, atskaitose kartais daugiau jokių duomenų nepateikiama. Iš esmės daugeliu atvejų stulpaviečių skersmuo siekia iki 30–35 cm, tačiau kai kada ir iki 50 cm ar net dar didesnio skersmens objektas pagal savo struktūrą gali būti laikomas stulpaviete. Pagal šį principą iš visų daugiau nei 700-ų Kernavės gyvenvietėje aptiktų duobės tipo objektų stulpavietėms galima priskirti maždaug pusę, t.y. apie 350. Apie visų likusių daugiau nei 350-ies objektų funkciją pagal jų formą

ir konstrukciją praktiškai nieko negalima pasakyti. Tokie paprastai vadinami ūkinėmis duobėmis, tačiau šis terminas, savaime suprantama, objekto funkcijos neparodo.

Informaciją apie objektų funkciją gali papildyti ir juose aptinkami radiniai. Šiuo atveju radinių teikiamos informacijos nereikėtų susiaurinti iki to, kad objekto funkcija prilyginama jame aptikto įrankio ar kito daikto funkcijai. Detali radinių analizė, apimanči jų išlikimą, fragmentiškumą, išsibarstymą, variaciją ir pan., gali suteikti daug informacijos apie tai, kokie procesai veikė formuojantis objekto užpildui, pvz., ar jis pildėsi ilgą laiką, ar buvo užkastas vienu metu, ar užpildytas aplinkiniu kultūriniu sluoksniu, ar iš kitos vietos atneštomis žemėmis arba kitokiomis atliekomis ir pan. Savaime suprantama, tokios analizės galimybė tiesiogiai priklauso nuo kasinėjimų metu užfiksuotos informacijos, bet daugeliu atvejų, deja, ji nėra pakankama.

Kernavės gyvenvietės atveju, radiniai apie objektų funkciją papildomos informacijos suteikia labai nedaug. Visų pirma į akis krinta tai, kad objektuose aptikta neproporcingai mažai individualių radinių, visuose kartu – tik 60 metalinių radinių, iš kurių vos keletą galima priskirti geležies amžiui, kiti datuoti XIII–XIV a. Dažniausi Kernavės gyvenvietės objektuose pasitaikantys aptariamo laikotarpio individualūs radiniai yra verpstukai ir jų fragmentai, bet ir jų iš viso aptikta tik apie 40. Individualių radinių skaičius kultūriniame ir netgi armens sluoksniuose visuose tyrinėtuose plotuose buvo žymiai didesnis. Dažniausiai aptinkama tik vadinamosios masinės medžiagos – keramikos šukių, molio tinko, geležies šlako, gyvulių kaulų, perdegusių akmenų ir pan. Visi šie radiniai aptinkami ir visame kultūriniame sluoksnyje, todėl jų pateikimas į objektą galėtų būti susijęs ir su nebenaudojamo objekto užkasimu aplinkine žeme. Tačiau kai kurie objektai masinės medžiagos sudėtimi gerokai skiriasi nuo kultūrinio sluoksniu – juose žymiai dažniau pasitaiko keramikos „lizdų“, stambesnių jos šukių, kartais pasitaiko ir itin didelių kokio nors pobūdžio atliekų (šlako, kaulų, tinko ir pan.) koncentracijų. Pagal didesnę stambesnių atlie-

kų koncentraciją nei aplinkiniame sluoksnyje galima spėti, kad tokie objektai, bent jau paskutiniu jų naudojimo etapu, kaip tik ir turėjo atliekų atsikratymo funkciją. Vis dėlto dažniau pasitaiko atvirakštinių variantų, kai objektuose aptinkama žymiai mažesnė masinės medžiagos koncentracija nei toje vietoje esančiame kultūriniame sluoksnyje. Pvz., net 70% visų objektų neaptikta (arba neužfiksuota) nė vienos keramikos šukės. Bent vienas keramikos fragmentas užfiksuotas tik apie 15% stulpaviečių ir apie 50% ūkinių duobių. Kad radinių tik retais atvejais pasitaiko stulpavietėse, suprantama, tačiau toks didelis ūkinių duobių be radinių procentas aiškiai rodo, kad jos nebuvo užpildytos kultūriniu sluoksniu, nes jame keramikos tankumas gana didelis buvo visur. Tokių duobių užpildą tikriausiai sudarė vien tik kažkokios jau sunykusios organinės medžiagos.

Galbūt daugiau apie objektų funkciją būtų galima pasakyti juos grupuojant tarpusavyje, išskiriant tam tikras struktūras, identifikuojant erdvines ir funkcines sąsajas. Kaip pavyzdį čia galima pateikti kitos plačiai tyrinėtos Lietuvos geležies amžiaus gyvenvietės – Lieporių objektus. Kadangi tyrimų eigoje paaiškėjo, kad tiriami vieta išimtinai susijusi su geležies gavybos verslu, paprasčiau tapo interpretuoti ir iki tol ne visai aiškiai suprastos paskirties objektus (Salatkienė 2003, p.4). Panašių rezultatų galima tikėtis ir kitur – pagal kelis aiškesnius objektus identifikavus toje vietoje buvusios gyvenvietės zonos paskirtį, gerokai susiaurėja ir galima kitų toje vietoje esančių objektų funkcijos įvairovė. Tačiau beveik visada šioje vietoje vėl susiduriama su jau ne kartą minėta palimpsesto problema. Ilgalaikis apgyvendinimas, gyvenvietės struktūros kaita sukuria labai painią objektų mozaiką – įvairialaikiai objektai susimaišo tarpusavyje, įsiterpia vieni tarp kitų, sukurdami iš pažiūros niekaip nebeiššifruojamą kombinaciją. Šio palimpsesto problemą išspręsti galima tik kuo tiksliau datuojant kiekvieną objektą.

Datuojant objektus vėl tenka pasitelkti radinius – keramiką ir, pavieniais atvejais, individualius radinius. Tačiau iš karto tampa akivaizdu, kad radiniai šią problemą išspręsti gali geriausiai atveju

tik iš dalies – kaip minėta, jų aptikta tik 30% visų duobės tipo objektų (219-oje iš 742-ių). Maža to, analizuojant šių 219-os objektų radinius paaiškėja, kad ir jie dažniausiai nesuteikia norimos informacijos. Gyvenviečių objektus gana įprasta laikyti uždarais kompleksais, todėl atrodo, kad juose aptinkami radiniai turėtų būti tarpusavyje susiję, tačiau Kernavės gyvenvietės duomenys rodo, kad iš tiesų yra visai priešingai. Beveik visi objektai pasižymi tuo, kad juose aptikta kelių rūšių keramikos, datuojamos skirtingais laikotarpiais. „Švariais“ keramikos kompleksais, deja, pasižymi tik tie objektai, kuriuose jos aptikta tik viena arba kelios šukės. Ilgalaikiu objektų naudojimu tokio reiškinių paaiškinimas nebūtų labai įtikinamas – sunku patikėti, kad tokios duobės gyvenvietės teritorijoje galėjo išlikti atviros kelis šimtus metų. Labiau tikėtinos keramikos persimaišymo priežastys galėtų būti objektų užpildymas aplinkiniu kultūriniu sluoksniu kartu su jame esančiais įvairialaikiais radiniais bei postdepozicinių gamtinių procesų, lemiančių artefaktų judėjimą po žemės paviršiumi (kurmių bei kitų gyvūnų, augalų šaknų, įšalo ir kt.), poveikiu. Taip pat yra galimybė, kad vientisu objektu palaikyti keli vienas kitą kertantys objektai, ribos tarp kurių kasinėjimų metu nepastebėta.

Jeigu radinių įvairumą iš tiesų lėmė į objektą patekęs kultūrinis sluoksniu, jį galima datuoti pagal vėlyviausią radinį, bet postdepozicinių procesų poveikio galimybė į tokį metodą verčia žiūrėti atsargiau – vėlyviausias radinys į objektą galėjo patekti atsitiktinai, jau praėjus daug laiko po jo naudojimo pabaigos. Taigi priklausomai nuo to, kokiais procesais bus aiškinamas objekto duobės užpildo formavimas, atitinkamai gali keistis ir objekto datavimas. Postdepozicinių procesų poveikiui logiškiau būtų priskirti tokius objektus, kuriuose ryškiai vyrauja vieno laikotarpio ir tarp jų pasitaiko tik po keletą kitų laikotarpių radinių. Jeigu skirtingų laikotarpių radinių proporcijos vienodesnės, galima manyti, kad radiniai į tokį objektą yra patekę kartu su jau susiformavusiu kultūriniu sluoksniu. Taip pat, be abejo, reikia atkreipti dėmesį ir į individualias kiekvieno objekto radinių savybes, pvz., keramikos šukių

dydį, jų priklausymą vienam puodui, išsibarstymą ar koncentravimąsi į „lizdas“ ir pan. Pvz., objekte aptikus keramikos „lizdą“, beveik neabejotinai tos keramikos naudojimo laikotarpiu galima datuoti ir patį objektą – vieno puodo šukių „lizdas“ negali susiformuoti atsitiktinai ar vien tik dėl postdepozicinių procesų poveikio.

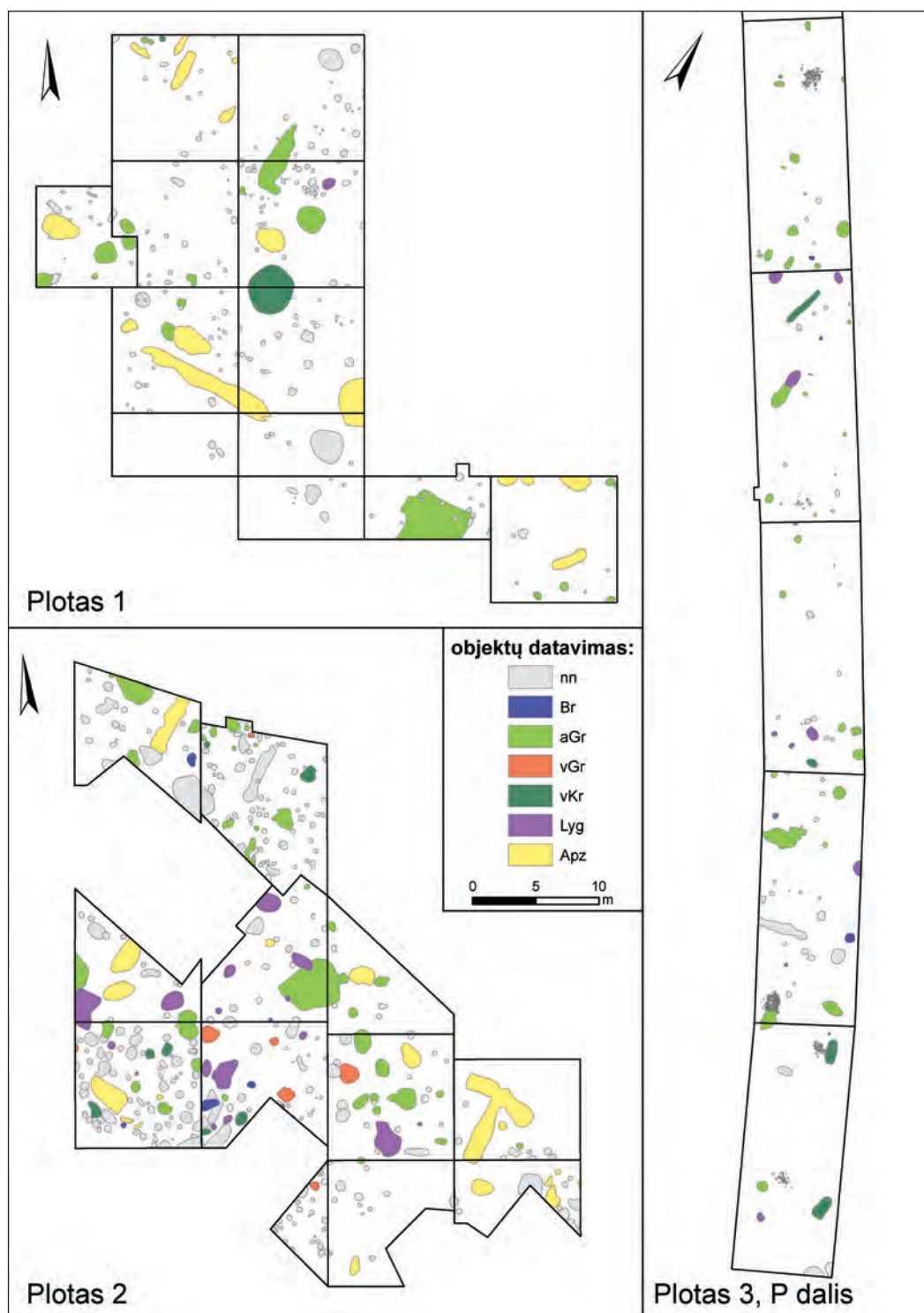
Maždaug tokiais principais buvo bandoma datuoti ir Kernavės gyvenvietės objektus. Tam tikram periodui pavyko priskirti (be abejo, skirtingu patikimumo lygiu) apie 200-us objektų (14 pav.). Bandant analizuoti atskirų laikotarpių objektų išsidėstymą erdvėje, tenka pripažinti, kad patikimesnėms išvadoms vis dėlto reikėtų kur kas didesnio identifiкуotų objektų procento. Atskiriems laikotarpiams priskiriamų objektų nėra daug, todėl aiškesnes erdvines jų išsidėstymo tendencijas išvelgti sudėtinga. Per mažai jų ir tam, kad atskirų laikotarpių objektus galima būtų lyginti su to paties laikotarpio kultūriname sluoksnyje aptiktų radinių koncentracijomis. Šiuo atžvilgiu išsiskiria galbūt tik objektai, datuojami pagal lipdytinę keramiką lygiu paviršiumi – galima aiškiai išvelgti ryškią jų koncentraciją ploto 2 centrinėje dalyje, o visur kitur jie labai reti (14 pav.). Šią objektų koncentraciją gana drąsiai galima prilyginti anksčiau aptartoms plote 3 išskirtoms keramikos koncentracijoms, kurios buvo siejamos su sodybvietėmis ar jų dalimis. Panašiai turėjo būti ir šioje vietoje, skirtumas tik tas, kad identifikuota pagal kitokio pobūdžio duomenis. Toje pačioje vietoje, beje, galima pastebėti besikoncentruojančius ir vėlyvosios grublėtosios bei vėlyvosios kruopėtosios keramikos laikotarpių objektus, tačiau jų čia išskirta tik po 5-is, o tokio skaičiaus greičiausiai nepakanka, kad būtų galima kalbėti apie reikšmingą sankaupą. Vienalaikių objektų tendenciją grupuoti po kelis vienoje vietoje galima pastebėti ir kitose analizuojamų plotų vietose. Tai patvirtina, kad toks objektų datavimas bent jau iš dalies atitinka realybę ir gali duoti apčiuopiamų rezultatų.

Vis dėlto objektų datavimo problema Kernavės, kaip ir kitose į ją panašiose ilgalaikėse gyvenvietėse, neleidžia tinkamai panaudoti potencialių gyvenvietės

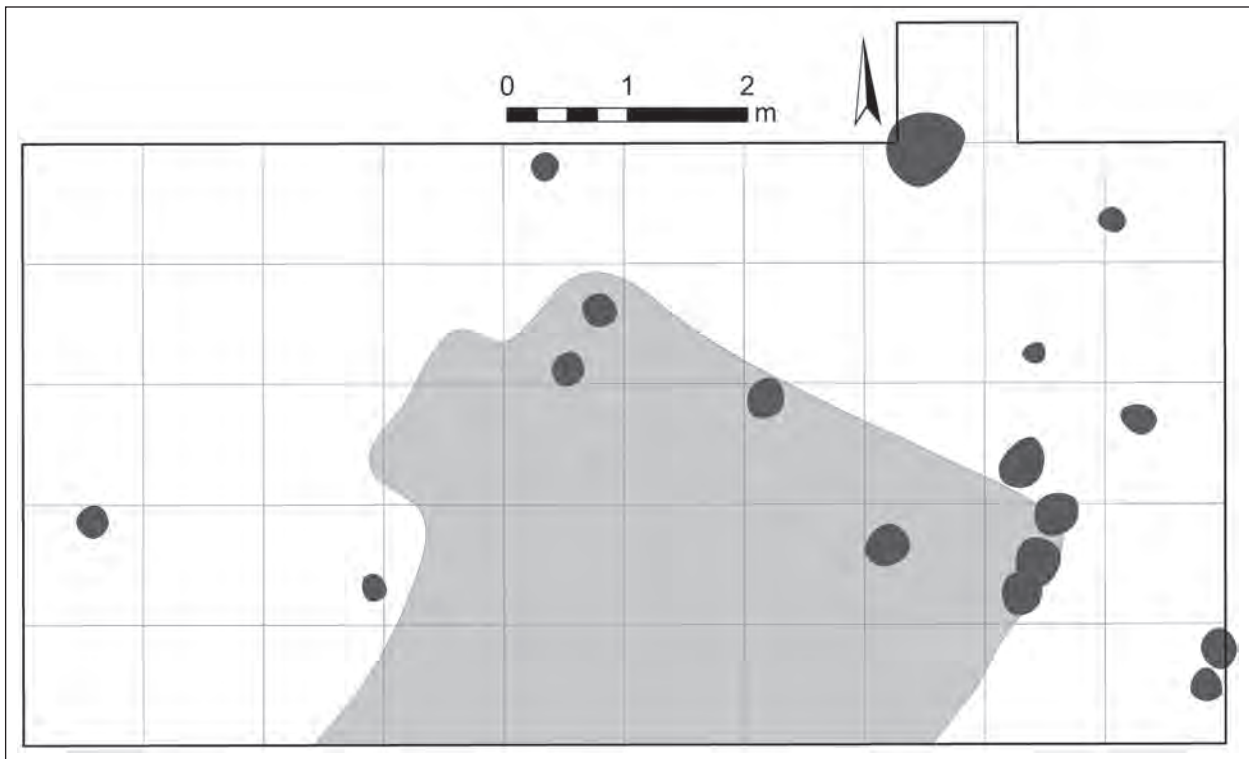
struktūros interpretacijos galimybių. Ši problema yra ganėtinai sudėtinga, tikriausiai jos nelabai pavyktų išspręsti ir bandant objektuose aptiktas organinių medžiagų liekanas datuoti radioaktyviosios anglies metodu – jei objektuose randama susimaišiusios įvairių laikotarpių keramikos, akivaizdu, kad lygiai taip pat yra ir su kitokio pobūdžio radiniais, taigi ir datavimui paimti angliukai gali būti į objektą patekę atsitiktinai.

Nors tokie rezultatai šiek tiek nuvilia, jie verčia ieškoti galimybių gauti kuo daugiau informacijos kitais būdais, bandyti išvelgti kokias nors struktūras ir chronologiškai „neišgrynintame“ objektų išsidėstyme. Bene plačiausiai tokiu tikslu taikomas metodas – bandymas stulpaviečių išsidėstyme išvelgti tam tikras taisyklingas, stačiakampes struktūras, kurias būtų galima sieti su pastatais. Tokiu būdu buvo išskirtas jau ne vienas pastatas Lietuvos geležies amžiaus gyvenvietėse ir piliakalniuose, tačiau daugelio jų realus egzistavimas kelia pagrįstų abejonių (Zabiela 2005, p.97; Vengalis 2009, p.106–107). Analizuojant Kernavės gyvenvietėje užfiksuotų stulpaviečių išsidėstymą, tenka pripažinti, kad šis metodas nėra labai patikimas ir objektyvus – tose vietose, kur stulpaviečių koncentracija tankesnė, jų išsidėstyme galima rasti iš esmės bet kokio dydžio ir krypties stačiakampių struktūrų, o ten, kur jos retesnės, stačiakampės struktūros apskritai nesusidaro. Šis metodas galėtų pasiteisinti galbūt tik tuo atveju, jei turėtume žinių apie aiškiai ir standartizuotą pastatų konstrukciją – t.y. būtų žinoma, kokios formos struktūrų reikia ieškoti. Šiuo metu apie tai, deja, duomenų neturima. Galima tik konstatuoti, kad netgi ir toje vietoje, kur pastato vieta aiškiai identifikuota pagal ten buvusį įgilinimą (Luchtanas 1996), stulpaviečių išsidėstymas iš pažiūros jokios aiškos sistemos nesudaro (15 pav.). Labai abejotina, ar ši pastatų būtų pavykę išskirti vien tik pagal stulpavietes.

Tam tikras objektų išsidėstymo tendencijas galima bandyti išvelgti ir smulkesniu masteliu. Žvelgiant į objektų paplitimą visame tyrinėtame Kernavės gyvenvietės plote, nesunku pastebėti, kad atskirose jo dalyse objektų mozaika gerokai skiriasi. Pvz., plote 2 vyrauja didesnio skersmens duobės, bendras

14 pav. Plotų 1–3 objektai ir jų datavimas pagal keramikos stilių: nn – nenustatyta, Br – brūkšniuotosios keramikos, aGr – ankstyvosios grublėtosios keramikos, vGr – vėlyvosios grublėtosios keramikos, vKr – vėlyvosios kruopėtosios keramikos, Lyg – lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi, Apz – apžiestos keramikos. R. Vengalio brėž.

15 pav. Plote 1 aptiktas pastatas ir su juo susijusių stulpaviečių išsidėstymas. R. Vengalio brėž.

objektų tankumas čia žymiai didesnis nei kitose vietose. Tuo tarpu plote 3 vyrauja nedidelės, iki 1 m skersmens ūkinės duobės bei stulpavietės, objektai šiame plote reti, kai kur išsiskiria gana dideli tarpai, kuriuose jų apskritai neužfiksuota, nors kultūrinis sluoksnis tose vietose išlieka intensyvus (14 pav.). Jei didesnį objektų tankumą siesime su ilgesne tos vietos apgyvendinimo trukme arba kelis atskirus kartus toje pačioje vietoje įkurtomis sodybomis, galima manyti, kad gyventojams vienos vietos atrodė daug patrauklesnės už kitas, o kitų buvo vengiama per visą daugiau nei tūkstančio metų gyvenvietės egzistavimo laikotarpį. Galbūt tai rodo, kad kažkokie esminiai gyvenvietės struktūros principai, greičiausiai susiję su vandens telkiniais, reljefu, gruntinio vandens lygiu ir pan., nekinta per visą jos egzistavimo laikotarpį. Taigi bendras objektų paplitimas taip pat gali padėti įžvelgti nemažai įdomių dėsningumų, tačiau tam reikia iširti kur kas didesnę bendrą plotą.

Didesnio ploto tyrimą iš dalies gali atstoti geofizikiniai metodai, šiuo atveju – žvalgymai magnetometru, kurie, kaip jau minėta, Kernavėje buvo atlikti 2010 m., vykdant projektą „Archeokraštovaizdis“. Magnetometru gaunami duomenys labiausiai ir tinka būtent objektų išsidėstymo gyvenvietės teritorijoje analizei – šis metodas parodo po žeme slypinčių objektų vietą ir formą. Be abejo, geomagnetinių žvalgymų rezultatai savo informatyvumu gerokai nusileidžia gaunamiems kasinėjimų metu – užfiksuojami ne visi objektai, jų forma nustatoma tik apytiksliai, jų neįmanoma datuoti ir pan., tačiau metodo patrauklumas (be to, kad jis gali būti geras atspirties taškas tikslingiems archeologiniams kasinėjimams) slypi didžiuliame aprėpiamame plote ir nedestrukciniame tyrimų pobūdyje.

Kernavės gyvenvietėje geomagnetinius žvalgymus atliko dr. H. Stümpel vadovaujama geofizikų ir archeologų grupė iš Kylio Christiano Albrechto

universiteto Žemės mokslų instituto (Institut für Geowissenschaften, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel) bei Šlėzvigo Baltijos ir Skandinavijos archeologijos centro (Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie). Buvo išžvalgyta 17 ha teritorija – 1,5 ha viršutinėje terasoje, likusi dalis – slėnyje. Šiame straipsnyje analizuojama Kernavės gyvenvietės dalis buvo išžvalgyta beveik visa, išskyrus tik ploto 2 aplinkoje esančią dabartinės sodybos teritoriją (2 pav.). Geomagnetiniams žvalgymams buvo naudojama magnetometro sistema, sudaryta iš 6-ųjų kas 0,5 m išdėstytų *fluxgate* tipo magnetometrų (Foerster Ferrex DLG 4.032.82). Šie magnetometrai magnetines anomalijas fiksuoja 0,5 nT tikslumu, fiksuojamas gylis priklauso nuo objekto dydžio.

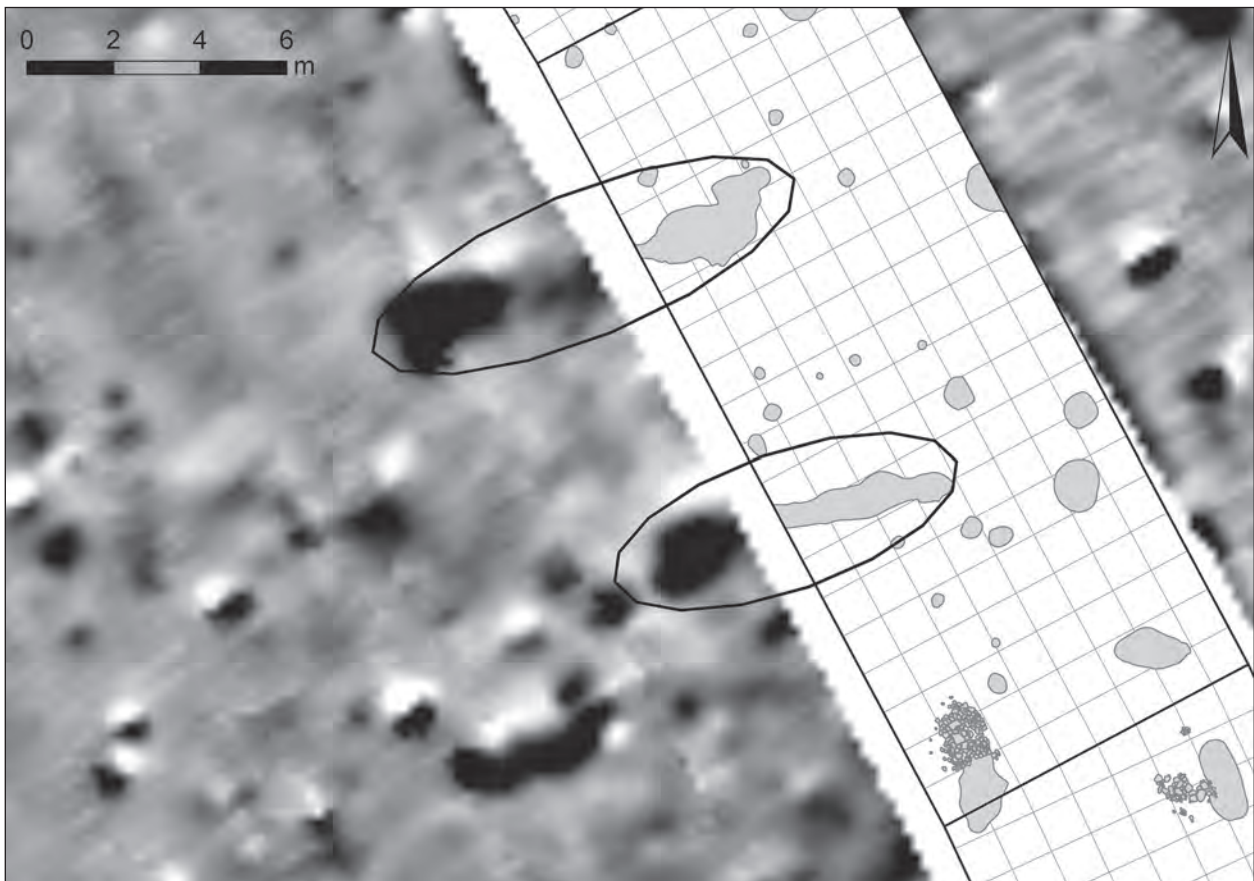
Kultūrinis sluoksnis dėl jame esančio didelio degėsių, organinės medžiagos, geležinių daiktų, perdegusio grunto ir kitų medžiagų kiekio turi kur kas daugiau magnetinių mineralų ir kartu stipresnį magnetinį lauką nei įžemis. Tačiau kultūrinis sluoksnis yra vientisas, todėl magnetogramoje nefiksuojamas kaip anomalija. Tuo tarpu į įžemį įsiterpę objektai – kultūriniu sluoksniu užpildytos duobės – gana gerai išsiskiria iš juos supančios aplinkos, todėl yra aiškiai atpažįstami magnetogramose. Tai, ar tam tikras objektas bus užfiksuotas kaip magnetinė anomalija, priklauso nuo daugelio individualių savybių, tokių kaip jo užpildo sudėtis, gylis, aplinkinio grunto magnetiškumas ir pan.

Skirtinguose archeologiniuose objektuose dėl įvairių aplinkybių geomagnetiniai žvalgymai gali duoti labai skirtingus rezultatus – vienur jie labai sėkmingi, kitur gali nieko apčiuopiamo neparodyti. Siekiant nustatyti, ar magnetogramoje matomos anomalijos iš tiesų yra archeologiniai objektai, kaip juos tiksliau atskirti nuo paviršinių geležinių šiukšlių sukeltų anomalijų, keliose vietose buvo atlikti bandomieji archeologiniai kasinėjimai (plotai 5–7). Gauti rezultatai patvirtino, kad magnetogramoje matomos anomalijos tiksliai atitinka iš tiesų toje vietoje esančius archeologinius objektus, tiksliai parodo jų dydį ir formą (Vengalis 2011). Arti paviršiaus esantys metaliniai objektai sukelia kiek kitaip

atrodanti anomalijas – jos turi ryškius, į atsitiktinę pusę atsisukusius neigiamus fonus (Clark 1990, p.89). Tokio pobūdžio anomalijų vietoje (plotas 6) taip pat buvo atlikti bandomieji kasinėjimai, iš kurių paaiškėjo, kad tą anomaliją iš tiesų sąlygojo po velėna buvusi geležinių šiukšlių sancaupa (Vengalis 2011). Dar viena įdomi magnetinių anomalijų ir iš-tirtų vietų sąsaja pastebėta ties ploto 3 riba – magnetogramoje puikiai matyti kasinėjimų metu už perkasos ribų likę objektų tęsiniai (16 pav.). Taigi galima daryti išvadą, kad Kernavės gyvenvietės atveju magnetograma, tinkamai ją apdorojus ir įvertinus, gali suteikti objektyvių ir patikimų duomenų apie objektų išsidėstymą.

Siekiant magnetogramą padaryti tinkamą Erdvinei-statistinei analizei, ji buvo vektorizuojama. Vektorizavimas vyko automatizuotai, su įvairių programos ArcGIS įrankių pagalba išskiriant ryškesnes anomalijas, pašalinant tikėtinas paviršiaus objektų sukeltas anomalijas bei įvairius kitokio pobūdžio trikdžius. Be abejo, vektorizavimas rankiniu būdu būtų tikslesnis, tačiau tai pareikalautų didelių laiko sąnaudų. Tokiu būdu 2 pav. pavaizduotoje teritorijoje (apie 13 ha) buvo išskirta beveik 3500 anomalijų, kurių forma analogiška tyrimų metu aptinkamų objektų formai – vyrauja apskritos, ovalo ir ištęstos formos. Anomalijų skersmuo taip pat svyruoja tame pačiame intervale kaip ir objektų, bet į šį skaičių nebuvo įtrauktos mažesnio nei 0,5 m skersmens anomalijos – nors magnetogramoje jas ir galima pastebėti, bet praktiškai neįmanoma atskirti nuo paviršinės geležies. Kadangi išskirtos anomalijos neatspindi mažo skersmens duobių bei stulpaviečių, jų tankumas atitinkamai mažesnis nei perkasoje aptiktų objektų, tačiau jeigu tyrinėtuose plotuose skaičiuotume tik stambesnius nei 0,5 m skersmens objektus, jų tankumas iš esmės būtų vienodas.

Analizuojant anomalijas visame tirtame plote reikia pabrėžti, kad su geležies amžiaus gyvenvietė reikėtų sieti tik į V nuo ploto 3 ir nedideliu atstumu nuo jo į R esančias anomalijas (17 pav.). Toliau į R ir ŠR geležies amžiaus kultūrinis sluoksnis baigiasi, o jei objektų čia dar yra, jų gylis jau turėtų būti per

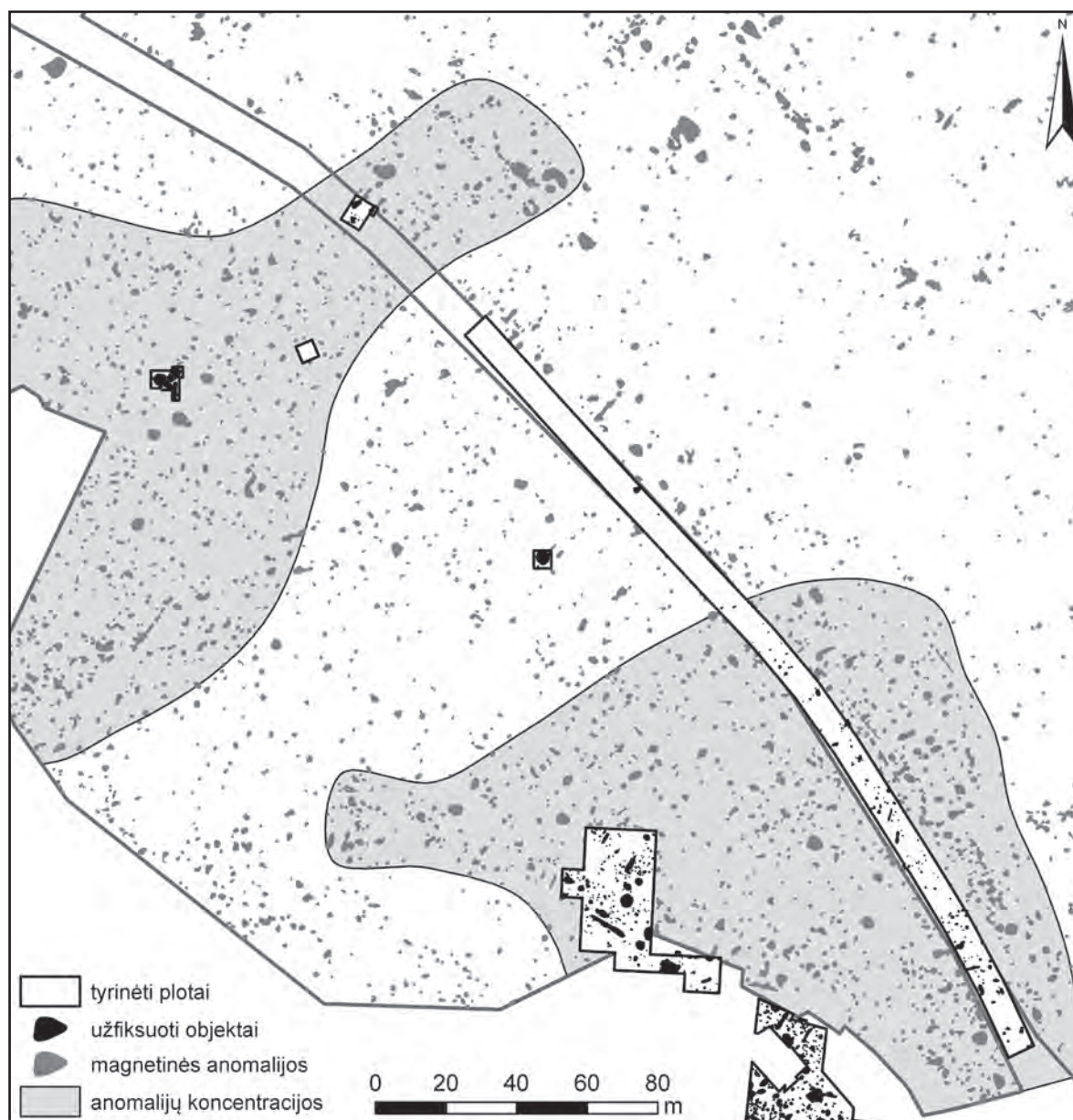

16 pav. Plote 3 užfiksuoti objektai ir magnetogramoje matomi jų tęsiniai. R. Vengalio brėž.

didelis, kad jų skleidžiamas signalas pasiektų magnetometro daviklius (13 pav.). Šioje vietoje esančios anomalijos greičiausiai turėtų būti siejamos su XIII–XIV a. miesto objektais, todėl detaliau nebus aptarinėjamos. Grįžtant prie geležies amžiaus gyvenvietės teritorijos, joje gana aiškiai galima išskirti du nemažus plotus su gerokai tankesnėmis anomalijomis nei aplinkui (17 pav.). ŠV koncentracijos ribose kol kas vykdyti tik labai fragmentiški kasinėjimai, čia aptikta ankstyvosios grublėtosios keramikos laikotarpiu datuojamų objektų, tačiau kad būtų galima ką nors daugiau pasakyti apie šią zoną, duomenų kol kas yra per mažai. Žymiai daugiau duomenų apie PR koncentraciją, su kuria susiję ir visi trys didieji kasinėti plotai. Ypač šiuo atžvilgiu reikšmingas plotas 3, kurio objektų paplitimo tendencijos tiksliai atitinka 17 pav. pateiktą magnetinių anomalijų koncentraci-

ją. Taigi galima teigti, kad šios dvi išskirtos anomalijų koncentracijos rodo intensyviausiai (ilgiausiai ir dažniausiai) apgyvendintas gyvenvietės zonas. Tačiau ir aplink jas esančios zonos nėra visiškai tuščios, čia, nors ir rečiau, anomalijų taip pat pasitaiko. Šiuos objektus galbūt galima sieti arba su trumpalaikiais, epizodiniais apgyvendinimo momentais, arba su toliau nuo sodybviečių nutolusiomis veiklos zonomis.

Geomagnetiniai tyrimai šiuo atveju detalios gyvenvietės struktūros su pastatų ir gatvių vietomis neatskleidžia, tačiau suteikia tikrai vertingas ir įdomias papildomas informacijas, kurios kitais metodais gauti neįmanoma arba labai sudėtinga. Nors individualių anomalijų be papildomų tyrimų negalima datuoti ir nustatyti jų funkcijos, šis metodas puikiai tinka gyvenvietės struktūros ana-

17 pav. Kernavės gyvenvietėje vykdytų geomagnetinių žvalgymų metu užfiksuotų anomalijų koncentracijos ir jų santykis su tyrinėtuose plotuose aptiktais objektais. R. Vengalis brėž.

lizei smulkesniu masteliu, kuomet analizuojami ne individualūs objektai, bet jų sankaupos, bendri paplitimo dėsniniai. Šis metodas gana aiškiai parodo ir gyvenvietės (tiksliau – tos jos dalies, kurioje koncentruojasi objektai) ribas, o kasinėjant pavyktų tai padaryti tik ištyrus didžiulius plotus. Be abejo, magnetogramoje esantys duomenys bus

tuo informatyvesni, kuo daugiau žinių bus iš anksčiau – tiek apie konkrečios analizuojamos gyvenvietės struktūrą, tiek ir apie bendrus archeologinių gyvenviečių struktūros principus. Dar informatyvesnių rezultatų greičiausiai suteiktų trumpalaikių gyvenviečių su vienu užstatymo epizodu geomagnetiniai tyrimai.

DISKUSIJA

Pagal visus straipsnyje pateiktus duomenis galima bandyti suformuoti bendrą ilgalaikės archeologinės gyvenvietės Kernavėje modelį. Kaip rodo geležies amžiaus radinių ir kitų artefaktų paplitimas, gyvenvietė plačiaja prasme užima visą slėnį, o kai kur ir viršutinės terasos pakraščius. Tokią gyvenvietę sudaro atskiros didelės, iki kelių šimtų metrų skersmens dalys, tarp kurių, atrodo, būta tam tikro dydžio tuščių tarpų. Čia iš karto kyla klausimas, ar visa tai yra viena, ar kelios netoli viena kitos įsikūrusios gyvenvietės. Argumentuotą atsakymą į šį klausimą pateikti ganėtinai sudėtinga pirmiausia dėl to, kad tai yra daugiau teorinio pobūdžio problema – koks didžiausias atstumas gali skirti sodybas, kad jos dar galėtų būti laikomos vienos gyvenvietės dalimi? Vis dėlto greičiausiai gyvenvietė turėtų būti vertinama labiau socialiniu, o ne geografiniu aspektu – jei labiau nutolusios sodybos gyventojai su kitais yra susiję giminytės ryšiais, dalyvauja bendruomeniniame gyvenime, kartu atlieka kai kuriuos darbus, vadinasi, jie priklauso tai pačiai bendruomenei, o tai yra svarbiau ir už didesnę juos skiriančią atstumą (Roberts 1996, p.24). Tokius bendruomeninius ryšius archeologinės medžiagos pagrindu nustatyti gana sudėtinga, nors šiek tiek duomenų apie tai ir turima. Pvz., laidojimo paminklų – pilkapynų duomenys rodo, kad atskiri pilkapynai priklausė tik nedidelėms, 5–15-os žmonių grupėms – mažosioms ar išplėstinėms šeimoms (Kurila 2009, p.121–124). Tokio dydžio bendruomenės atitiktų vienos ar kelių atskirų sodybų namų ūkius ir šis faktas rodytų tokių sodybų savarankiškumą. Tačiau, logiškai mąstant, tokio dydžio bendruomenės visiškai savarankiškai išgyventi nebūtų pajėgios, todėl bent jau minimalūs socialiniai ryšiai tokias atskiras sodybas tikrai turėjo sieti. Šiaip ar taip, tokio klausimo sprendimas reikautų atskiro ir greičiausiai ne vieno darbo, todėl jį kol kas reikėtų palikti atvirą. Pajautos slėnyje Kernavėje esantys apgyvendinimo pėdsakai hipotetiškai įvardijami kaip viena gyvenvietė, vertinant geografinę teritorijos vientisumą ir uždarumą.

Šiaip ar taip, didžiosios gyvenvietės dalys (arba atskiros gyvenvietės), kurios išsiskiria vietomis išlikusiu kultūriniu sluoksniu, didele radinių ir objektų koncentracija, jau neturi aiškių ribų, kartais jos net iš dalies susilieja. Tokio lygmens gyvenvietės dalis analizuota ir šiame straipsnyje. R pusėje ji turi aiškias ribas, kurias lemia čia prasidedanti drėgna užpelkėjusi vieta, bet V pusėje aiškios ribos nėra, nuo gretimos gyvenvietės dalies ją skiria apie 100 m skersmens tarpas su mažesniu radinių ir objektų tankumu (17 pav.). Tokia situacija vėl verčia suabejoti, ar tikrai yra pagrindo tokias beveik susijungiančias koncentracijas laikyti atskiromis gyvenvietėmis.

Iš pirmo žvilgsnio tokių gyvenvietės dalių matmenys atrodo ganėtinai dideli, jų skersmuo siekia apie 200 m, tačiau detali medžiagos analizė parodė, kad toks dydis atsiranda tik dėl to, kad tarpusavyje persikloja daug smulkesnių skirtingų laikotarpių medžiagos koncentracijų, kurios archeologinėje gyvenvietėje suformuoja vientisą palimpsestą, bet su išsiskiriančiomis daugiau ir mažiau intensyviomis zonomis (Kernavės gyvenvietėje jas galima išvelgti objektų paplitime).

Smulkiosios radinių koncentracijos išsiskiria tik atskirai analizuojant konkretaus laikotarpio radinius. Siauro laikotarpio radinių paplitimas, kaip parodė analizuojama medžiaga, visada turi tvarkingą erdvinę struktūrą – jie sudaro koncentracijas, paplitę tik atskirais, tam tikrų atstumų skiriamais nedidelio skersmens ploteliais, kurie čia siejami arba su atskiromis sodybomis, arba su jų dalimis – atskiromis veiklos zonomis. Galbūt ir yra galimybė, kad į tokios koncentracijos ribas tilptų kelios sodybos, bet tada jos turėtų būti labai arti viena kitos, o tai neatrodo labai tikėtina, kai bendras sodybų tankumas slėnyje buvo visai nedidelis.

Kadangi tarp užfiksuotų objektų Kernavės gyvenvietėje nepavyko identifikuoti pastatų pėdsakų (su viena išimtimi), apie sodybas galima kalbėti tik smulkiu masteliu – nurodant jos vietą, bet nesigilinant į vidaus suplanavimo dėsninumus. Šiuo metu dar trūksta duomenų, kad būtų galima nustatyti, ką konkrečiai žymi išskirtos radinių koncentracijos –

ar visą sodybos teritoriją, ar jos centrinę, o galbūt priešingai – tik periferinę dalį. Taip pat kol kas sunku atskirti, kurias koncentracijas pagrįsčiau sieti su sodybos branduoliu, o kurias – su erdvinio požiūriu atskiromis veiklos zonomis. Tai susiję ir su keliomis viena greta kitos išskirtomis vienalaikėmis radinių koncentracijomis (8, 9 pav.) – ar tai atskiros greta esančios sodybos, ar atskiros vienos sodybos dalys? Ateityje lieka nemažai ir kitų diskutuotinų klausimų, pvz., ką rodo keramikos kiekio nevienodumas skirtingose koncentracijose, ar šiuo pagrindu galima identifikuoti toje vietoje vykdytą veiklą, atskirti gyvenamosios ir ūkinės paskirties zonas? Taip pat ar analizuojant vienodos paskirties, bet skirtingiems laikotarpiams priklausančias veiklos zonas, galima tikėtis panašaus pobūdžio keramikos koncentracijų? Net ir neatsižvelgiant į minėtus keramikos identifikavimo skirtumus galbūt laikui bėgant kinta ir keramikos naudojimo buityje mastai, elgesio su atliekomis įpročiai ir t.t.

Labai svarbi sodybų savybė yra jų tendencija keisti vietą kas tam tikrą laiko tarpą – būtent tai iš pavienių nedidelio skersmens koncentracijų ilgai ir suformuoja daug didesnio skersmens archeologinę gyvenvietę. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tokia didelė archeologinė gyvenvietė su gausiais radiniais ir intensyviu kultūriniu sluoksniu turėtų liudyti gausiai ir tankiai apgyvendintą vietovę, tačiau detali jos medžiagos analizė rodo, jog labiau tikėtina, kad iš tiesų vienu metu ją sudarė tik viena ar kelios pavienės sodybos. Aiškėja, kad tokios didelio skersmens koncentracijos yra būtent tik archeologinei gyvenvietei būdingas požymis, gerokai mažinantis jos panašumą į „gyvą“ gyvenvietę – dėl tokio skirtumo atsiradimo galima tiesiogiai kaltinti čia pasireiškiantį palimpsesto efektą. Gyvenviečių skirstymas į trumpalaikes ir ilgalaikes taip pat gali būti susijęs tik su archeologinėmis, bet ne „gyvomis“ gyvenvietėmis – tam tikru momentu jos galėjo būti lygiavertės, beveik niekuo nesiskiriančios, bet jei viena jų buvo greitai apleista, o kitoje dar ilgai gyventa, archeologinėje medžiagoje atsiranda dideli skirtumai, galintys klaidingai parodyti buvus skirtingą abie-

jų gyvenviečių tipą ir statusą. Taigi akivaizdu, kad skirti archeologinę gyvenvietę nuo „gyvos“ yra labai svarbu, jų santykis negali būti vertinamas tiesmukiškai – pvz., kad didelėje teritorijoje paplitęs kultūrinis sluoksnis rodo toje vietoje buvus didelę gyvenvietę. Santykis tarp abiejų šių gyvenviečių kategorijų gali būti nustatytas tik detalios archeologinės medžiagos analizės pagalba. Lietuvos archeologų dėmesys į tai jau seniai buvo atkreiptas analizuojant akmens amžiaus stovyklavietes, kuriose daugkartinių atskirų įsikūrimų faktas laikomas akivaizdžiu ir savaime suprantamu dalyku (Rimantienė 1984, p.47–48), tačiau kalbant apie nuolatines ilgalaikes gyvenvietes, šiais aspektais iki šiol diskutuota nebuvo.

Šiame darbe atliktų tyrimų rezultatai dar kartą patvirtina jau kiek anksčiau sudarytą Kernavės gyvenvietės raidos modelį (Vengalis 2009, p.164–169), jis papildomas tuo, kad galima tiksliau nurodyti atskirų laikotarpių sodybų vietas bei teritorijas, kurios buvo intensyviau apgyvendintos visu gyvenvietės egzistavimo laikotarpiu. Daugiausia neaiškumų lieka dėl ankstyvosios grublėtosios keramikos laikotarpio gyvenvietės – ar ši medžiaga rodo gana ryškų gyventojų pagausėjimą, ar tik intensyvesnį sodybų perkėlinėjimą. Reikia manyti, kad bet koku atveju slėnis tuo metu buvo apgyvendintas gerokai tankiau nei kitais laikotarpiais – šio laikotarpio radinių daug aptinkama visose tyrinėtose gyvenvietės vietose. Taip pat įdomus ir gana staigus gyvenvietės „apnykimas“ vėlyvosios grublėtosios keramikos laikotarpiu, tačiau neaišku, ar tai reikėtų labiau sieti su gyventojų skaičiaus sumažėjimu, ar su dalies sodybų perkėlimu į kitas vietas (viršutines terasas).

Įdomu būtų visus šiuos duomenis palyginti su kitomis Lietuvos geležies amžiaus gyvenvietėmis – ar tokie struktūros bruožai būdingi daugeliui, ar tik tam tikrai daliai. Labai tikėtina, kad vis dėlto kažkur egzistavo ir didelės, tankiai apgyvendintos gyvenvietės, kurias galbūt galima prilyginti regioniniams centrams. Tokių centrų egzistavimą kituose Lietuvos regionuose gina daugelis autorių savo darbuose (tiesa, beveik visada jie išskiriami ne pagal gyvenviečių, bet pagal kapinynų duomenis), tačiau Rytų

Lietuvoje didelių bendruomenių egzistavimą patvirtinančių faktų lyg ir nėra. Kiti tyrinėtojai, naudodami kitus duomenis ir metodus, taip pat prieina prie išvados, kad šiam regionui būdingiausios buvo mažos bendruomenės (Tučas 2008; Kurila 2009, p.121–124). Kol kas sunkoka pasakyti ir kiek Kernavės gyvenvietės raidos modelis tinka kitoms Rytų Lietuvos gyvenvietėms. Vis dėlto tikėtina, kad bent jau panašioje geografinėje aplinkoje – didesnių upių slėniuose – gyvenviečių struktūra ir raida buvo panaši. Projekto „Archeokraštovaizdis“ metu atlikti žvalgymai Neries slėniuose aukščiau Kernavės taip pat, atrodo, paremia tokį teiginį.

Skirtingi archeologinės gyvenvietės elementai – radiniai, kultūrinis sluoksnis ir objektai straipsnyje analizuojami atskirai, todėl dar reikėtų aptarti, koks yra jų tarpusavio ryšys. Be abejo, apie tam tikrą gyvenvietės zoną daugiausia galima pasakyti susisteminus visų minėtų elementų teikiamą informaciją. Deja, vieni jų išlieka geriau, kiti – blogiau. Radiniai paprastai išlieka tik iš dalies – kadangi gaminami iš skirtingų medžiagų, vieni sunyksta labai greitai ir aptinkami tik išskirtinėmis sąlygomis, kitų randama beveik visur ir didelis kiekis. Kultūrinis sluoksnis gana staiga gali būti sunaikinamas ariant gyvenvietės teritoriją. Sunykus kultūriniam sluoksniui, greičiau ima nykti ir radiniai, kurie iki tol dar nebuvo sunykę. Tuo tarpu objektai išlieka gana gerai, kai kuriose gyvenvietėse jie yra vienintelis likęs elementas. Taigi elementų kombinacija archeologinėje gyvenvietėje gali varijuoti jau vien dėl išlikimo lygio, ji nepriklauso vien tik nuo „gyvoje“ gyvenvietėje vykusių procesų. Dėl to elementų tarpusavio palyginimas paplitimo atžvilgiu ne visada yra objektyvus. Jei visi jie yra gerai išlikę, bendra jų analizė gali duoti itin reikšmingų rezultatų, gyvenvietės medžiagos interpretaciją padaryti žymiai paprastesnę ir tikslesnę nei tik pagal vienos rūšies elementus. Kalbant apie visą gyvenvietės teritoriją, ji turėtų būti apibrėžiama pagal plačiausiai joje pasklidusius elementus, o ne tik pagal kultūrinį sluoksnį ar objektus.

Kaip minėta straipsnio įvade, archeologinės gyvenvietės struktūros analizė svarbi ir regioninio

mastelio tyrimams – tiriant apgyvendinimo sistemą, gyvenviečių tinklą, jų santykį su gamtine aplinka ir pan. Pagrindinis regioninių tyrimų duomenų rinkimo metodas yra archeologiniai žvalgymai, o žinios apie individualios gyvenvietės struktūrą jiems reikalingos tiek norint pasirinkti tinkamą metodiką, tiek ir teisingai interpretuoti rezultatus. Galimybė žvalgymų metu aptikti nežinomą gyvenvietę priklauso nuo jų sudarančių elementų ir jų išsidėstymo – tankumo ir paplitimo teritorijos. Pvz., čia analizuota Kernavės gyvenvietė užima gana didelį plotą, todėl žvalgymų metu ją rasti turėtų būti gana paprasta. Tačiau žvalgymų tikslas paprastai būna surasti kiek galima daugiau ieškomų objektų, kad kuo mažesnis procentas jų liktų nepastebėta, todėl žvalgymų metodika turėtų būti formuojama orientuojantis į mažiausią galimą ieškomą objektą – šiuo atveju trumpalaikės vienos sodybos gyvenvietės.

Informacijos apie tokius objektus būtent ir teikia šiame darbe atliekama analizė. Jų atitikmenys Kernavės gyvenvietėje – atskiros radinių koncentracijos, kurios, kaip manoma, žymi individualias sodybvietes. Mažiausios užima tik apie 20 m skersmens plotą, todėl tokiam objektui surasti, jei jis būtų pavienis, o ne ilgalaikės gyvenvietės dalis, turėtų būti šurfuojama ne didesniais nei 20 m tarpais. Gyvenviečių paieška dideliuose regionuose šurfuojant tokiu tankumu jau būtų labai brangi ir neefektyvi – 1 ha teritorijai išžvalgyti reikėtų net 25-ių šurfų.

Minėto skersmens koncentracijos identifikuotos ilgalaikėje gyvenvietėje, išskiriant jas pagal tam tikram laikotarpiui priskiriamus radinius, bet galima manyti, kad jei tokie objektai (sodybvietės) būtų atskiri, pavieniai, jų skersmuo būtų šiek tiek didesnis – ilgalaikėje gyvenvietėje koncentracija mažėja todėl, kad į ją neįtraukiami nenustatytos chronologijos artefaktai (kurių tikrai nemažas kiekis turėjo būti susijęs su ta koncentracija), ir tai, kad ji apibrėžiama tik didesnio radinių tankumo zonoje, už ribų paliekant tas, kuriose radinių, nors ir mažesnis kiekis, bet vis tiek randama. Todėl net ir didesni, 40–50 m tarpai tarp šurfų, bent jau Kernavės gyvenvietės duomenimis, turėtų tikti tokio pobūdžio objektų paieškai.

Kitas dalykas – iš tiesų neaišku, ar tokie maži trumpalaikiai objektai iš tikrųjų egzistuoja realybėje, o jei taip, ar jie yra tokie jau dažni. Čia jie numatomi teoriškai, taip pat dar atsižvelgiant į tai, kad Neries pakrančių žvalgymų metu buvo aptikta keletas visai nedidelio skersmens gyvenviečių (Vėlius 2010; 2011). Tačiau galima manyti, kad vargu ar tokios vienkieminės sodybos galėjo egzistuoti visiškai vienos, atskirai ir toli nuo visų kitų. Bet kokiu atveju, kažkur netoliese galima tikėtis ir kitos, kaimyninės, sodybos. Atsižvelgiant į tai, šurfavimo strategija jau priklausys nuo žvalgymų tikslo – ar norima tiesiog tik surasti gyvenvietę, ar ir identifikuoti jos struktūrą. Kernavės gyvenvietės atveju pirmas variantas atitiktų viso Pajautos slėnio, antras – atskiro laikotarpio radinių koncentracijos lygmenis. Pastarajam tikslui pasiekti šurfavimo apskritai nederėtų laikyti tinkamu metodu – atsižvelgiant į aiškėjantį archeologinės gyvenvietės struktūros modelį, šurfų medžiaga gali būti nereprezentatyvi, neatspindėti bendro vaizdo ir dėl atsitiktinumų net jį iškreipti. Jei žvalgymo tikslas yra tiesiog tik surasti gyvenvietes, logiška pasirinkti didesnę atstumą tarp šurfų – pvz., 50 m tarpai neužtikrina, kad bus aptikta kiekviena sodybų vietė, bet palieka labai mažai šansų, kad kokio nors geografinio objekto (pvz., slėnio) apgyvendinimas liks visai nepastebėtas, jeigu toje vietoje jis buvo.

Kalbant apie atskirų archeologinės gyvenvietės elementų išlikimą, nemažai problemų kelia tai, kad lengviausiai aptinkamas elementas – kultūrinis sluoksnis kartu yra ir prasčiausiai išliekantis. Gyvenviečių su suardytu kultūriniu sluoksniu aptikimo galimybės šurfuojant drastiškai mažėja – radiniai paviršiniame suartame sluoksnyje išlieka prastai, o ar bus pataikyta į objekto vietą, lemia tik atsitiktinumas. Jei kultūrinis sluoksnis neišlikęs, ne išeitis yra ir šurfų tankinimas – gyvenvietės aptikimo tikimybę tai padidina labai nežymiai.

Dėl šios priežasties žvalgymams reikėtų naudoti ir kitus paieškos metodus. Galima išskirti 4-is pagrindinius, tinkamus Lietuvos geležies amžiaus gyvenviečių paieškai. Tai šurfavimas, gręžiniai, paviršiaus žvalgymas ir geofizikiniai metodai. Šurfavimo

metu aptinkami visi gyvenvietės elementai, gręžiniai tinka tik kultūrinio sluoksnio, paviršiaus žvalgymas (galimas tik jei teritorija suarta) – tik radinių, geofizika (geomagnetiniai žvalgymai) – tik objektų paieškai. Šia prasme šurfavimas yra pranašiausias, bet jis ir brangiausias bei lėčiausias metodas. Vertinant elementus pagal jų išliekamumą patikimiausias metodas būtų geomagnetiniai žvalgymai. Šio metodo privalumas yra dar ir tas, kad žvalgymai atliekami greitai ir didžiausiam plote, todėl mažiausiai rizikos, kad bus nepastebėta net nedidelė sodyba. Dar didesnio efekto, be abejo, galima tikėtis derinant kelis metodus – pvz., po geomagnetinių žvalgymų dar atlikti tikslinį šurfavimą arba gręžti būtent užfiksuotų anomalijų vietose.

IŠVADOS

Straipsnyje analizuota Kernavės geležies amžiaus gyvenvietės medžiaga atskleidė tam tikrus gyvenvietės struktūros ir raidos bruožus. Kernavės gyvenvietė iš pirmo žvilgsnio, sprendžiant pagal išlikusių archeologinių liekanų paplitimą, atrodo, turėjo būti didelė ir tankiai apgyvendinta. Tačiau detaliau analizuojant daugelio metų tyrimų metu surinktą medžiagą, skirstant radinius atskirais laikotarpiais, paaiškėja, kad ji buvo apgyvendinta retai, tikriausiai tik atskiromis vienkieminėmis sodybomis. Tokios atskiros sodybos nestovėjo vienoje vietoje visą gyvenvietės egzistavimo laikotarpį – kas kažkiek laiko persikeldavo greičiausiai keliasdešimt ar kelis šimtus metrų nuo ankstesnės vietos. Tokį Kernavės gyvenvietės raidos modelį rodo gerai išsiskiriančios keliasdešimties metrų skersmens atskirų laikotarpių radinių koncentracijos, kurių lokalizacija laikui bėgant keitėsi.

Sodybų „judėjimas“ vyko tam tikros teritorijos ribose. Visa tokia teritorija ir yra laikoma archeologine gyvenvieta, ji pasižymi didesne artefaktų koncentracija, tačiau aiškių ribų neturi – jos aplinkoje taip pat aptinkama archeologinių radinių, objektų, tik jau mažiau. Tokia archeologinė gyvenvietė – tai

ilgo apgyvendinimo metu susiformavęs palimpsestas, kuriame susimaišę atskirų laikotarpių apgyvendinimo pėdsakai, sudarantys vientisą koncentraciją. Todėl kalbant apie tai, kaip gyvenvietė galėjo atrodyti tam tikru jos egzistavimo laikotarpiu, reikia turėti omenyje ne visą archeologinės gyvenvietės užimaną teritoriją, bet tik konkretaus laikotarpio radinių koncentracijas.

Nors atlikta analizė leido išskirti tikėtinas tokių sodybų vietas, bet dar labai trūksta duomenų, kad būtų galima ką nors konkretnesnio pasakyti apie pačių sodybų struktūrą ir suplanavimą. Daugiausia įtakos tam turi tik labai retais atvejais archeologinėje medžiagoje identifikuojami pastatų pėdsakai ir nepakankama tyrinėtų plotų kvadratura.

Straipsnyje atskirai analizuoti pagrindiniai archeologinės gyvenvietės elementai – radiniai, kultūrinis sluoksnis ir objektai. Visi jie yra labai skirtingi tiek savo fizinėmis charakteristikomis, tiek teikiamos informacijos pobūdžiu, tiek ir tai informacijai gauti reikalinga analizės metodika. Kaip rodo šiame darbe atliktas tyrimas, norint padaryti objektyvias išvadas, analizuojant labai svarbu atsižvelgti į šių elementų specifiką, analizuoti juos tik atsižvelgiant į tai, kokie formavimosi procesai lėmė kasinėjimų metu užfiksuotus jų požymius. Pvz., kultūrinio sluoksnio paplitimą analizuoti galima tik atsižvelgiant į jo išlikimą ir galimus suardymus, objektų datavimą – į jų užpildo formavimosi pobūdį ir pan.

Kernavės archeologinės gyvenvietės struktūros analizė pateikė naujų ir svarbių duomenų, leidžiančių kitaip ir detaliau pažvelgti į geležies amžiaus gyvenviečių struktūrą, raidą, taip pat apgyvendinimo aspektus – gyvenviečių tankumą, bendruomenių dydį ir t.t.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Alcock, S., Cherry, J., eds., 2004. *Side-by-Side Survey: Comparative Regional Studies in the Mediterranean World*. Oxford: Oxbow Books.

Ascher, R., 1968. Time's Arrow and the Archaeo-

logy of a Contemporary Community. In: Chang, K., ed. *Settlement Archaeology*. Palo Alto: National Press Books, 43–52.

Bailey, G., 2007. Time perspectives, palimpsests and the archaeology of time. *Journal of Anthropological Archaeology*, 26, 198–223.

Baltramiejūnaitė, D., 2011. *Semeniškių senovės gyvenvietės II ir jos aplinkos (u.k. 24574, Širvintų raj.) 2009 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita*. LIIR, F. 1, neinventorinta.

Bertašius, M., 2000. Kauno apylinkių teritorinių struktūrų formavimosi ypatybės. *Kauno istorijos metraš-tis*, 2, 5–29.

Binford, L., 1981. Behavioral Archaeology and the „Pompeii Premise“. *JAR*, 37 (3), 195–208.

Bintliff, J., Kuna, M., Venclová, N., eds., 2000. *The Future of Surface Artefact Survey in Europe*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

Brück, J., Goodman, M., 1999. Introduction: Themes For a Critical Archaeology of Prehistoric Settlement. In: Brück, J., Goodman, M., eds. *Making Places in the Prehistoric World: Themes in Settlement Archaeology*. London: UCL Press, 1–19.

Clark, A., 1990. *Seeing Beneath the Soil: Prospecting Methods in Archaeology*. New York: Routledge.

Fish, S., Kowalewski, A., eds., 1990. *The Archaeology of Regions: A Case for Full-Coverage Survey*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.

Galaty, M., 2005. European Regional Studies: A Coming of Age? *JAR*, 13 (4), 291–336.

Hamerow, H., 2002. *Early Medieval Settlements: The Archaeology of Rural Communities in North-West Europe 400–900*. Oxford University Press.

Holliday, V., 2004. *Soils in Archaeological Research*. Oxford University Press.

Kantner, J., 2008. The Archaeology of Regions: From Discrete Analytical Toolkit to Ubiquitous Spatial Perspective. *JAR*, 16 (1), 37–81.

Kudaba, Č., Kuskas, R., 1972. Kernavės apylinkių paviršius ir kraštovėdis. In: Milius, V., sud. *Kernavė*. Vilnius: Vaga, 9–25.

Kurila, L., 2009. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)* (daktaro disertacija).

LaMotta, V., Schiffer, M., 1999. Formation Processes of House Floor Assemblages. In: Allison, P., ed. *The Archaeology of Household Activities*. London: Routledge, 19–29.

Luchtanas, A., 1988. Tyrinėjimai Kernavėje. *ATL 1986 ir 1987 metais*, 137–142.

Luchtanas, A., 1990. Žvalgomieji tyrinėjimai Kernavėje ir jos apylinkėse. *ATL 1988 ir 1989 metais*, 193–196.

- Luchtanas, A., 1992. Kapinyno ir gyvenviečių tyrinėjimai Kernavėje Pajautos slėnyje. *ATL 1990 ir 1991 metais*, 1, 103–107.
- Luchtanas, A., 1994. Kapinyno ir gyvenviečių tyrinėjimai Pajautos slėnyje Kernavėje 1993 metais. *ATL 1992 ir 1993 metais*, 158–160.
- Luchtanas, A., 1996. Kapinyno ir gyvenviečių tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje 1994 metais. *ATL 1994 ir 1995 metais*, 115–117.
- Luchtanas, A., 1998. Gyvenviečių ir kapinyno tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje, 1996 ir 1997 metais. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 82–86.
- Luchtanas, A., 2005a. Gyvenviečių tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje. *ATL 2003 metais*, 43–45.
- Luchtanas, A., 2005b. Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje. *ATL 2002 metais*, 31.
- Nielsen, A., 1991. Trampling the Archaeological Record: An Experimental Study. *AA*, 56 (3), 483–503.
- Rapoport, A., 1990. Systems of Activities and Systems of Settings. In: Kent, S., ed. *Domestic Architecture and the Use of Space*. Cambridge University Press, 9–20.
- Rimantienė, R., 1984. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.
- Roberts, B., 1996. *Landscapes of Settlement: Prehistory to the Present*. London: Routledge.
- Salatkienė, B., 2003. Geležies lydomo ir apdirbimo radiniai Lieporių 1-oje gyvenvietėje. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, LVI, 3–16.
- Schiffer, M., 1972. Archaeological Context and Systemic Context. *AA*, 37 (2), 156–165.
- Schiffer, M., 1987. *Formation Processes of the Archaeological Record*. Albuquerque: University of Utah Press.
- Simniškytė, A., 2005. Sėlos kraštas VI/VII–XIII/XIV amžiais: teritorinė struktūra ir hierarchija. *LA*, 27, 29–48.
- Šešelgis, K., 1988. Lietuvos teritorijos apgyvendinimas nuo mūsų eros pradžios iki XIII a. *Urbanistika ir rajoninis planavimas*, 15, 3–59.
- Tani, M., 1995. Beyond the Identification of Formation Processes: Behavioral Inference Based on Traces Left by Cultural Formation Processes. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2 (3), 231–252.
- Tučas, R., 2005. Žemaičių bendruomenių teritorinė organizacija X–XII amžiuje. *Geografijos metraštis*, 38 (1), 176–187.
- Tučas, R., 2008. Rytų ir Vakarų Lietuvos teritorinio apgyvendinimo skirtumai viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje. *Geografija*, 44 (1), 1–8.
- Tučas, R., 2012. *Lietuvos teritorijos apgyvendinimo raida I–XII a.* (daktaro disertacija).
- Vengalis, R., 2004. *Semeniškių senovės gyvenvietės II (A1483) Kernavėje (Širvintų raj.) 2004 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 4430.
- Vengalis, R., 2007. Grublėtoji keramika Rytų Lietuvoje. *LA*, 32, 105–132.
- Vengalis, R., 2009. *Rytų Lietuvos gyvenvietės I–XII a.* (daktaro disertacija).
- Vengalis, R., 2011. Kernavės senovės gyvenvietės ir miesto archeologiniai tyrimai magnetinių anomalijų vietoje. *ATL 2010 metais*, 83–87.
- Vėlius, G., 2010. Senosios gyvenvietės Neries regioniniame parke bei Kernavės kultūrinio rezervato buferinėje apsaugos zonoje. *ATL 2009 metais*, 78–82.
- Vėlius, G., 2011. Neįtvirtintos gyvenvietės prie Neries. *ATL 2010 metais*. Vilnius, 87–93.
- Winter, M., 1976. The Archaeological Household Cluster in the Valley of Oaxaca. In: Flannery, K., ed. *The Early Mesoamerican Village*. New York: Academic Press, 25–31.
- Zabiela, G., 2005. Piliakalnių papėdžių gyvenvietės: tyrinėjimų problematika Lietuvoje. *LA*, 27, 85–104.
- Žulkus, V., 2004. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius: Versus Aureus.
- Лухтан, А., 1987. Селище в Кярнаве на берегу р. Нерис. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, 28, 3–20.

SANTRUMPOS

AA – American Antiquity

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

JAR – Journal of Archaeological Research

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas

THE IRON AGE SETTLEMENT AT KERNAVĖ: REFLECTIONS OF LONG-TERM HABITATION IN THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL

Rokas Vengalis

Summary

The article analyses the structure of the Iron Age (1st–12th-century) archaeological settlement at Kernavė. The data from excavations conducted by A. Luchtanas during 1989–2003 were used and supplemented by data from excavations, geomagnetic surveys, and other research conducted in the framework of the 2008–2010 project ‘The Development of the Landscape according to the Data of Archaeology and Natural Sciences (ARCHAEOLANDSCAPE)’. The aim of the work was limited to a structural analysis of the archaeological settlement, thereby hoping to stress that it differs from the structure of the ‘living’ settlement, i.e., to analyse not how it appeared during its existence, but how it currently appears, in the archaeological context: how the cultural layer, features, and finds are arranged, and how the material from the different periods differs. Due to the lack of Iron Age settlement research in Lithuania, it is still too early to speak about the structure of the ‘living’ settlement.

Kernavė old settlement is in East Lithuania and was founded in the valley of the River Neris, on its right bank. The valley is about 3 km long and up to 600 m wide, a total of about 135 ha. The valley’s surface is 6–9 m above the water level of the Neris, its relief is fairly level, rising slightly as it moves away from the river, and in places bogs have formed due to seeps on the escarp. Traces of habitation dating to various periods from the late Palaeolithic to the 14th century have been discovered in the valley. In the period analysed in this work, i.e. the 1st–12th centuries, the larger part of the valley was inhabited and, near the hillforts, the edges of the upper terrace as well (Fig. 1). The article is restricted to only data from the central part of the valley, which has so far been the most widely excavated (Fig. 2).

The three main elements of the archaeological settlement: finds, the cultural layer, and the features, are analysed separately. Finds are analysed as the most important, and in the absence of absolute dates, the only chronological indicators. It is limited to only an analysis of the pottery to this end a database was created in which the kind, size, and find spot of each potsherd found at this site were registered. After separating the pottery into separate periods and portraying their distribution on a

plan (Figs. 5–9), it is seen that they comprise orderly concentrations from several metres to several tens of metres in diameter, which was not possible to see in analysing the general distribution of all of the pottery (Fig. 4). The distribution of kinds of pottery dating to different periods differs, but none of them is chaotic or accidental.

The cultural layer in Kernavė, like in other Lithuanian Iron Age settlements, is visually distinguished as a dark grey or almost black layer of soil lying between the subsoil and the ploughed layer. It is generally from several to several tens of centimetres thick, no separate stratigraphic layers are usually distinguishable in it and the vertical distribution of finds does not form separate horizons. The distribution of the cultural layer is generally connected by Lithuanian archaeologists with the grounds of the entire settlement, but the data from the Kernavė settlement shows that it occurred in a comparatively small part of the settlement and in no way can be connected with the settlement’s boundaries, its occurrence is more influenced by post-depositional processes, and its survival greatly depends on the unevenness of the relief.

Because the features related to the structures and installations located in the settlement are stationary, they are considered with good reason to be the main source of information about the settlement’s structure. Nevertheless, problems connected with determining their function and chronology greatly limit the information they provide. A total of 790 features, the vast majority of which belong to the period under analysis, were recorded in the investigated areas in the analysed part of the Kernavė settlement. Functions have been more clearly determined for only several of these features: one building, two hearths, and two bloomeries. Half of all of the remaining features can be considered postholes while the function of the other half remains unclear. In dating the features, it was again necessary to use pottery but they were discovered at only 30% of all of the features. And even among these, only isolated sherds or several sherds belonging to different periods were discovered at many of them. Therefore only about 20 features could be dated more or less precisely. In attempting to analyse the spatial arrangement of features from separate periods, it must be admitted that

a somewhat greater percentage of dated features would nevertheless be necessary for more reliable conclusions. In this case only features dated on the basis of hand built pottery with smooth surfaces were distinguished; it is possible to clearly see a distinct concentration of them in the central part of area 2 (Fig. 14).

The general arrangement of the features in the settlement is seen in the magnetogram (Figs. 2, 17). In analysing the magnetic anomalies in the entire studied area, it is possible to fairly clearly distinguish two areas with a much greater anomaly density than in the neighbouring areas (Fig. 17). The boundaries of these areas precisely coincide with the distribution of the features in the investigated areas. It is possible to state that these two anomaly concentrations show the settlement's zones of the most intense (longest and most frequent) habitation.

In viewing the obtained results, it is possible to formulate a general model of the long-term archaeological settlement at Kernavė. As the distribution of Iron Age finds and other artefacts shows, the settlement, in the broad sense of the word, occupies the entire valley and in places also the edges of the top terrace. Such a settlement is created from separate large parts, up to several hundred metres in diameter, between which parts, it would seem that there are empty areas of a certain size. Such settlement parts can perhaps be called separate settlements, but the habitation traces at Kernavė are hypothetically called a single settlement in light of the single and closed nature of the geographic territory and the small intervals between these parts. In any case, the settlement's large parts, which are distinguished by the cultural layer, which survived in places, as well as the large find and feature concentration, do not have clear boundaries now and sometimes even partially merge.

The dimensions of these settlement parts appears to be fairly large, reaching a diameter of about 200 m, but a detailed analysis of the material showed that this size was created only because many smaller concentrations of material from different periods lay among them. These concentrations in the archaeological settlement form a palimpsest, which becomes a single field, but with divergent zones of greater or lesser intensity.

The small find concentrations are distinguished only by separately analysing the finds from a specific period. The distribution of finds from a narrow period, as shown by the analysed material, always has an orderly spatial structure; they form concentrations that occur only in separate small-diameter areas separated by certain distances. These areas here can be interpreted with either separate farmsteads or parts of them as separate activity zones. On the whole it appears that probably the settle-

ment's development consisted of isolated residences, i.e. separate farmsteads, separated from one another by a certain distance.

Because no traces of buildings (with one exception) could be identified among the recorded features at Kernavė settlement, it is possible to speak about the farmsteads only in a small scale, showing their locations but without going into the nature of their interior layout. At present, data are still lacking in order to be able to determine what the distinguished find concentrations specifically mark: the building's entire grounds, its central part, or perhaps, vice versa, only its peripheral part. It is also difficult so far to distinguish which concentrations are more justifiably connected with the farmstead's nucleus and which are spatially separate activity zones.

A very important feature of the farmsteads is their tendency to change their location at certain intervals. The 'movement' of the farmsteads occurred within the boundaries of a certain territory, and from individual small-diameter concentrations in it gradually evolved into a much larger diameter archaeological settlement. At first glance it appears that this large archaeological settlement with abundant finds and an intense cultural layer should attest to an abundantly and densely inhabited locality; nevertheless it appears more that in fact at any one time it consisted of only one or several isolated farmsteads. It was discovered that such large-diameter concentrations are precisely signs characteristic of an archaeological settlement, greatly reducing its similarity to the 'living' settlement. The division of settlements into short-term and long-term may also be connected only with archaeological settlements but not 'living' ones; at some certain moment in time it could be its equivalent, differing in almost nothing from it, but if one of them was quickly abandoned, while another was inhabited for a long time, large differences would occur in the archaeological material and be able to erroneously prompt a different type and status of both settlements. Thus it is obvious that it is very important to distinguish the archaeological settlement from the 'living' one and their relationship cannot be evaluated directly, for example, that a cultural layer occurring over a large area is indicative that a large settlement existed at that site.

So far it is rather difficult to say how much the development model for Kernavė settlement is suitable for other East Lithuanian settlements. Nevertheless it is likely that at least in a similar geographic environment, i.e. the valleys of the larger rivers, settlement structure and development was similar. The field surveys conducted during the 'Archaeolandscape' project in the Neris valleys above

Kernavė also apparently support such a statement. The authors, after analysing the East Lithuanian burial sites from this period and their distribution, also reached the conclusion that small communities were the most characteristic for this region.

LIST OF TABLES

Table 1. A summary of the pottery recorded in the database.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. The Iron Age settlement at Kernavė: 1 – approximate locations where traces of habitation were discovered, 2 – damp, boggy locations, 3 – the channelled riverbed; isohypsies every 2 m. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 2. The part of the Iron Age Kernavė settlement analysed in the article, the numeration of the excavated areas, and the area surveyed with a magnetometer: 1 – excavated areas, 2 – excavated test pits; isohypsies every 1 m. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 3. The differences in potsherd size proportions in different areas. The differences were brought out through different pottery registration strategies. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 4. The general distribution of pottery in the excavated areas. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 5. The distribution of brushed pottery in the excavated areas. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 6. The distribution of early rusticated pottery in the excavated areas. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 7. The distribution of late rusticated pottery in the excavated areas. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 8. The distribution of late fine-rusticated pottery in the excavated areas. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 9. The distribution of pottery with smooth surfaces in the excavated areas. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 10. The proportions of the sherd sizes of the different kinds of pottery. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 11. The differences in the proportions of the sherd quantities of the different kinds of pottery. The differences were brought out by analysing only fragments of a certain size. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 12. The distribution of the cultural layer in the excavated part of Kernavė settlement. A–B – location of the profile portrayed in Fig. 13; isohypsies every 0.2 m. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 13. The transverse S–N profile of Kernavė settlement (profile location portrayed in Fig. 12) – the distribution of the cultural layer on the basis of the excavated area and test pit data. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 14. The features in areas 1–3 and their dating on the basis of the pottery style: nn – undetermined, Br – brushed pottery, aGr – early rusticated pottery, vGr – late rusticated pottery, vKr – late fine-rusticated pottery, Lyg – hand built pottery with smooth surfaces, Apz – partly thrown pottery. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 15. The building discovered in area 1 and the arrangement of the postholes connected with it. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 16. The features recorded in area 3 and their continuation seen in the magnetogram. *Drawing by R. Vengalis.*

Fig. 17. The anomaly concentrations recorded during the geomagnetic survey conducted at Kernavė settlement and their relationship with the features discovered in the excavated areas. *Drawing by R. Vengalis.*

Translated by A. Bakanauskas